

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ»**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВОРОБЧАК АНДРІЙ РОМАНОВИЧ

УДК 343.148(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ А.Р. Воробчак

Науковий керівник:

КОВАЛЬЧУК Сергій Олександрович,
доктор юридичних наук, доцент

Одеса – 2019

АНОТАЦІЯ

Воробчак А.Р. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2019.

Дисертація є першою в Україні, після набрання чинності КПК України 2012 року, кваліфікаційною науковою працею, в якій на основі комплексного аналізу проблем нормативно-правового та правозастосовного характеру розроблено й обґрунтовано концепцію висновку експерта у кримінальному процесі.

У дисертації на основі аналізу праць вчених охарактеризовано еволюцію становлення висновку експерта як джерела доказів шляхом виокремлення у структурі цього процесу чотирьох відносно самостійних і послідовно змінюваних етапів, кожен з яких характеризується тенденціями, притаманними розвитку цього джерела доказів.

На основі комплексного підходу розкрито сутність висновку експерта за допомогою як його сутнісних елементів, що забезпечує визначення онтологічних основ поняття цього джерела доказів, так і притаманних висновку експерта ознак, що дозволяє охарактеризувати його логічні основи. Як сутнісні елементи висновку експерта визначено його зміст (фактичні дані, які містяться у заключній частині висновку експерта й обґрунтовуються проведеним дослідженням та оцінкою експерта) і процесуальну форму (процесуальний акт, який містить вказані фактичні дані). Удосконалено систему ознак висновку експерта як джерела доказів, до числа яких запропоновано відносити: 1) він виступає результатом використання спеціальних знань, якими володіє експерт; 2) висновок експерта складається у межах компетенції експерта і поставлених

перед ним запитань; 3) висновок експерта повинен ґрунтуватися на відомостях, які він сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження наданих йому об'єктів; 4) він являє собою вивідне знання, сформульоване на основі проведеного дослідження.

Надано авторське визначення поняття висновку експерта, під яким запропоновано розуміти складений за результатами використання спеціальних знань, у межах компетенції експерта і поставлених перед ним запитань процесуальний акт, що ґрунтується на відомостях, які він сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження наданих йому об'єктів, і містить докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені перед ним у документі про призначення експертизи (залучення експерта). Запропоновано авторську концепцію висновку експерта як джерела доказів у кримінальному процесі.

Охарактеризовано структуру висновку експерта як джерела доказів та запропоновано виокремлювати у ній три частини: 1) вступну, яка висвітлює організаційний аспект проведення експертизи і складення висновку експерта; 2) дослідницьку, яка містить відомості про застосовані методики експертного дослідження, проведені дослідження та отримані на їх основі результати експертного дослідження; 3) заключну, яка відображає зроблені експертом за результатами дослідження висновки. Розкрито нормативно закріплені вимоги до змісту кожної з виокремлених частин висновку експерта.

Уточнено, що поряд із вимогами до змісту заключної частини вказаного джерела доказів, висновки експерта, наведені у ній, повинні відповідати низці вимог, які визначаються у вигляді трьох принципів: кваліфікованості, визначеності та доступності. Детально визначено зміст кожного із вказаних принципів.

Обґрунтовано, що факультативною частиною висновку експерта виступає синтезуюча, яка підлягає включенню у його дослідницьку частину у разі: а) проведення під час експертизи порівняльного дослідження – для

узагальнення отриманих результатів роздільного дослідження об'єктів; б) проведення комісійної та комплексної експертизи – для узагальнення й оцінки результатів досліджень, що здійснювалися кожним із експертів; в) проведення повторної експертизи – для узагальнення й оцінки її результатів у порівнянні з результатами первинної експертизи.

Додатки до висновку експерта виступають його невід'ємною частиною, але не можуть розглядатися в якості самостійного елемента структури цього джерела доказів, оскільки вони лише відображають хід проведення дослідження, викладений у дослідницькій частині висновку експерта.

Виокремлено критерії класифікації висновків експерта, до яких запропоновано відносити: 1) характер відносин між наслідком та його підставою; 2) ступінь однозначності; 3) якість зв'язаності; 4) ступінь підтвердження висловленого твердження. Обґрунтовано неприйнятність застосування інших критеріїв класифікації висновків експерта, які пропонуються вченими, з огляду на їх теоретичну або практичну неспроможність. Охарактеризовано види висновків експерта, виокремлювані на основі кожного із класифікаційних критеріїв: умовних і безумовних, однозначних та альтернативних, позитивних і негативних, категоричних та ймовірних висновків експерта.

Встановлено систему процесуальних властивостей і характеристик висновку експерта і розкрито їх зміст. Визначено умови допустимості висновку експерта, до числа яких належать: складання висновку експерта належним суб'єктом; його отримання з належного джерела; додержання визначеного законом порядку отримання висновку експерта.

Охарактеризовано умови о

цінки висновку експерта з точки зору його достовірності, до яких запропоновано відносити: компетентність експерта та його об'єктивність; достатність і достовірність матеріалів, наданих експерту для проведення дослідження; наукову обґрунтованість обраної експертом методики дослідження та її застосовність до фактів кримінального провадження; повноту

проведеного експертом дослідження; достовірність змісту висновку експерта. З урахуванням отриманих результатів, визначено поняття належності, допустимості та достовірності висновку експерта як його індивідуальних процесуальних властивостей і характеристик, розкрито зміст достатності як системної характеристики сукупності доказів.

Обґрунтовано, що отримання висновку експерта являє собою сукупність організаційних і процесуальних дій суб'єктів доказування, спрямованих на залучення експерта і забезпечення можливості проведення ним експертизи, та інших їх дій, пов'язаних із проведенням експертизи, а також організаційних, науково-методичних і процесуальних дій експерта щодо проведення експертизи, складання висновку та його надання суб'єкту доказування. Процесуальний аспект отримання висновку експерта включає в себе закріплені нормами кримінального процесуального закону дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи. До їх числа належать: 1) процесуальні дії суб'єктів доказування, спрямовані на залучення експерта: а) під час досудового розслідування – надання стороною кримінального провадження доручення про проведення експертизи або ініціювання стороною захисту з підстав, визначених ч. 1 ст. 244 КПК України, розгляду питання про проведення експертизи шляхом заявлення відповідного клопотання і його подальше вирішення слідчим суддею; б) у ході судового розгляду – ініціювання сторонами кримінального провадження, потерпілим розгляду питання про проведення експертизи шляхом заявлення відповідного клопотання і його подальше вирішення судом або постановлення судом із власної ініціативи ухвали про проведення експертизи із підстав, вказаних у ч. 2 ст. 332 КПК України; 2) процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи: а) надання експерту документа про призначення експертизи (залучення експерта) і матеріалів, необхідних для її проведення; б) попередження слідчим суддею, судом експерта про кримінальну відповідальність; в) вирішення питання про відкладення судового розгляду на час проведення експертизи і його відновлення після отримання судом висновку

експерта; г) заявлення експертом клопотань; г) складання експертом повідомлення про відмову від давання висновку чи повідомлення про неможливість проведення експертизи; д) отримання зразків для експертизи; е) складання висновку експерта; 3) процесуальні дії експерта щодо надання складеного ним висновку та суб'єктів доказування щодо його отримання: а) надання експертом складеного ним висновку; б) повернення об'єктів експертного дослідження.

Розкрито зміст кожної із вказаних процесуальних дій суб'єктів доказування й експерта і доведено, що у своїй сукупності вони становлять процесуальну форму отримання висновку експерта як способу збирання доказів під час кримінального провадження.

Обґрунтовано, що перевірка висновку експерта являє собою розумово-практичну діяльність суб'єктів доказування, що спрямована на підтвердження/спростування відомостей, викладених у змісті цього джерела доказів, і встановлення логічної узгодженості висновку експерта (або відсутності такої) з іншими доказами. Розкрито сутність перевірки висновку експерта шляхом здійснення характеристики змісту її розумового і практичного етапів.

Здійснено загальну характеристику перевірки висновку експерта, в межах якої узагальнено способи перевірки цього джерела доказів, до яких запропоновано відносити його аналіз, синтез, співставлення з іншими доказами та отримання нових доказів шляхом проведення під час досудового розслідування слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а у ході судового розгляду – судових дій.

Розкрито мету, предмет і порядок проведення допиту експерта як одного з основних способів перевірки висновку експерта. Зокрема, встановлено, що мета допиту експерта полягає у роз'ясненні, уточненні та доповненні складеного ним висновку для усунення його незрозумілості або неповноти. Роз'яснення висновку експерта являє собою пояснення його змісту у цілому або окремих частин, спрямоване на формування в учасників кримінального

провадження правильного їх розуміння. Уточнення висновку експерта передбачає здійснення додаткової аргументації окремих його положень з метою надання їм більш детальної конкретизації. Доповнення висновку експерта передбачає поглиблення змісту окремих його частин за рахунок формулювання й обґрунтування експертом додаткових тверджень, які не носять характеру висновків, ґрунтуються на результатах проведеного дослідження та не потребують додаткових досліджень.

Удосконалено теоретичні напрацювання щодо змісту предмету допиту експерта, зокрема на основі узагальнення нормативно закріпленого примірною переліку запитань, які можуть бути поставлені під час його проведення, та наведених вченими підходів до визначення змісту предмета допиту експерта, виокремлено перелік груп відомостей, які охоплюються ним.

Розкрито умови і підстави призначення додаткової та повторної експертизи як основних способів перевірки висновку експерта. Зокрема, дістали подальшого розвитку доктринальні підходи щодо визначення підстав призначення додаткової експертизи, до числа яких запропоновано відносити: 1) неповноту висновку експерта; 2) його недостатню зрозумілість; 3) необхідність отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які виникли у суб'єкта доказування за результатами оцінки висновку експерта.

Набула подальшого розвитку наукова позиція щодо доцільності класифікації підстав призначення повторної експертизи на фактичні та процесуальні, зокрема з урахуванням експертної практики визначено коло фактичних підстав як підстав, зумовлених виникненням у суб'єкта доказування сумніву у правильності висновку експерта, і процесуальних підстав як підстав, зумовлених допущенням істотних порушень процесуальних норм, що регламентують порядок призначення та проведення експертизи.

Охарактеризовано особливості оцінки висновку експерта як джерела доказів. Обґрунтовано, що вона здійснюється суб'єктами доказування з урахуванням специфіки цього джерела доказів, зумовленої його правовою

природою, особливостями його змісту та процесуальної форми, специфікою отримання під час кримінального провадження. Вказано, що оцінка висновку експерта полягає у встановленні його належності, допустимості, достовірності, а у сукупності з іншими зібраними доказами – достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Охарактеризовано умови належності, допустимості та достовірності висновку експерта, визначено обставини, які характеризують кожен з умов його допустимості та достовірності, розкрито механізм оцінки висновку експерта у сукупності з іншими наявними доказами із точки зору достатності.

Визначено правові наслідки визнання висновку експерта неналежним, недопустимим і недостовірним доказом. Зокрема, визнання висновку експерта неналежним або недопустимим доказом призводить до його виключення з дослідження та неможливості використання у доказуванні, у тому числі й для обґрунтування сторонами кримінального процесу відстоюваних ними процесуальних позицій і для обґрунтування слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом ухвалюваних ними процесуальних рішень. Поряд із цим, допущення істотних порушень вимог КПК України або законодавства у сфері судової експертизи щодо порядку призначення і проведення експертизи призводить до подальшого призначення та проведення повторної експертизи.

Доведено, що наслідки визнання висновку експерта недостовірним доказом диференціюються залежно від підстав прийняття суб'єктом доказування такого рішення: 1) у разі констатації неповноти висновку експерта або його недостатньої зрозумілості проводиться допит експерта з метою роз'яснення, уточнення та доповнення складеного ним висновку; 2) у разі встановлення неповноти висновку експерта або його недостатньої зрозумілості, які не можуть бути усунуті шляхом допиту експерта, проводиться додаткова експертиза; 3) у разі необхідності отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які потребують додаткових досліджень або дослідження додаткових матеріалів, проводиться додаткова експертиза; 4) у разі виникнення сумнівів у правильності висновку експерта проводиться повторна експертиза.

Визначено поняття використання висновку експерта як оперування ним суб'єктами доказування під час кваліфікації кримінального правопорушення, для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, для вирішення тактичних завдань, які стоять перед ними, і здійснення профілактики кримінальних правопорушень. Дістали подальшого розвитку теоретичні положення щодо визначення напрямів використання висновку експерта. Зокрема, розкрито напрями його використання за чотирма аспектами: 1) кримінально-правовим, який передбачає оперування ним під час кваліфікації кримінального правопорушення; 2) кримінальним процесуальним, який пов'язаний з оперуванням висновком експерта для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню; 3) криміналістичним, який передбачає оперування висновком експерта для вирішення тактичних завдань, які стоять перед суб'єктами доказування; 4) кримінологічним, який пов'язаний з оперуванням ним з метою здійснення профілактики кримінальних правопорушень.

Розроблено науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення КПК України у частині визначення поняття висновку експерта, підстав проведення експертизи, порядку ініціювання її проведення, підстав і порядку проведення допиту експерта та призначення додаткової і повторної експертизи. Запропоновано законодавчо визначити особливості змісту висновку експерта, складеного за результатами проведення повторної експертизи, врегулювати підстави, умови і порядок допиту експерта, закріпити підстави призначення й особливості проведення додаткової та повторної експертиз.

Ключові слова: висновок експерта, структура висновку експерта, належність висновку експерта, допустимість висновку експерта, достовірність висновку експерта, отримання висновку експерта, перевірка висновку експерта, допит експерта, додаткова експертиза, повторна експертиза, оцінка висновку експерта, використання висновку експерта.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Воробчак А.Р. Допит експерта у кримінальному провадженні: мета, умови і предмет. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. №36. Том 2. С. 148-152.
2. Воробчак А.Р. Використання висновку експерта як джерела доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Том 2. С. 238-242.
3. Воробчак А.Р. Порядок залучення експерта як елемент процесуальної форми отримання його висновку у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 2. Том 3. С. 117-121.
4. Воробчак А.Р. Структура висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Наше право*. 2019. №1. С. 56-63.
5. Воробчак А.Р. Оценка достоверности заключения эксперта в уголовном производстве Украины. *Legea si viata (Republica Moldova)*. 2019. №3/2. Р. 26-30.
6. Воробчак А.Р. Процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи. *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ: Матеріали науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22-23 лютого 2019 року)*. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 86-89.
7. Воробчак А.Р. Одночасний допит двох чи більше експертів під час судового розгляду у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: Тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 01 березня 2019 року)*. Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України, 2019. С. 429-432.
8. Воробчак А.Р. Належність як процесуальна властивість висновку експерта у кримінальному провадженні. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 07 березня 2019 р.)*. Одеса: Гельветика, 2019. С. 77-80.

SUMMARY

Vorobchak A.R. The expert opinion as a source of evidences in criminal proceedings. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for the scientific degree of the Candidate of Legal Sciences in specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operational search activity. – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2019.

The dissertation is the first qualifying scientific work in Ukraine, after the entry into force the CPC of Ukraine from 2012, in which, on the basis of a complex analysis of problems of normative, legal and law enforcement nature, the concept of expert opinion in the criminal process was developed and substantiated.

On the basis of the scientists works the evolution of the expert opinion as a source of evidences by distinguishing in the structure of this process four relatively independent and successively changing stages, each of which is characterized by tendencies, inherent to the development of this source of evidences, was described in the dissertation.

On the basis of the complex approach, the essence of the expert opinion is disclosed with the help of its essential elements, which provides the definition of the ontological foundations of the concept of this source of evidences, as well as the features, which inherent to the expert opinion and allows to characterize his logical foundations. As the essential elements of the expert opinion is defined its content (factual data, which are contained in the final part of the expert opinion and are substantiated by the conducted research and expert assessment) and the procedural form (procedural act, which contains the indicated factual data). The system of signs of the expert opinion as a source of evidences has been improved, among which it is suggested to attribute: 1) it serves as a result of the use of special knowledge, possessed by an expert; 2) the expert opinion is within the competence of the expert and the questions, posed to him; 3) the expert opinion must be based on the

information, that he directly perceived or which became known to him during the research of the objects, given to him; 4) he represents the derivative knowledge, formulated on the basis of the research.

The author's definition of the expert opinion is given and under which it is proposed to understand the procedural act, which drawn up on the results of the use of special knowledge, within the competence of the expert and the questions, posed to him, which based on the information, which he perceived directly or which became known to him during the research of the objects, given to him, and contains a detailed description of the research, conducted by the expert, and the conclusions, drawn from their results, the justified answers to the questions, put before him in the document about the appointment of examination (or about the involvement of expert). The author's concept of the expert opinion as a source of evidences in the criminal process is proposed.

The structure of the expert opinion as the source of evidences was characterized and three parts was proposed to distinguish in it: 1) an introductory, which covers the organizational aspect of the examination and the conclusion of the expert opinion; 2) a research, which contains information about applied methods of expert research, conducted research and the results of expert research obtained on their basis; 3) a final, which reflects the conclusions made by the expert. Normatively fixed requirements to the content of its obligatory parts (introductory, research and final) were examined.

It is clarified that, in addition to the requirements for the content of the final part of this source of evidences, the expert conclusions set out in it must meet a number of requirements, which are defined in the form of three principles: qualification, certainty and accessibility. The content of each of these principles is determined in detail.

It is substantiated that an optional part of the expert opinion is the synthesizing, which is to be included in its research part in the case: a) conducting during the examination of the comparative research – to summarize of the results of separate research of objects; b) conducting of commission and complex examination – to

summarize and assessment of the results of research, carried out by each expert;
c) conducting of re-examination – to summarize and assessment of its results in comparison with the results of the primary examination.

The appendices to the expert opinion are an integral part of them, but cannot be considered as an independent element of the structure of this source of evidences, since they only reflect the course of the research presented in the research part of expert opinion.

The criteria for classifying of the expert opinion are singled out and to their number it is proposed to attribute: 1) the nature of the relationship between the consequence and its basis; 2) the degree of uniqueness; 3) the quality of connectivity; 4) the degree of confirmation of the stated statement. The inadmissibility of the application of other criteria for classification of expert opinion offered by scientists is justified, given their theoretical or practical incapacity. The types of the expert opinion, which are drawn out on the basis of each of the classification criteria, are characterized: conditional and unconditional, unambiguous and alternative, positive and negative, categorical and probable expert opinion.

The system of procedural properties and characteristics of the expert opinion is established and their content is carried out. The conditions of the admissibility of the expert opinion are determined and indicated, that they include: drawing up an expert opinion by the proper subject; its obtaining on the proper source; adherence to the order of obtaining the expert opinion, which determined by law. The conditions for assessment of the expert opinion in terms of its reliability are characterized, to which it is proposed to attribute: expert competence and its objectivity; adequacy and reliability of the materials, provided to the expert for the conducting of the research; scientific substantiation of the methodology of the research, chosen by the expert, and its applicability to the facts of criminal proceedings; completeness of the research, conducted by the expert; the reliability of the content of the expert opinion. Taking into account the obtained results, the concepts of affiliation, admissibility and admissibility of the expert opinion as its individual procedural properties and

characteristics are determined and the content of sufficiency as a system characteristic of the set of evidences is disclosed.

It is substantiated that obtaining the expert opinion is a set of organizational and procedural actions of the subjects of proof aimed at attracting the expert and ensuring the possibility of carrying out the expert's examination, and their other actions related to the examination, as well as organizational, scientific, methodological and procedural actions of the expert concerning the examination, drawing an expert opinion and giving it to the subject of proof. The procedural aspect of obtaining the expert opinion includes the actions of the subjects of proof and the expert, related to the examination and fixed by the rules of criminal procedural law. These include: 1) the procedural actions of the subjects of proof aimed at involving an expert: a) during pre-trial investigation – the submission by the side of criminal proceedings of an order for examination or initiation by the defence side on the grounds specified in part 1 of article 244 of the CPC of Ukraine, consideration of the question of carrying out the examination by filing a corresponding petition and its subsequent decision by the investigating judge; b) in the course of trial – the initiation by the sides of criminal proceedings, the victim to consider the issue of expert examination by filing a corresponding petition and its subsequent decision by the court or the court's own-initiative decision to carry out an expert examination on the grounds specified in part 2 of article 332 CPC of Ukraine; 2) the procedural actions of the subjects of proof and the expert, connected with carrying out of the examination: a) providing the expert of a document on the appointment of the examination (involvement of the expert) and the materials necessary for its carrying out; b) warning by the investigating judge, the court of the expert on criminal liability; c) resolving the issue of postponement of the trial for the duration of the examination and its renewal after the expert opinion has been received by the court; d) statements petitions by the expert; e) drawing up an expert report on the refusal to give an opinion or a report on the impossibility of conducting an examination; e) obtaining specimens for examination; e) drawing an expert opinion; 3) the procedural actions of the expert concerning the submission of his opinion and the

subjects of proof regarding its receipt: a) submission by the expert his opinion; b) return of objects of expert research.

The contents of each of these procedural actions of the subjects of proof and the expert are disclosed, and it is proved that in their totality they constitute a procedural form of obtaining the expert opinion as a way of gathering evidences during criminal proceedings.

It is substantiated that the verification of expert opinion is the mental and practical activity of the subjects of proof, aimed at confirming/refuting information contained in the content of this source of evidences, and establishing the logical consistency of the expert opinion (or lack thereof) with other evidences. The essence of verification of the expert opinion is revealed by carrying out the characterization of the content of its mental and practical stages.

A general characteristic of the verification of the expert opinion completed and in within it the methods of verification of this source of evidences is summarized and to their number it is proposed to include its analysis, synthesis, comparison with other evidences and obtaining new evidences through the conduct of investigative (search) and other procedural actions during the pre-trial investigation and the judicial actions during the trial.

The purpose, subject and order of the interrogation of the expert as one of the main ways of verification of the expert opinion are revealed. In particular, it has been established, that the purpose of the interrogation of the expert is to explanation, specification and addition of the opinion, drawn up by him to eliminate his incomprehensibility or incompleteness. The explanation of the expert opinion is a clarification of its content in whole or in separate parts, aimed at forming at the participants of criminal proceedings the correct understanding of them. The specification of the expert opinion implies an additional argumentation of some of its provisions in order to provide them with more detailed concretization. The addition of the expert opinion implies the deepening of the content of certain parts of it due to the formulation and substantiation by the expert of additional statements, which have

not the nature of conclusions, are based on the results of the research and do not require additional research.

The theoretical developments on the content of the interrogation of the expert have been improved, in particular, on the basis of a generalization of a normatively fixed sample list of questions, that can be raised during the interrogation of the expert, and the scientifically-minded approaches to determining of the content of the subject of the interrogation of the expert, a list of the groups of information, covered by them, is specified.

The conditions and grounds for the appointment of additional examination and re-examination as the main methods of verification of the expert opinion are disclosed. In particular, the doctrinal approaches to the definition of the grounds for the appointment of additional examination has been further developed and to their number it is proposed to attribute: 1) incompleteness of the expert opinion; 2) its insufficient clarity; 3) the need to receive answers to new questions about the subject of research, which arose in the subject of proof on the bases of the results of assessment of the expert opinion. The scientific position on the appropriateness of classification of the grounds for the re-examination to the factual and procedural stages has been further developed, in particular, taking into account expert practice, the range of the factual grounds as grounds, caused by the occurrence of a subject of the proof the doubt in the correctness of the expert opinion, and the procedural grounds as grounds, caused by the admission of significant violations of procedural rules, that regulate the order of the appointment and conduct of the examination, is defined.

The assessment of the expert opinion as a source of evidences are described. It is substantiated, that it is carried out by the subjects of proof taking into account the specifics of this source of evidences, due to its legal nature, peculiarities of its content and procedural form, the specifics of its obtaining during the criminal proceedings. It is stated that the assessment of the expert opinion is to establish its affiliation, admissibility, reliability and in combination with other collected evidences – sufficiency and interrelation to make the appropriate procedural decision. The

conditions of affiliation, admissibility and reliability of the expert opinion are characterized, the circumstances characterizing each of the conditions of its admissibility and reliability are determined, the mechanism of assessment of the expert opinion in combination with other available evidences from the point of view of sufficiency is revealed.

The legal consequences of recognizing of the expert opinion as inappropriate, inadmissible and unreliable evidence are determined. In particular, recognizing an expert opinion as inappropriate or inadmissible evidence leads to its exclusion from the investigation and impossibility of using it in proof, including for substantiation by the sides of criminal proceedings of their procedural positions and for substantiation by investigator, prosecutor, investigating judge and judge their procedural decisions. At the same time, the admission of significant violations of the requirements of the CPC of Ukraine or the legislation in the field of forensic examination regarding the procedure for the appointment and conduct of examination leads to the further appointment and holding re-examination.

It is proved that the consequences of recognizing an expert opinion as unreliable evidence are differentiated depending on the reasons for acceptance by the subject of proof such decision: 1) in case, when the expert opinion is incomplete or insufficiently understood, an interrogation of the expert is being conducted for the purpose of the explanation, specification and addition of his opinion; 2) in case of establishing the incompleteness of the expert opinion or its lack of clarity, which cannot be eliminated by the expert interrogation, additional examination shall be conducted; 3) in case of the need to receive the answers to new questions regarding the object of research or research of additional materials, additional examination is conducted; 4) in case of doubt in the correctness of the expert opinion a re-examination is conducted.

The concept of using an expert opinion as an operation of the subjects of proof during the qualification of a criminal offense, for establishing facts and circumstances relevant for criminal proceedings and subject to proving, for solving the tactical problems that lie before them, and for the prevention of criminal offenses is defined.

The theoretical positions to determining of the direction of using the expert opinion has been further developed. In particular, the directions of its use are disclosed in four aspects: 1) a criminal law, that involves its operation during the qualification of a criminal offense; 2) a criminal procedural, which is connected with the operation of the expert opinion for the establishment of facts and circumstances, which are relevant to the criminal proceedings and subject to proof; 3) a forensic, which involves operating an expert opinion to solve tactical tasks, which faces the subjects of the proof; 4) a criminalistics, which is associated with the operation of them for the purpose of prevention of criminal offenses.

The scientifically substantiated proposals, aimed at improving the CPC of Ukraine in terms of defining of the concept of the expert opinion, the grounds for conducting of the examination, the procedure for initiating of its conduct, the grounds and procedure for conducting an interrogation of the expert and the appointment of additional examination and re-examination are developed. It is proposed to legislatively define the peculiarities of the content of the expert opinion, drawn up on the results of the re-examination, to settle the grounds, conditions and procedure interrogation of the expert, to consolidate the grounds of appointment and the peculiarities of carrying out of additional examination and re-examination.

Key words: expert opinion, structure of the expert opinion, affiliation of the expert opinion, admissibility of the expert opinion, reliability of the expert opinion, receiving of the expert opinion, verification of the expert opinion, interrogation of the expert, additional examination, re-examination, assessment of the expert opinion, use of the expert opinion.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Воробчак А.Р. Допит експерта у кримінальному провадженні: мета, умови і предмет. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. №36. Том 2. С. 148-152.

2. Воробчак А.Р. Використання висновку експерта як джерела доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Том 2. С. 238-242.

3. Воробчак А.Р. Порядок залучення експерта як елемент процесуальної форми отримання його висновку у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 2. Том 3. С. 117-121.

4. Воробчак А.Р. Структура висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Наше право*. 2019. №1. С. 56-63.

5. Воробчак А.Р. Оценка достоверности заключения эксперта в уголовном производстве Украины. *Legea si viata (Republica Moldova)*. 2019. №3/2. Р. 26-30.

6. Воробчак А.Р. Процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи. *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ: Матеріали науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22-23 лютого 2019 року)*. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 86-89.

7. Воробчак А.Р. Одночасний допит двох чи більше експертів під час судового розгляду у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: Тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 01 березня 2019 року)*. Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України, 2019. С. 429-432.

8. Воробчак А.Р. Належність як процесуальна властивість висновку експерта у кримінальному провадженні. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 07 березня 2019 р.)*. Одеса: Гельветика, 2019. С. 77-80.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	13
1.1. Еволюція становлення висновку експерта як джерела доказів, його поняття і сутність	13
1.2. Структура та зміст висновку експерта	32
1.3. Класифікація висновків експерта у доктрині кримінального процесу.....	46
1.4. Процесуальні властивості та характеристики висновку експерта як джерела доказів	60
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	74
2.1. Процесуальна форма отримання висновку експерта.....	74
2.2. Перевірка висновку експерта	94
2.3. Оцінка висновку експерта	1422
2.4. Використання висновку експерта у кримінальному процесуальному доказуванні	163
ВИСНОВКИ	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	185
ДОДАТКИ	215

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ДПС – Державна прикордонна служба

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

МЮ – Міністерство юстиції

РМПСЕ – Реєстр методик проведення судових експертиз

СБУ – Служба безпеки України

СКС – Статут кримінального судочинства

ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України, виступає забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Виконання вказаного завдання передбачає встановлення винуватості або невинуватості особи на підставі законного, обґрунтованого та вмотивованого кінцевого процесуального рішення, вагомою умовою ухвалення якого є визначення наявності або відсутності фактів та обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Встановлення таких фактів та обставин здійснюється шляхом кримінального процесуального доказування, що полягає у збиранні, перевірці й оцінці доказів (ч. 2 ст. 91 КПК України). У системі джерел доказів важливе місце займають висновки експертів, які використовуються для встановлення наявності чи відсутності практично всіх фактів та обставин, що підлягають доказуванню. У зв'язку з цим істотного значення набуває визначення кола як теоретичних питань, що стосуються поняття, сутності, видів, процесуальних властивостей і характеристик висновку експерта, так і практичних проблем, пов'язаних з його отриманням, перевіркою, оцінкою та використанням під час кримінального провадження, а також розробка шляхів розв'язання існуючих проблем.

У доктрині кримінального процесу до дослідження теоретичних і практичних аспектів проблематики висновку експерта як джерела доказів у різний час зверталися Т.В. Авер'янова, Ю.П. Алєнін, В.Д. Арсєньєв, А.Р. Бєлкін, І.В. Бурков, А.І. Вінберг, І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, Д.В. Давидова, О.О. Ейсман, В.Г. Заблоцький, Н.І. Клименко,

Є.Г. Коваленко, С.О. Ковальчук, В.П. Колмаков, І.І. Котюк, С.П. Лапта, В.К. Лисиченко, Н.П. Майліс, І.В. Овсянников, Ю.К. Орлов, І.Л. Петрухін, В.О. Попелюшко, О.Р. Россинська, М.В. Салтевський, Т.В. Сахнова, Е.Б. Сімакова-Єфремян, С.М. Стахівський, В.В. Тіщенко, В.М. Трофименко, С.А. Шейфер, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші вітчизняні і зарубіжні вчені. Незважаючи на істотний внесок науковців у розробку проблематики висновку експерта, значна кількість її теоретичних і практичних аспектів на сьогодні розкрита недостатньо повно або не отримала однозначного вирішення. Зокрема, це стосується видів висновків експерта і доказового значення окремих з них (зокрема, альтернативних і ймовірних), процесуальної форми їх отримання, способів перевірки (зокрема, особливостей допиту експерта), напрямів використання у доказуванні тощо, які потребують комплексного дослідження з позиції нових теоретико-правових підходів. Поряд із цим, потрібно враховувати, що з набранням чинності у 2012 році новим КПК України і подальшим внесенням до нього змін і доповнень регламентація процесуальної форми отримання висновків експерта та їх перевірки зазнала більшої конкретизації та істотних змін з урахуванням запровадження нових та удосконалення існуючих інститутів кримінального процесуального права (зокрема, слідчого судді, кримінального процесуального доказування).

Викладене зумовлює актуальність комплексного наукового дослідження теоретичних і практичних аспектів проблематики висновку експерта як джерела доказів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження ґрунтується на основних положеннях Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р. №311/2008, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20.05.2015 р. №276/2015, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 р. №501/2015, Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав

людини на період до 2020 року, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. №1393-р.

Дисертацію виконано в межах плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Динаміка кримінального процесуального законодавства України: досвід та перспективи» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у формуванні концепції висновку експерта як джерела доказів у кримінальному процесі на основі комплексного аналізу проблем нормативно-правового та правозастосовного характеру, а також внесенні науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення КПК України у частині визначення поняття висновку експерта, підстав проведення експертизи, порядку ініціювання її проведення, підстав і порядку проведення допиту експерта і призначення додаткової та повторної експертизи.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

охарактеризувати еволюцію становлення висновку експерта як джерела доказів шляхом виокремлення у структурі цього процесу відносно самостійних і послідовно змінюваних етапів;

розкрити сутність висновку експерта як джерела доказів, на підставі чого надати авторське визначення його поняття і запропонувати авторську концепцію висновку експерта у кримінальному процесі;

охарактеризувати структуру та зміст висновку експерта як джерела доказів;

виокремити критерії класифікації висновків експерта й охарактеризувати їх види, визначені на основі кожного із класифікаційних критеріїв;

встановити систему процесуальних властивостей і характеристик висновку експерта і розкрити їх зміст;

розглянути особливості процесуальної форми отримання висновку експерта;

здійснити загальну характеристику перевірки висновку експерта і розкрити мету, предмет і порядок проведення допиту експерта й умови і підстави призначення додаткової та повторної експертизи як основних способів перевірки висновку експерта;

охарактеризувати особливості оцінки висновку експерта як джерела доказів;

розкрити основні напрями використання висновку експерта у кримінальному процесуальному доказуванні;

розробити науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення КПК України у частині визначення поняття висновку експерта, підстав проведення експертизи, порядку ініціювання її проведення, підстав і порядку проведення допиту експерта і призначення додаткової та повторної експертизи.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають під час формування (отримання, перевірки, оцінки) і використання висновку експерта у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Дисертація ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, обраних з урахуванням мети і завдань дослідження, його об'єкта та предмета. Історико-правовий метод використовувався у ході дослідження еволюції становлення висновку експерта як джерела доказів (підрозділ 1.1). Застосування системно-структурного методу забезпечило розкриття структури і змісту цього джерела доказів (підрозділ 1.2) та здійснення класифікації висновків експерта (підрозділ 1.3). Звернення до структурно-функціонального методу дозволило визначити функціональне призначення висновку експерта шляхом розкриття напрямів його використання у кримінальному провадженні

(підрозділ 2.4). За допомогою формально-юридичного методу сформульовано визначення понять «висновок експерта», «належність висновку експерта», «допустимість висновку експерта», «достовірність висновку експерта» (підрозділи 1.1, 1.4), а також інших понять, авторське визначення яких наводиться у дисертації. Соціолого-правовий метод використовувався під час дослідження емпіричної бази, проведення анкетування практичних працівників та аналізу його результатів (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Метод теоретико-правового моделювання дозволив обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення КПК України у частині визначення поняття висновку експерта, підстав проведення експертизи, порядку ініціювання її проведення, підстав і порядку проведення допиту експерта і призначення додаткової та повторної експертизи (підрозділи 2.1, 2.2).

Нормативну основу дисертації становлять: Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, акти кримінального та кримінального процесуального законодавства України та окремих зарубіжних країн.

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці українських і зарубіжних учених у галузі кримінального, кримінального процесуального права та криміналістики.

Емпіричну базу дослідження становлять: рішення ЄСПЛ, рішення Конституційного Суду України, постанови Пленуму ВС України, листи ВССУ, матеріали понад 100 кримінальних проваджень, результати проведеного узагальнення судової практики, у ході якого опрацьовано понад 300 судових рішень, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень, результати анкетування 35 суддів місцевих та апеляційних судів, 32 слідчих, 38 експертів і 25 адвокатів центрального і західного регіонів України (усього 130 респондентів).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першою в Україні, після набрання чинності КПК України 2012 року, кваліфікаційною науковою працею, в якій на основі комплексного аналізу

проблем нормативно-правового та правозастосовного характеру розроблено й обґрунтовано концепцію висновку експерта у кримінальному процесі.

За результатами проведення дослідження сформульовані такі найважливіші положення, що містять наукову новизну:

вперше:

охарактеризовано процес еволюції висновку експерта як джерела доказів шляхом виокремлення у структурі цього процесу відносно самостійних і послідовно змінюваних етапів, кожен з яких характеризується тенденціями, притаманними розвитку цього джерела доказів;

на основі комплексного підходу запропоновано розкривати сутність висновку експерта за допомогою як його сутнісних елементів, що забезпечує визначення онтологічних основ поняття цього джерела доказів, так і притаманних висновку експерта ознак, що дозволяє охарактеризувати його логічні основи;

розкрито процесуальний аспект отримання висновку експерта шляхом виокремлення трьох груп дій суб'єктів доказування та експерта, пов'язаних з проведенням експертизи: процесуальних дій суб'єктів доказування, спрямованих на залучення експерта; процесуальних дій суб'єктів доказування та експерта, пов'язаних із проведенням експертизи; процесуальних дій експерта щодо надання складеного ним висновку та суб'єктів доказування щодо його отримання;

запропоновано закріпити у КПК України вимоги до змісту ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи, що постановлюється за результатами розгляду відповідного клопотання сторони захисту, а саме передбачити, що у такій ухвалі зазначаються: вид експертизи і підстави її проведення; прізвище, ім'я, по батькові експерта, якого необхідно залучити, або повне найменування експертної установи, якій необхідно доручити проведення експертизи; перелік запитань, які ставляться експерту; перелік матеріалів кримінального провадження, які надаються експерту; дозвіл на повне або часткове знищення об'єкта експертизи чи зміну його властивостей, якщо у

результаті дослідження неможливо забезпечити збереження об'єкта експертизи; попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;

узагальнено способи перевірки висновку експерта, до яких запропоновано відносити його аналіз, синтез, співставлення з іншими доказами та отримання нових доказів шляхом проведення під час досудового розслідування слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а у ході судового розгляду – судових дій;

вдосконалено:

систему ознак висновку експерта як джерела доказів, до числа яких запропоновано відносити: 1) він виступає результатом використання спеціальних знань, якими володіє експерт; 2) висновок експерта складається у межах компетенції експерта і поставлених перед ним запитань; 3) висновок експерта повинен ґрунтуватися на відомостях, які він сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження наданих йому об'єктів; 4) він являє собою вивідне знання, сформульоване на основі проведеного дослідження;

доктринальне визначення поняття «висновок експерта» шляхом вказівки на те, що він виступає процесуальним актом, і повного врахування притаманних йому ознак;

теоретичні напрацювання щодо структури висновку експерта, зокрема визначено коло випадків, за яких у висновок експерта підлягає включенню синтезуюча частина;

теоретичні напрацювання щодо змісту предмету допиту експерта, зокрема на основі узагальнення нормативно закріпленого примірного переліку запитань, які можуть бути поставлені під час його проведення, і наведених вченими підходів до визначення змісту предмета допиту експерта, виокремлено перелік груп відомостей, які охоплюються ним;

теоретичні положення щодо оцінки висновку експерта, зокрема з урахуванням сформованої судової практики визначено умови оцінки висновку експерта з точки зору його достовірності;

дістало подальшого розвитку:

доктринальні підходи до визначення підстав призначення додаткової експертизи, до числа яких запропоновано відносити: неповноту висновку експерта; його недостатню зрозумілість; необхідність отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які виникли у суб'єкта доказування за результатами оцінки висновку експерта;

наукова позиція щодо доцільності класифікації підстав призначення повторної експертизи на фактичні та процесуальні, зокрема визначено коло фактичних підстав як підстав, зумовлених виникненням у суб'єкта доказування сумніву у правильності висновку експерта, і процесуальних підстав як підстав, зумовлених допущенням істотних порушень процесуальних норм, що регламентують порядок призначення та проведення експертизи;

теоретичні положення щодо визначення напрямів використання висновку експерта, зокрема розкрито напрями його використання за чотирма аспектами: кримінально-правовим, кримінальним процесуальним, криміналістичним і кримінологічним.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем доказування (Акт Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» від 12.04.2019 р.);

правотворчій діяльності – для удосконалення КПК України у частині визначення поняття висновку експерта, підстав проведення експертизи, порядку ініціювання її проведення, підстав і порядку проведення допиту експерта і призначення додаткової та повторної експертизи;

правозастосовній діяльності органів досудового розслідування, адвокатів і судів – у ході здійснення досудового розслідування та судового розгляду, а

також експертів – під час складання за результатами проведення відповідних видів і підвидів експертиз висновків експерта (Акт Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України від 05.09.2019 р.);

навчальному процесі – при підготовці лекцій і проведенні різних видів занять з відповідних навчальних дисциплін (Акт Приватного вищого навчального закладу «Університет Короля Данила» від 03.09.2019 р.).

Апробація результатів дисертації. Положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданні кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати наукового дослідження оприлюднено на 3 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: Науково-практичній конференції «Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ» (м. Дніпро, 22-23 лютого 2019 року), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 01 березня 2019 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (м. Одеса, 07 березня 2019 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у 8 публікаціях, у тому числі 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні з юридичного напрямку, тезах 3 доповідей та наукових повідомлень на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що включають вісім підрозділів, один з яких містить три пункти, висновків, списку використаних джерел (289 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок, з яких основний текст – 184 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Еволюція становлення висновку експерта як джерела доказів, його поняття і сутність

В історії вітчизняного кримінального процесу перші норми щодо необхідності використання спеціальних знань у кримінальному провадженні з'явилися ще у перших правових пам'ятках і були пов'язані з необхідністю встановлення вартості викраденого, наявності тілесних ушкоджень, причин смерті. З огляду на законодавчо визначену систему доказів того чи іншого історичного періоду, в кожному конкретному випадку вони підтверджувалися присягою самого потерпілого, його родичів, інколи – свідків і встановлювалися безпосередньо судом під час огляду. Так, наприклад, згідно зі ст. 2 Короткої редакції Руської Правди, за наявності видимих слідів побоїв факт їх нанесення встановлювався й оцінювався судом наочно та підтверджувався присягою потерпілого, і, при цьому, присутність свідків у суді не вимагалася. Водночас, у разі відсутності видимих слідів факт їх нанесення підтверджувався показаннями свідків, присутність яких визнавалася обов'язковою [185, с. 79].

Подібним чином визначені правовідносини були врегульовані і в Статутах Великого князівства Литовського 1529 року. Так, доказами у справах про побої та вбивства шляхтичів визначалися сліди насильства, рани і вбитий (арт. 2 розділу 7), у справах про зґвалтування – сліди насильства (арт. 6 розділу 7), у справах про розбої – рани і сліди пограбування (арт. 18 і 21 розділу 7) [203, с. 126-132]. Водночас, для їх встановлення достатнім було проведення огляду таких слідів судом і підтвердження показаннями свідків, особистою присягою потерпілого у справах про побої, вбивства шляхтичів, зґвалтування, розбої.

Схоже врегулювання вказаних правовідносин передбачалося і збірником Прав, за якими судиться малоросійський народ 1743 року, оскільки він значною

мірю ґрунтувався на Литовському статуті 1588 року. Зокрема, до слідів насильницьких злочинів, згідно з положеннями глави 20 збірника, належали сліди побоїв, каліцтва, рани, а у випадках вчинення вбивства – труп вбитого [169, с. 348-397], які, водночас, самотійного доказового значення не мали, досліджувалися й оцінювалися судом у поєднанні з присягою потерпілого про напад (за винятком вбивства) чи показаннями свідків.

Перші законодавчі положення щодо залучення до участі у кримінальному процесі фахівців для давання висновків з окремих питань містяться у Військовому артикулі 1716 року. Так, арт. 154 було передбачено обов'язковість залучення лікарів для встановлення причин смерті, яка сталася внаслідок бійки. При цьому результати розтину та встановлені причини смерті повідомлялися суду письмово та під присягою [11]. Враховуючи систему доказів, визначену Артикулом, самотійним видом доказів визнавалася виключно присяга лікаря, а наданий ним письмовий документ самотійного доказового значення не мав.

Настанова лікарям при судовому огляді та розтині мертвих тіл, затверджена царським Указом від 19.12.1828 р., докладно регламентувала діяльність лікаря щодо судового огляду (розтину) тіл померлих осіб. У параграфі 1 вказувалося на необхідність складання висновку про причини смерті, далі по тексті містився перелік реквізитів, необхідних для процесуального оформлення цієї дії, зокрема вимоги до слідчого щодо викладення підстав і мети огляду, вказівка на присутність певних осіб під час проведення огляду, перелік запитань, на які потрібно відповісти лікарю, вимоги до структури і змісту акту огляду тіла, порядок засвідчення лікарем результатів огляду [141]. Водночас, як і раніше, самотійного доказового значення такий висновок не мав і брався до уваги судом лише разом із показанням лікаря, який проводив такий огляд.

Основні положення вказаного указу повністю увійшли до прийнятого у 1832 році Зводу законів Російської імперії, який, поряд із цим, розширив коло запитань, щодо з'ясування яких законодавчо встановлювалася можливість залучення певних спеціалістів. Так, ст. 212 Зводу законів кримінальних 1832

року передбачала необхідність і можливість залучення обізнаних осіб для давання показань у випадку, якщо точне пізнання обставин, які трапилися у справі, передбачає особливі відомості або досвід в якій-небудь науці, мистецтві або ремеслі [189]. Разом з тим, у разі залучення таких спеціалістів, закон не передбачав необхідності письмового оформлення наданих ними відомостей. Більше того, їх показання, на відміну від показань лікарів, які за низки умов (огляд здійснювався на законних підставах, показання містили чіткі та позитивні відомості про предмет огляду і не суперечили достовірним обставинам справи) визнавалися досконалим доказом, на практиці розглядалися лише як показання обізнаних осіб, про що свідчить й назва ст. 212 Зводу.

Із проведенням судової реформи 1864 році правове регулювання досліджуваних питань докорінно не змінилося, хоча окремі нововведення й мали місце. Так, зокрема ст. 315 СКС 1864 року передбачалося, що огляд та освідчування проводяться або безпосередньо судовими слідчими, або через обізнаних людей, а відповідно до ст. 578 СКС, сторона могла просити викликати у суд обізнаних осіб для пояснення якого-небудь предмета або для перевірки вже зробленого випробування [216]. При цьому вказані положення не містили вказівки на необхідність письмового викладу таких пояснень. Водночас, дещо чіткіше положеннями СКС було врегульоване питання встановлення психічного стану особи. Так, ст. 353 СКС закріплювала загальну норму про необхідність, за потреби, призначення психіатричної експертизи у стадії попереднього розслідування, а також спеціальну норму ст. 1035-17 щодо її призначення у випадках вчинення державного злочину [216]. Далі, за змістом ст. 337 СКС, якщо по слідству виявиться, що обвинувачений не має здорового глузду або страждає розумовим розладом, то слідчий, переконавшись у тому як через освідчування обвинуваченого судовим лікарем, так і через розпитування самого обвинуваченого і тих осіб, яким близько відомий його образ дій і суджень, передає на подальше розпорядження прокурора все провадження з цього предмета з думкою лікаря щодо ступеня безумства або розумового розладу обвинуваченого [216]. Подальший хід справи залежав від прокурора та

у випадках його згоди із висновком слідчого, що спирався на думку лікаря стосовно наявності в обвинуваченого душевного розладу, прокурор, за змістом ст. 354 СКС, спрямовував справу в окружний суд зі своїм висновком про необхідність освідчування щодо стану розумових здібностей. Закон хоча й містив вказівку на обов'язковість письмової фіксації результатів освідчування, водночас, не надавав йому самостійного доказового значення.

Науковці того періоду по-різному підходили до визначення доказового значення висновку експерта, але самостійного значення як доказу ще не надавали. Так, І.Я. Фойніцький зазначав, що за результатами проведення освідчування або дослідження експерти надають ґрунтовний звіт, який складає їх показання. При цьому, в стадії судового розгляду експерти надають свої показання як відповіді на загальні поставлені їм запитання, так і відповіді на окремі питання, які в інтересах роз'яснення справи можуть бути пропоновані судом і сторонами [267, с. 298]. Я.І. Баршев вважав, що обізнані особи є вченими свідками, а їх показання розглядав як вид показань свідка [15, с. 76]. А.Ф. Коні вказував, що експерт надає висновок про те, що говорять йому його знання, досвід і навички щодо спірних, сумнівних або незрозумілих без його допомоги об'єктивних даних справи, зовсім незалежно від їх відношення до вини або невинуватості підозрюваного, обвинуваченого або підсудного. Безумовно, що висновок експерта не може бути обов'язковим для суду і зовсім не є наперед встановленим доказом, що не підлягає перевірці або критиці. Проте, у будь-якому випадку критика експертизи повинна бути суворо обґрунтована, і до праці експерта потрібно ставитися з особливою увагою [100, с. 192].

Перші нормативні документи радянської влади встановлювали загальний порядок кримінального судочинства. При цьому окремі акти, як вказує В.В. Курдюков, не встановлюючи детальної форми судочинства, допускали у певних межах збереження старих процесуальних форм, і тим самим суди не позбавлялися права користуватися допомогою фахівців [119, с. 121]. Так, п. 5 Декрету про суд від 22.11.1917 р. передбачав збереження старих процесуальних

форм, оскільки місцевим судам надавалося право керуватися в своїх рішеннях і вироках дореволюційними законами у галузі судочинства тією мірою, якою вони не були скасовані революцією і не суперечили революційній совісті і революційній правосвідомості [63]. Таким чином, суди могли користуватися допомогою обізнаних осіб на підставі положень СКС 1864 року. У ст. 13 Декрету про суд від 15.02.1918 р. законодавець перебачив можливість залучення судом за власним розсудом обізнаних осіб з правом дорадчого голосу [64]. Далі за текстом цієї норми законодавець вперше використовує термін «експерт», хоча й не проводить різниці між цими поняттями. У низці наступних нормативних актів вже міститься вказівка на можливість проведення судової експертизи, проте, як і раніше, на законодавчому рівні результати такого дослідження не визнавалися самостійним джерелом доказів і бралися до уваги лише разом із показаннями експерта. Як вдало вказує В.В. Курдюков, статус експерта, відповідно до законодавства того періоду, більше нагадує статус свідка [119, с. 121].

Вперше висновок експерта як вид доказів законодавчо був визначений у ст. 62 КПК УРСР 1922 року, проте, ані визначення поняття, ані вимог до структури і змісту висновку експерта він не містив. Аналогічним чином висновок експерта закріплювався у ст. 58 КПК України [214, с. 26]. У доктрині кримінального процесу це стало відправною точкою досліджень у напрямі визначення поняття, структури висновку експерта і його доказового значення. Так, А.Я. Вишинський сформулював основні вимоги, які пред'являються до висновку експерта, а саме: необхідність викладення у письмовій формі, наявність трьох основних частин тощо. Водночас, автор вказував, що результати експертизи викладаються у письмовому документі, який прийнято називати висновком експерта, який, однак, правильно називати протоколом експертизи, оскільки висновок експерта складає лише частину цього документа [117, с. 221]. Подальші наукові розробки проблематики висновку експерта зводилися до визначення його поняття, сутності та доказового значення. Так, М.С. Строгович розкрив сутність експертизи як висновку експерта з того

запитання, яке йому поставлене слідством і судом, що надається експертом у результаті дослідження обставин справи, що стосуються цього питання [208, с. 215]. Р.Д. Рахунов визначав експертизу як проведені за дорученням органів слідства і суду дії обізнаної особи, які полягають у дослідженні обставин справи, вимагають спеціальних знань у науці, мистецтві чи ремеслі, і надання висновку, що є доказом у справі та підлягає оцінці слідчим і судом, як і будь-який інший доказ [181, с. 28]. М.А. Чельцов зазначав, що особливістю висновку експерта, яка відрізняє його від всіх інших джерел доказів, є подання експертом суду (або органам слідства) дослідного положення з галузі спеціальних знань експерта, під яке він підводить досліджувані ним факти справи [273, с. 173].

У КПК України 1960 року закріпленню висновку експерта як виду доказів була присвячена ст. 75, яка не визначала його поняття, але встановлювала підстави призначення експертизи, окремі ознаки висновку експерта, передбачала можливість проведення комплексної та комісійної експертиз, закріплювала підстави призначення додаткової та повторної експертиз [116].

У доктрині кримінального процесу визначенню поняття висновку експерта як джерела доказів, починаючи з 60-х років ХХ століття, присвячувалася значна увага вчених, які неоднозначно підходили до визначення його сутності. Так, М.С. Строгович зазначав, що вказане джерело доказів являє собою висновок експерта з того питання, яке поставлене перед ним слідством і судом, що робиться експертом на основі його спеціальних знань у результаті дослідження обставин справи, які стосуються цього питання [207, с. 433]. Більш чітко сутність вказаного джерела доказів визначав І.Л. Петрухін, на думку якого висновок експерта являє собою сукупність фактичних даних, які містяться у його повідомленні слідчому та суду і встановлені у результаті дослідження матеріальних об'єктів, а також відомостей, зібраних у кримінальній справі, що проводиться особою, обізнаною у певній галузі науки, техніки або інших спеціальних знань чи із застосуванням цих знань [209, с.

700]. Таким чином, вказані науковці визначали сутність висновку експерта шляхом розкриття змісту цього джерела доказів.

У працях вітчизняних вчених, опублікованих до набрання чинності КПК України 2012 року, у ході визначення сутності висновку експерта акцент робиться як на його змісті, так і на процесуальній формі. Так, розкриваючи сутність вказаного джерела доказів за допомогою визначення його змісту, Є.Г. Коваленко вказує, що висновок експерта – це сукупність фактичних даних і відомостей, зібраних у кримінальній справі, що містяться в його повідомленні слідчому, прокурору і суду, встановлених у результаті досліджень матеріальних об'єктів, проведених особою, обізнаною в певній галузі науки, техніки чи інших спеціальних знань і з використанням цих знань [91, с. 494]. Вказуючи на пріоритет процесуальної форми вказаного джерела доказів, Ю.М. Грошевий і С.М. Стахівський розглядають висновок експерта як документ, складений особою, якій у встановленому законом порядку доручено провести дослідження і дати відповіді на запитання, що стосуються певної сфери знань [58, с. 193; 204, с. 240]. Інші вчені у визначенні висновку експерта поєднують його зміст і процесуальну форму. Так, О.П. Кучинська й О.А. Кучинська визначають наведене джерело доказів як письмово оформлений висновок особи, що володіє спеціальними знаннями у науці, техніці, мистецтві чи ремеслі, в якому на підставі проведеного дослідження надаються висновки на питання, поставлені органами досудового розслідування, прокурором чи судом, що призначили експертизу [122, с. 71]. Схоже визначення наводить Л.Д. Удалова, яка визначає висновок експерта як письмові відповіді особи, що має необхідні спеціальні знання у науці, техніці, мистецтві або ремеслі, на питання, які поставлені перед нею органом досудового розслідування, прокурором чи судом при призначенні експертизи [215, с. 123].

Таким чином, історико-правовий аналіз становлення та розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства і доктринальних визначень поняття, змісту та доказового значення висновку експерта дозволяє виокремити у структурі його еволюції чотири відносно самостійних і

послідовно змінюваних етапи, кожен з яких характеризується тенденціями, притаманними розвитку цього джерела доказів:

– перший етап (XI століття – початок XVIII століття) характеризується законодавчим визнанням необхідності використання спеціальних знань у кримінальному провадженні та їх доказового значення. Виокремлення такого істотного періоду історії зумовлюється незначним законодавчим розвитком досліджуваних питань та їх відносною схожістю, що зумовлено специфікою історичного розвитку державно-правових відносин. На цьому етапі законодавчо закріплена необхідність використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема, для встановлення вартості викраденого, наявності тілесних ушкоджень, причин смерті тощо. Водночас, з огляду на законодавчо визначену систему доказів, самостійного доказового значення вони не мали, встановлювалися та досліджувалися судом безпосередньо шляхом огляду й оцінювались у поєднанні з присягою потерпілого, його родичів, інколи – свідків;

– другий етап (початок XVIII століття – початок 20-х років XX століття) відзначається законодавчим визнанням необхідності залучення до кримінального процесу фахівців для давання висновків з окремих питань і подальшим нормативним удосконаленням порядку його здійснення. На цьому етапі вперше закріплено необхідність давання висновків фахівців з окремих питань, як самостійний доказ визнавалася виключно присяга лікаря, а наданий ним письмовий документ самостійного доказового значення не мав. Протягом вказаного етапу докладно регламентовано діяльність лікаря щодо судового огляду (розтину) тіл померлих осіб з обов'язковим складанням висновку про причини смерті, визначено його структуру та зміст, порядок засвідчення лікарем результатів огляду. Водночас, як і раніше, самостійного доказового значення такий висновок не мав і брався до уваги судом лише разом із показанням лікаря, який проводив такий огляд. На цьому етапі законодавцем вперше закріплено загальну норму про необхідність, за потреби, призначення психіатричної експертизи з обов'язковою письмовою фіксацією її результатів.

Наукові розробки цього етапу, здебільшого, зводилися до коментування законодавчих положень і зберігали загальну тенденцію у частині заперечення самостійного доказового значення висновку фахівця (експерта) і здійснення його оцінки судом виключно у поєднанні з показаннями;

– третій етап (початок 20-х років XX століття – 2012 рік) характеризується законодавчим закріпленням висновку експерта як виду доказів і подальшим нормативним удосконаленням його структури та змісту. Протягом цього етапу висновок експерта вперше законодавчо закріплено як вид доказів у кримінальному процесі, визначено підстави призначення експертизи, наведено окремі ознаки висновку експерта, а пізніше – його структуру та зміст. На вказаному етапі визначено можливість проведення комплексної та комісійної експертиз, закріплено підстави призначення додаткової та повторної експертиз. Наукові дослідження цього періоду характеризуються відносною схожістю із законодавчим визначенням висновку експерта, але при цьому акцент робиться на його понятті (яке не знайшло законодавчого закріплення), змісті та процесуальній формі з визначенням пріоритету останньої;

– четвертий етап (2012 рік – наш час) відзначається визнанням на законодавчому рівні висновку експерта джерелом доказів у кримінальному провадженні і нормативним закріпленням його поняття. Протягом цього періоду законодавець вперше визначив висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні, навів його поняття, визначив зміст, можливість його залучення до матеріалів кримінального провадження як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, детально регламентував підстави і порядок призначення та проведення судової експертизи. Наукові дослідження цього періоду характеризуються поглибленим розкриттям сутності висновку експерта шляхом визначення його змісту і процесуальної форми, а також притаманних цьому джерелу доказів ознак.

У чинному кримінальному процесуальному законі сутність висновку експерта визначається законодавцем шляхом розкриття його змісту. Так, відповідно до ч. 1 ст. 101 КПК України, висновок експерта – це докладний опис

проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [112].

Вченими-процесуалістами закріплене законодавцем поняття висновку експерта піддавалося критиці. Так, В.В. Арешонков відзначає, що, по-перше, у визначенні вказаного поняття необхідно було б уточнити, що це документ, а не просто докладний опис дослідження, а, по-друге, у цьому визначенні не враховані випадки проведення експертизи декількома експертами [8, с. 165]. Окрім того, закріплене ч. 1 ст. 101 КПК України визначення поняття висновку експерта підлягає уточненню у частині закріплення кола учасників кримінального провадження, які вправі (а у випадку необхідності проведення відповідного виду обов'язкової експертизи – зобов'язані) залучити експерта. Із урахуванням ст. 243 і ч. 1 ст. 332 КПК України, експерт може залучатися на підставі доручення сторони кримінального провадження або ухвали слідчого судді, суду¹. Викладене свідчить про доцільність внесення до кримінального процесуального закону змін, спрямованих на удосконалення визначення поняття висновку експерта, пропозиції щодо формулювання яких можуть бути висловлені з урахуванням результатів дослідження сутності цього джерела доказів.

У доктрині кримінального процесу сутність висновку експерта визначається доволі неоднозначно. Так, одна група вчених розкриває його сутність за допомогою виокремлення сутнісних елементів – змісту та процесуальної форми [156, с. 221; 284, с. 355]. Друга група вчених визначає сутність висновку експерта шляхом наведення притаманних йому ознак [25, с. 17; 59, с. 152; 60, с. 131]. Вказані підходи виступають взаємодоповнюючими,

¹ Для позначення доручення сторони кримінального провадження та ухвали слідчого судді, суду про доручення проведення експертизи у п. 3.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом МЮ України від 08.10.1998 р. №53/5 (далі – Інструкція про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р.) використовується узагальнюючий термін «документ про призначення експертизи (залучення експерта)» [175]. Вказаний термін використовуватиметься у дисертації для позначення наведених процесуальних рішень у сукупності, а за необхідності конкретизації останніх застосовуватимуться терміни «доручення сторони кримінального провадження» й «ухвала слідчого судді, суду про доручення проведення експертизи».

оскільки дозволяють розкрити сутність висновку експерта з різних позицій. Так, визначення змісту і процесуальної форми як сутнісних елементів висновку експерта дозволяє розкрити онтологічні основи поняття цього джерела доказів, а визначення ознак, притаманних висновку експерта, – логічні основи його поняття.

Змістом доказів, виходячи зі норми ч. 1 ст. 84 КПК України, є фактичні дані, тобто відомості про факти та обставини, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Порівняно із загальним змістом доказів, висновку експерта притаманні істотні особливості, зумовлені проведенням експертного дослідження та формуванням експертом висновків на основі спеціальних знань, якими він володіє, та наявного вивідного знання. З урахуванням цього, законодавець у ч. 1 ст. 101 КПК України, порівняно з ч. 1 ст. 84 КПК України, розширює розуміння змісту висновку експерта. Водночас, вченими-процесуалістами звертається увага на те, що зміст висновку експерта становлять фактичні дані (умовиводи експерта) [156, с. 221], тобто підсумковий висновок (результат), обґрунтований проведенням дослідженням і професійною оцінкою експерта [284, с. 355].

Процесуальна форма доказів ґрунтується на нормі ч. 1 ст. 84 КПК України, яка передбачає отримання фактичних даних у передбаченому цим Кодексом порядку, і ч. 2 ст. 84 КПК України, що визначає коло процесуальних джерел доказів. Як відзначає М.Є. Шумило, процесуальна форма відображає специфіку виникнення доказів, яка поділяється на два розмежованих у часі, але взаємопов'язаних етапи. Перший відноситься до слідоутворення, коли подія, що підлягає доказуванню, залишає в оточуючому середовищі матеріальні та ідеальні сліди. Для того, щоб сліди стали доказами, необхідно їм надати відповідну процесуальну форму. Другий етап настає, коли слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд з дотриманням встановлених вимог, у тому числі значимості для предмета доказування, надають їм форму показань, речових доказів, документів, висновків експертів. У такий спосіб фактичні дані набувають статус доказів лише в процесі кримінального провадження із застосуванням

норм, що регулюють збирання, перевірку й оцінку доказів [281, с. 62]. Таким чином, процесуальну форму висновку експерта становить висновок як процесуальний акт [156, с. 221] та його відповідність як джерела доказів вимогам процесуального закону [284, с. 355].

Зміст і процесуальна форма висновку експерта тісно взаємопов'язані. При цьому процесуальна форма висновку експерта виступає вторинною по відношенню до їх змісту [72, с. 112], як і будь-яка інша форма, виражає їх зміст [9, с. 105] і проявляє себе за допомогою способу існування всіх їх доказових властивостей [105, с. 129].

Розкриваючи сутність висновку експерта як джерела доказів шляхом виокремлення притаманних йому ознак, вчені неоднозначно визначають їх кількість і зміст. Так, А.Н. Петрухіна розкриває сутність висновку експерта шляхом виокремлення чотирьох його сторін: 1) за своєю сутністю відомості, які містяться у висновку експерта, являють собою результат певної діяльності – вивідне знання, завідомо невідоме і неіснуюче до проведення експертизи у готовому вигляді; 2) наявність вимог, що пред'являються до змісту і форми висновку експерта, порядку його складання; 3) висновок експерта складається з метою встановлення обставин, які підлягають доказуванню у конкретній кримінальній справі; 4) у ньому знаходять відображення результати використання спеціальних знань експерта, без яких було б неможливим експертне дослідження [157, с. 161]. Дещо інакше підходять до визначення сутності висновку експерта О.О. Волобуєва та Д.В. Давидова, які вказують, що він відрізняється за своєю природою від інших джерел доказів такими рисами: 1) він є результатом дослідження особи, яка володіє спеціальними знаннями та за фахом, компетенцією має право на проведення такого дослідження; 2) дослідження проводиться на підставі трьох видів інформації: а) яка міститься в матеріалах кримінального провадження (отримана з інших джерел доказів – показань, речових доказів, документів); б) яка була отримана під час використання методів у процесі самого дослідження (бесіда, спостереження, експеримент тощо); в) яка складає професійні знання експерта; 3) з об'єктивної

сторони, предмет дослідження (а отже, і обсяг інформації, яку необхідно, бажано отримати) визначається колом питань, які були поставлені на його вирішення; 4) із суб'єктивної сторони, предмет дослідження обмежується знаннями експерта, його правами, видом експертизи [59, с. 152; 61, с. 131]. Більш широко до виокремлення притаманних висновку експерта ознак підходить І.В. Бурков, на думку якого його сутність відображають такі основні положення: 1) результати дослідження, відображені у висновку експерта, мають безпосереднє доказове значення; 2) висновок може складати тільки визначена особа – експерт; 3) відомості, які містяться у висновку, з'являються у справі лише у результаті експертного дослідження і до проведення судової експертизи у такому вигляді не існували; 4) формується з дотриманням спеціально встановленого процесуального порядку; 5) мотивовані висновки експерта формуються на підставі зібраних і наданих експерту матеріалів кримінальної справи; 6) наявність наукової основи формування відомостей, які містяться у висновку експерта [25, с. 17]. Схожої позиції дотримується А.В. Дудич, який виокремлює сім основних положень, що дають правильне уявлення про сутність висновку експерта: 1) наявність вимог до його змісту і форми; 2) висновок готується особою, яка володіє необхідними спеціальними знаннями і призначена як експерт у кримінальному провадженні; 3) висновок експерта, незважаючи, зокрема, на лабораторні умови роботи чи комплексний характер дослідження об'єктів, виходить саме від фізичної особи; 4) відомості, що містяться у висновку експерта, вважаються результатом певної роботи, опосередкованими знаннями; 5) висновок експерта складається на підставі дослідження матеріалів, представлених експерту стороною кримінального провадження, слідчим суддею, судом; 6) висновок експерта є наслідком дослідження, яке проводиться з дотриманням спеціально встановленого процесуального порядку; 7) наявність наукової основи формування відомостей, що містяться у висновку експерта [74, с. 163-169].

Аналізуючи наведені підходи до визначення сутності висновку експерта, потрібно відзначити, що виокремлювані ознаки будь-якого правового явища, у

тому числі й висновку експерта, мають бути достатніми для вичерпного визначення його сутності. Як вказує О.В. Капліна, визначення терміна повинно містити основні, суттєві ознаки позначуваного ним поняття, необхідні й достатні для його ідентифікації і відмежування від інших термінів [87, с. 176]. Відповідно, до числа ознак висновку експерта доцільно відносити лише ті основні положення, які у своїй сукупності розкривають його сутність і дозволяють відмежувати від інших джерел доказів. У ході визначення поняття висновку експерта такі ознаки підлягають врахуванню у сукупності, що забезпечить повноту та всебічність визначення поняття цього джерела доказів. При цьому жодна з ознак висновку експерта не повинна володіти пріоритетом, оскільки це може призвести до однобічного визначення його поняття.

Із урахуванням наведеного, до числа ознак висновку експерта потрібно віднести:

1. *Висновок експерта виступає результатом використання спеціальних знань, якими володіє експерт.* Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 101 КПК України, висновок експерта має ґрунтуватися на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях [112].

У доктрині кримінального процесу спеціальні знання розглядаються як система професійних знань, якими володіє учасник кримінального провадження, і сформованих навичок їх застосування для вирішення поставлених перед ним завдань у межах виконуваної процесуальної функції. Так, В.Ю. Шепітько під спеціальними знаннями розуміє систему наукових даних (відомостей) і навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [278, с. 11]. Схожу позицію відстоює В.Г. Гончаренко, який вказує, що у кримінальному процесі спеціальні знання характеризуються як знання й навички, отримані у результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою

процесуальних завдань [54, с. 24]. Відповідно, спеціальні знання експерта являють собою систему його професійних знань і сформованих навичок їх практичного застосування, необхідних для вирішення запитань, поставлених перед ним у документі про призначення експертизи (залучення експерта).

З урахуванням широкого кола експертиз, які можуть проводитися у ході кримінального провадження, ч. 2 ст. 101 КПК України не містить вичерпного переліку спеціальних знань, якими може володіти експерт. Відкритий перелік спеціальних знань закріплений і у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. №4038-ХІІ, яка передбачає, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [179]. У загальному, коло спеціальних знань, якими повинен володіти експерт, залежить від конкретного виду експертизи, що підлягає проведенню у кримінальному провадженні.

2. Висновок експерта складається у межах його компетенції та поставлених перед ним запитань.

По-перше, експертиза може проводитися експертом з урахуванням його компетенції, а самому експерту недопустимо виходити за її межі. Згідно з ч. 4 ст. 101 КПК України, запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта [112]. У випадках, які унеможливають проведення експертизи через відсутність в експерта необхідних знань або без залучення інших експертів, він невідкладно повинен повідомити про це особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи (ч. 6 ст. 69 КПК України) [112] та повернути надані матеріали справи та інші документи (п. 2.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р.) [175].

По-друге, за загальним правилом експертиза проводиться експертом у межах запитань, поставлених перед ним у документі про призначення експертизи (залучення експерта). При цьому експерт має право: 1) викласти

запитання, поставлені на вирішення експертизи, у редакції, що відповідає Науково-методичним рекомендаціям з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених Наказом МЮ України від 08.10.1998 р. №53/5 і зареєстрованих у МЮ України 03.11.1998 р. за №705/3145 (далі – Науково-методичні рекомендації з питань підготовки і призначення судових експертиз від 08.10.1998 р.), – якщо запитання сформульовано неявно чи його редакція не відповідає вказаним рекомендаціям, але зміст завдання експерту зрозумілий; 2) згрупувати запитання і викласти їх у послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження, – якщо поставлено декілька запитань; 3) вказати відомості про експертизи, під час яких вирішувалися запитання (експертна установа, номер та дата висновку), – якщо деякі запитання, що містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта), вирішувалися у ході проведення експертиз різних видів; 4) змінити порядок вирішення запитань, – якщо запитання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи (залучення експерта) (п. 4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р.) [175]; 5) у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявити клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення чи повідомити про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб (ч. 7 ст. 69 КПК України) [112]. Із урахуванням п. 4.16 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., на кожне з поставлених запитань у послідовності, що визначена у вступній частині висновку експерта, ним має бути надано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити [175].

По-третє, кримінальний процесуальний закон надає експерту право під час проведення експертизи вийти в окремих випадках за межі поставлених перед ним запитань. Так, відповідно до ч. 3 ст. 102 КПК України, якщо при проведенні експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для

кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку [112]. Запитання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи, з огляду на вимоги п. 4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., наводяться у вступній частині висновку експерта [175], з подальшим їх вирішенням і викладенням у заключній частині відповідей на них. Таким чином, експертна ініціатива, як вказує А.В. Фролова, являє собою право експерта на самостійну, але обмежену межами конкретного досліджуваного об'єкта діяльність, спрямовану на виявлення обставин вчиненого злочину, які мають значення для кримінальної справи [268, с. 278].

3. Висновок експерта повинен ґрунтуватися на відомостях, які він сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження наданих йому об'єктів. Так, згідно з ч. 3 ст. 101 КПК України, висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Безпосередність дослідження полягає у тому, що експерт повинен особисто сприйняти надані йому об'єкти, встановити під час проведення дослідження притаманні їм ознаки і властивості та скласти за його результатами висновок експерта. Як відзначає О.Г. Дехтяр, у разі, якщо висновок експерта не ґрунтується на безпосередньому сприйнятті ним речових доказів, він не може бути визнаний допустимим доказом, у зв'язку з чим у кримінальному провадженні призначається повторна експертиза [70, с. 88].

У слідчій практиці порушення експертом вимоги ч. 3 ст. 101 КПК України в окремих випадках призводить до кваліфікації його дій за ч. 2 ст. 358 і ч. 2 ст. 384 КК України. Так, під час судового розгляду справи №165/108/16-к (кримінальне провадження №1-кп/161/199/16) за обвинуваченням ОСОБА_1, лікаря – судово-медичного експерта Іваничівського міжрайонного відділення судово-медичної експертизи 5 класу, II рангу, 1 категорії, у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 358 і ч. 2 ст. 384 КК України, Луцький міськрайонний суд Волинської області встановив, що

органами досудового розслідування ОСОБА_1 обвинувачується у тому, що він, працюючи на вказаній посаді, 22.07.2011 р. у приміщенні кабінету Іваничівського міжрайонного відділення судово-медичної експертизи, що знаходиться за адресою: пр. Перемоги, 7, м. Нововолинськ Волинської області, на підставі постанови слідчого слідчого управління управління МВС України у Волинській області майора міліції ОСОБА_4 від 24.06.2011 р., провів судово-медичну експертизу у кримінальній справі №53-027-11, за результатами якої умисно склав завідомо підроблений офіційний документ висновок експерта № 68/II (форма №170/о, затверджена наказом МОЗ України від 05.08.1999 р. №197) шляхом умисного внесення завідомо неправдивих відомостей про проведення судово-медичної експертизи з дослідження трупа ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_5, хоча така не проводилася, про що було достовірно відомо ОСОБА_1, оскільки судово-медична експертиза була проведена ним за матеріалами кримінальної справи №53-027-11. Вказаний висновок експерта був виданий ОСОБА_1, долучений до матеріалів кримінальної справи №53-027-11 за обвинуваченням ОСОБА_6 за ч. 2 ст. 286 КК України і використаний як доказ. За результатами судового розгляду суд вказав, що стороною обвинувачення під час судового розгляду не доведено, що обвинувачений ОСОБА_1 склав і видав завідомо підроблений офіційний документ, а також завідомо неправдивий висновок експерта під час досудового розслідування за обвинуваченням у тяжкому злочині, про що зазначено в обвинувальному акті. Із урахуванням наведеного, суд вироком від 09.12.2016 р. визнав ОСОБА_1 невинуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 2 ст. 358 і ч. 2 ст. 384 КК України та виправдав його на підставі ч. 1 п. 3 ст. 373 КПК України [32].

4. Висновок експерта являє собою вивідне знання, сформульоване на основі проведеного дослідження. Таке знання виступає результатом аналітичної та практичної діяльності експерта під час проведення експертизи. Відомості про факти, які формуються експертом, як відзначає А.Н. Петрухіна, виступають результатом практичної діяльності – проведення дослідження та теоретичної роботи – аналіз і формулювання відповідей на запитання. При цьому судження

експерта зводяться не просто до констатації фактів об'єктивної дійсності та їх опису, у висновку експерт дає своє пояснення цим фактам у системі понять певного класу експертиз [157, с. 18].

Інші положення, які вченими визначаються як ознаки висновку експерта (наявність вимог до змісту і форми [74, с. 163-169; 157, с. 161], формування з дотриманням спеціально встановленого процесуального порядку [25, с. 17; 157, с. 161], складання з метою встановлення обставин, які підлягають доказуванню [157, с. 161], притаманність безпосереднього доказового значення [25, с. 17]), у своїй переважній більшості стосуються будь-якого процесуального джерела доказів. Оскільки наведені положення не дозволяють розкрити сутність висновку експерта і відмежувати його від інших джерел доказів, вони не можуть виокремлюватися як його ознаки.

Із урахуванням визначених ознак, висновок експерта являє собою складений за результатами використання спеціальних знань, у межах компетенції експерта і поставлених перед ним запитань процесуальний акт, що ґрунтується на відомостях, які він сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження наданих об'єктів, і містить докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені за їх результатами висновки та обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені перед ним у документі про призначення експертизи (залучення експерта).

Проведене дослідження сутності висновку експерта свідчить про доцільність уточнення його нормативно закріпленого поняття шляхом викладення ч. 1 ст. 101 КПК України у такій редакції:

«1. Висновок експерта – це процесуальний акт, який містить докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені перед ним у дорученні сторони кримінального провадження або ухвалі слід

1.2. Структура та зміст висновку експерта

Закріплюючи висновок експерта як самостійне джерело доказів, законодавець розкриває його поняття та наводить вимоги до його змісту (ст. ст. 101 – 102 КПК України). Водночас, структура висновку експерта не знайшла законодавчого закріплення, у зв'язку з чим до її визначення звертаються як центральні органи виконавчої влади у відомчих нормативно-правових актах, так і науковці у галузі кримінального процесу і криміналістики.

Структура висновку експерта, як відзначає О.Ф. Дорошенко, виступає важливим елементом, що характеризує його зміст [73, с. 15]. Проте, законодавець у нормах кримінального процесуального закону не визначає структуру висновку експерта: ч. 1 ст. 102 КПК України містить вимоги до змісту вказаного джерела доказів, сукупність яких дозволяє здійснити їх структурування. Як вказує Т.В. Авер'янова, законодавець обмежився лише перерахуванням обов'язкових складових висновку експерта, проте аналіз цих складових дозволяє провести умовну межу між етапами дослідження, виокремивши, тим самим, основні частини висновку експерта [2, с. 446].

Структура висновку експерта визначається положеннями відомчих підзаконних нормативно-правових актів, присвячених врегулюванню порядку проведення експертиз. При цьому центральні органи виконавчої влади, якими затверджувалися відповідні акти, виходячи з виду експертизи, доволі неоднозначно підходять до кількості виокремлюваних структурних частин висновку експерта та їх найменування.

Відомчі підзаконні нормативно-правові акти, які врегульовують порядок проведення криміналістичної, інженерно-технічної, економічної, товарознавчої експертизи, експертизи у сфері інтелектуальної власності, психологічної, мистецтвознавчої, екологічної та військової експертиз, вказують на три частини висновку експерта. Зокрема, відповідно до п. 4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., висновок експерта складається з трьох частин: вступної (вступ), дослідницької (дослідження) та

заключної (висновки) [175]. Аналогічним чином структура вказаного джерела доказів визначається у п. 22 розд. V Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі СБУ, затвердженої Наказом Центрального управління СБУ від 29.05.2015 р. №371 і зареєстрованої в МЮ України 22.06.2015 р. за №738/27183, та п. 3.14 Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром ДПС, затвердженої Наказом МВС України від 18.11.2013 р. №1109 і зареєстрованою в МЮ України 09.12.2013 р. за №2086/24618, згідно з якими висновок експерта складається з трьох частин: вступної, дослідницької та заключної [176; 177]. Схожим чином його структура розкривається у п. 5 розд. V Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України, затвердженої Наказом МВС України від 17.07.2017 р. №591 і зареєстрованої в МЮ України 18.08.2017 р. за №1024/30892, відповідно до якого висновок експерта складається з трьох основних частин: вступної, дослідницької та висновків-відповідей на поставлені запитання [84].

У відомчих підзаконних нормативно-правових актах, присвячених врегулюванню порядку проведення судово-медичної експертизи, виокремлюється п'ять частин висновку експерта. Зокрема, згідно з п. 1.24 Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної криміналістики бюро судово-медичної експертизи, затверджених Наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. №6 (далі – Правила проведення судово-медичних експертиз), кожен висновок (акт) повинен складатися з таких розділів: вступна, дослідна, синтезуюча частини, підсумки і додатки (таблиці, малюнки тощо) [170]. Аналогічним чином структура висновку експерта розкривається у п. п. 3.1 – 3.7 Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої Наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. №6 та зареєстрованої в МЮ України 26.07.1995 р. за №254/790 [178].

Переважна більшість вчених-процесуалістів, які досліджують висновок експерта як джерело доказів, звертаються до визначення його структури і розкриття вимог до його змісту. При цьому структура висновку експерта характеризується ними доволі неоднозначно. Зокрема, вузько підходячи до структури аналізованого джерела доказів, А.В. Дудич вказує, що зі змісту ч. 1 ст. 101 КПК України (як і з інших положень чинного законодавства, яке регулює проведення судової експертизи) вбачається, що висновок експерта складається з дослідницької частини та власне самих висновків [74, с. 163]. Більш широко до визначення структури вказаного джерела доказів підходять вчені, які виокремлюють у ній від трьох до п'яти частин. Так, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, О.І. Перепічка, М.А. Погорецький, М.М. Стоянов, О.Г. Шило та М.Є. Шумило вказують, що висновок експерта складається з трьох частин: вступної (вступу), дослідницької та заключної (висновків) [111, с. 222; 113, с. 266; 114, с. 280; 115, с. 307; 155, с. 71]. Поряд із наведеними частинами, Т.В. Авер'янова, Г.М. Меретуков та Ю.К. Орлов у структурі вказаного джерела доказів виокремлюють четверту частину – синтезуючу [2, с. 447; 130, с. 77; 146, с. 27]. Виділяючи у структурі висновку експерта чотири частини, Ю.В. Горб до їх числа відносить вступну, описову, дослідну частини і висновки [55, с. 116]. Власну позицію з цього питання відстоює Г.С. Бідняк, виокремлюючи у структурі наведеного джерела доказів п'ять частин: вступну, дослідну (дослідницьку), синтезуючу частини, підсумки і додатки (таблиці, рисунки тощо) [19, с. 56].

Аналізуючи наведені позиції, потрібно розкрити зміст кожної з наведених частин висновку експерта.

Вступна частина висновку експерта відображає організаційний аспект проведення експертизи і складення ним висновку. У загальному вимоги до змісту висновку експерта визначаються у ч. 1 ст. 102 КПК України, згідно з якою у висновку експерта повинно бути зазначено: 1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на

якій підставі була проведена експертиза; 2) місце і час проведення експертизи; 3) хто був присутній при проведенні експертизи; 4) перелік питань, що були поставлені експертові; 5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом [112].

Вказані вимоги до змісту вступної частини висновку експерта конкретизуються й уточнюються у п. п. 4.14 і 4.18 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., з урахуванням яких у його вступній частині підлягають зазначенню: 1) дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта); 2) найменування експертної установи та/або прізвище, ім'я, по батькові експерта; 3) документ про призначення експертизи (залучення експерта), його найменування і дата складання, найменування органу та/або посада і прізвище особи, який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта); 4) кримінальна справа, за якою вона призначена, номер справи; 5) перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження); 6) відомості про надані матеріали справи (у тому числі вид (назва) матеріалів (документів) і кількість аркушів); 7) спосіб доставки і вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на їх збереженість; 8) запис про відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експертної установи (експерта), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи (залучення експерта); 9) перелік запитань, які поставлено на вирішення експертизи (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта) та у редакції експерта з урахуванням наданих йому п. 4.14 вказаної Інструкції прав); 10) питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи (якщо таке розглядалося); 11) дані про експерта (експертів): прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь і вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії; 12) попередження (обізнаність) експерта про

кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за ст. 384 КК України або за відмову від надання висновку за ст. 385 КК України; 13) дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки його розгляду; обставини справи, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання; 14) при проведенні додаткових і повторних експертиз – відомості про основну (первинну) експертизу (експертизи): прізвище експерта, назва експертної установи чи місце роботи експерта, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків основної (первинної) експертизи (експертиз); зміст питань, які були поставлені перед експертом на додаткове або повторне вирішення, а також мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи (залучення експерта), а якщо у ній такі мотиви відсутні – відповідний запис про це; 15) відомості про процесуальні підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальний статус); 16) нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна і довідкова література з Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затвердженого наказом МЮ України від 30.07.2010 р. №1722/5, інші інформаційні джерела, які використовувалися експертом при вирішенні поставлених питань, за правилами бібліографічного опису, із зазначенням реєстраційних кодів методик проведення судових експертиз з РМПСЕ, який ведеться відповідно до Порядку ведення РМПСЕ, затвердженого наказом МЮ України від 02.10.2008 р. №1666/5 і зареєстрованого в МЮ України 02.10.2008 р. за №924/15615; 17) при проведенні комісійної або комплексної експертизи – дані про голову комісії експертів і відомості про експертизи, результати яких надані органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), як вихідні дані [175].

Відображення у вступній частині висновку експерта відомостей, визначених ч. 1 ст. 101 КПК України і п. 4.14 Інструкції про призначення та

проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., дозволяє суб'єкту доказування встановити під час оцінки цього джерела доказів низку умов його достовірності (компетентність експерта, достовірність і достатність матеріалів, наданих йому для проведення дослідження, наукову обґрунтованість обраної експертом методики тощо), що свідчить про її невід'ємне значення у структурі висновку експерта.

Дослідницька частина висновку експерта відображає процес проведення експертного дослідження, отримані на його основі результати і містить обґрунтування висновків щодо кожного з поставлених перед експертом запитань. У вказаній частині висновку експерта, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 102 КПК України, зазначається докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка [112]. Більш широко вимоги до дослідницької частини висновку експерта визначаються у п. 4.15 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., з урахуванням якої наведена його частина повинна включати: 1) відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування; 2) посилання на ілюстрації, додатки і необхідні роз'яснення до них; 3) експертну оцінку результатів дослідження [175].

У низці випадків дослідницькій частині висновку експерта притаманна істотна специфіка, пов'язана з використанням службової інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам держави у сфері забезпечення правопорядку. Зокрема, С.П. Лапта вказує, що під час дослідження саморобних вибухових пристроїв, саморобної або переробленої вогнепальної зброї, наркотичних засобів тощо не зовсім доцільним буде повне викладення у висновку всіх відомостей (наприклад, способу їх виготовлення), у зв'язку з чим пропонує у таких випадках складання двох варіантів висновку експерта: 1) скороченого, який знаходитиметься у справі і не міститиме технічних подробиць виготовлення вказаних предметів; 2) повного, один екземпляр якого знаходитиметься в експертній установі, а другий – у слідчого,

окремо від розслідуваної справи, з наданням суду під час судового розгляду можливості здійснити запит повного висновку у слідчого [124, с. 118]. Водночас, наведена пропозиція неповною мірою відповідає вимогам норм КПК України та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р. щодо змісту дослідницької частини висновку експерта. Більше того, за наявності службової інформації експерт повинен керуватися п. 4.15 вказаної Інструкції, з урахуванням якого опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження і проведення експертних експериментів можуть обмежуватися викладенням кінцевих результатів. У таких випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатися у наглядових експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), можуть надаватись їм для ознайомлення [175].

Обмеження опису процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів викладенням кінцевих результатів, як відзначає О.І. Перепічка, не впливає на повноту проведеного дослідження, проте, зазначення експертами лише реєстраційного номеру методики, за яким її внесено до РМПСЕ, із вказівкою, що під час дослідження використовувалися методики і спеціальна службова література з грифом «дск», виступає необґрунтованим: у таких випадках доцільно зазначати повне найменування методик, що є підтвердженням наукової обґрунтованості наданого висновку експерта, а також забезпечує права сторін кримінального провадження щодо отримання інформації про його допустимість [155, с. 74].

В окремих випадках запитання, поставлені перед експертом у документі про призначення експертизи (залучення експерта), можуть не належати до її предмета або не входити до компетенції експерта. За наявності у цьому документі таких запитань у дослідницькій частині висновку експерта, виходячи зі змісту п. 4.15 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., вказуються причини, з яких ці запитання не можуть бути вирішені [175].

Окремі особливості притаманні дослідницькій частині висновків експерта, які складаються за результатами проведення повторних, комісійних і комплексних експертиз. Так, з урахуванням п. п. 4.15 і 4.18 вказаної Інструкції, при проведенні повторної експертизи у дослідницькій частині висновку експерта вказуються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце, а при проведенні комісійної або комплексної експертизи дослідження, які проводилися окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини висновку експерта, що підписуються цими експертами із зазначенням їх прізвищ [175].

У доктрині кримінального процесу неодноразово висловлювалася пропозиція про недоцільність наведення у висновку експерта дослідницької частини через відсутність у неї доказового значення, яка обґрунтовано піддана різкій критиці з боку А.В. Дудича, Н.І. Клименко та В.П. Колонюка [74, с. 164; 89, с. 215]. Наявність дослідницької частини висновку експерта дозволяє суб'єкту доказування під час оцінки встановити низку умов його достовірності (об'єктивність експерта, застосовність обраної ним методики до фактів кримінального провадження, повноту проведеного дослідження, достовірність висновку експерта тощо), що вказує на її обов'язковість як елементу структури висновку експерта. Окрім того, значимість дослідницької частини висновку експерта полягає в тому, що його заключна частина може містити посилання на викладені у ній відомості. Так, згідно з п. 4.16 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилання на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині [175]. У зв'язку з цим більш доречною виступає позиція Ю.К. Орлова, який вказує на необхідність роз'яснення експертом у дослідницькій частині складеного ним висновку у загальнодоступній формі сутності наукового положення та методики дослідження і вагомість значення такого роз'яснення для правильної оцінки висновку експерта [149, с. 68].

Синтезуюча частина висновку експерта відображає результати узагальнення проведених експертних досліджень. На доцільність виокремлення в окремих випадках синтезуючої частини висновку експерта звертається увага у підзаконних нормативно-правових актах, які врегульовують порядок проведення експертиз. При цьому у низці випадків вона визначається як обов'язкова частина висновку експерта. Так, відповідно до п. 4.18 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., під час проведення комісійної або комплексної експертизи узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів [175]. Схоже положення міститься у п. 1.28 Правил проведення судово-медичних експертиз, згідно з яким у синтезуючій частині узагальнюються дані, отримані при проведенні досліджень, для обґрунтування підсумків і проводиться порівняння одержаних даних з результатами експертиз, проведених раніше [170]. В окремих випадках синтезуюча частина розглядається як факультативна частина висновку експерта. Зокрема, п. 4.15 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р. передбачає, що узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатися у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта [175].

Доцільність виокремлення синтезуючої частини висновку експерта як самостійної частини наведеного джерела доказів викликає жваву дискусію серед вчених. Так, одна група вчених розглядає синтезуючу частину висновку експерта як його самостійну частину [2, с. 447; 130, с. 77; 146, с. 27]. Так, Т.В. Авер'янова відзначає, що саме у синтезуючій частині, яка повинна містити аналіз і синтез проведених досліджень та їх результатів, експерт повинен надати обґрунтування встановленим ним фактичним даним, дати наукове пояснення значенню властивостей об'єктів, які спостерігалися, навести їх аргументовану оцінку та підійти до формулювання висновків [2, с. 447]. Друга група вчених визначає синтезуючу частину висновку експерта як складову його дослідницької частини і пов'язує необхідність її включення у зміст вказаного

джерела доказів з проведенням комплексної та комісійної експертиз [57, с. 143; 113, с. 268; 195, с. 278]. Так, М.М. Стоянов вказує, що «узагальнення та оцінка результатів досліджень, які проводилися окремими експертами під час комплексної експертизи, фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів» [113, с. 268]. Схожу позицію висловлює Е.Б. Сімакова-Єфремян, на думку якої «у синтезуючій частині висновку мають бути наведені результати досліджень кожного з експертів і викладені причини розбіжностей членів комісії в оцінюванні результатів для формулювання спільного висновку, кожний експерт зобов'язаний обґрунтувати причини своєї незгоди з думкою інших членів комісії» [195, с. 278]. Позиція вчених, які розглядають синтезуючу частину висновку експерта як елемент його дослідницької частини, відповідає Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., згідно з п. 4.15 якої узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатися у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта, та відповідно до п. 4.18 якої при проведенні комісійної або комплексної експертизи узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів [175]. Дещо відмінну від наведених позицію відстоює Ю.К. Орлов, який, з однієї сторони, вказує, що у синтезуючій частині (розділі) висновку надається загальна сумарна оцінка результатів проведеного дослідження й обґрунтування висновків, до яких дійшов експерт (експерти), а, з іншої сторони, відзначає, що синтезуючий компонент висновку не завжди виокремлюється у самостійну частину та нерідко виступає як розділ (завершальний) дослідницької частини, що виступає особливо характерним для однорідних експертиз [146, с. 29]. Аналізуючи підхід, закладений у підзаконних нормативно-правових актах, і наведені теоретичні позиції, потрібно відзначити, що синтезуюча частина висновку експерта підлягає включенню до змісту цього джерела доказів у разі:

- а) проведення під час експертизи порівняльного дослідження – для узагальнення отриманих результатів роздільного дослідження об'єктів; б)

проведення комісійної та комплексної експертиз – для узагальнення й оцінки результатів досліджень, що здійснювалися кожним із експертів; в) проведення повторної експертизи – для узагальнення й оцінки її результатів у порівнянні з результатами первинної експертизи [48, с. 60].

Аналогічним чином підстави включення до висновку експерта синтезуючої частини визначають опитані практичні працівники. Зокрема, 94 % респондентів вказують на доцільність її наведення для узагальнення отриманих результатів роздільного дослідження об'єктів, якщо під час проведення експертизи здійснювалося їх порівняльне дослідження, 88 % респондентів – для узагальнення й оцінки у висновку повторної експертизи її результатів у порівнянні з результатами первинної експертизи, 79 % респондентів – для узагальнення й оцінки результатів досліджень, що здійснювалися кожним із експертів у ході проведення комісійної та комплексної експертиз (додаток Б).

За такого розуміння синтезуюча частина виступає логічним продовженням результатів проведеного експертного дослідження, викладених у дослідницькій частині висновку експерта. У зв'язку з цим вона повинна розглядатися як факультативна частина висновку експерта, що підлягає включенню у його дослідницьку частину.

Заклучна частина висновку експерта відображає зроблені ним на основі проведеного експертного дослідження висновки. Останні виступають квінтесенцією експертного висновку, кінцевою метою дослідження та визначають його доказове значення у справі [146, с. 29]. У заклучній частині висновку експерта, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 102 КПК України, зазначаються обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання [112]. При цьому висновки експерта за результатами дослідження, з урахуванням п. 4.16 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., у вказаній частині складеного ним висновку викладаються у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, що визначена у вступній частині [175].

Висновки експерта, наведені у заклучній частині вказаного джерела доказів, повинні відповідати низці вимог, які вчені обґрунтовано формулюють

у вигляді трьох принципів: 1) кваліфікованості; 2) визначеності; 3) доступності [80, с. 181; 149, с. 69]. Поділяючи наведену позицію, потрібно відзначити, що виокремлені принципи у повному обсязі відображають вимоги, які ставляться до висновків експерта, наведених у заключній частині.

Принцип кваліфікованості відображає вимоги до висновків експерта з точки зору його кваліфікації – наявності в нього необхідного рівня спеціальних знань і володіння ним відповідними практичними навичками. З урахуванням ч. ч. 2 – 4 ст. 101 КПК України, висновки експерта, по-перше, повинні ґрунтуватися на його спеціальних знаннях, по-друге, мають ґрунтуватися на відомостях, які він сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження, а, по-третє, не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта [112].

Принцип визначеності відображає вимоги до змісту сформульованих експертом у заключній частині висновків: вони повинні бути визначеними, стислими і повними. Визначеність висновків експерта полягає у тому, що вони містять конкретні й однозначні відповіді на поставлені запитання у конкретизованій формі та виключають можливість їх різного тлумачення. Стислість висновків експерта проявляється у чіткому відображенні основного змісту відповідей на поставлені запитання без наведення подробиць, які містяться у дослідницькій (та за наявності – у синтезуючій) частині. При цьому, як передбачає п. 4.16 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилення на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині [175]. Повнота висновків експерта полягає у тому, що вони містять вичерпну відповідь на запитання, поставлені перед експертом, і відповідають результатам дослідження, викладеним у дослідницькій (та за наявності – у синтезуючій) частині.

Принцип доступності відображає вимоги щодо доступності змісту сформульованих експертом у заключній частині висновків для сприйняття: вони повинні зрозумілими і не потребувати додаткової інтерпретації. Принципу

доступності, як вказує Ю.К. Орлов, не відповідають, наприклад, висновки ідентифікаційних досліджень про збіг хімічних елементів, які входять до складу досліджуваних об'єктів, оскільки слідчий і суд, не володіючи відповідними спеціальними знаннями і не знаючи ступеня поширеності перерахованих експертом хімічних елементів, не в змозі оцінити доказове значення такого висновку [149, с. 69].

Заключна частина висновку експерта, на думку Т.В. Авер'янової, повинна містити не лише висновки із поставлених перед експертом запитань, але й їх обґрунтування [2, с. 446]. Водночас, як свідчать результати дослідження експертної практики, обґрунтування зроблених експертом висновків наводиться у дослідницькій частині, а висновки експерта, наведені у заключній частині складеного ним висновку, містять виключно відповіді на запитання, поставлені перед експертом у документі про призначення експертизи (залучення експерта). Це повною мірою відповідає вимогам п. 4.16 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., відповідно до якої у заключній частині викладаються висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, що визначена у вступній частині [175].

Відображення у заключній частині висновку експерта обґрунтованих відповідей на поставлені перед ним запитання дозволяє суб'єкту доказування встановити під час оцінки цього джерела доказів низку умов його достовірності (повноту проведеного експертом дослідження, достовірність зміст висновку експерта тощо), що свідчить про її невід'ємне значення у структурі вказаного джерела доказів.

У разі неможливості надання з тих або інших причин відповіді на поставлене запитання, експерт відображає це у заключній частині складеного висновку. При цьому, з урахуванням п. 4.16 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., у заключній частині висновку експерта підлягають наведенню причини, з яких неможливо вирішити поставлене перед ним запитання [175].

Додатки до висновку експерта відображають процес проведення експертного дослідження. Ними виступають різноманітні схеми, креслення, таблиці, графіки, фотознімки, ілюстрації, довідкові матеріали, які забезпечують наочність проведеного дослідження. Результати застосування інструментальних методів, як вказує О.Р. Шляхов, ілюструються за допомогою фотознімків, оскільки без них важко упевнитися і перевірити правильність отриманих даних і висновків. До висновків, зазвичай, додаються такі фотографічні ілюстрації: 1) знімки загального первинного вигляду речових доказів (документів, слідів, знарядь, речовин, предметів, матеріалів тощо), якщо зовнішній стан має значення для експерта, слідчого і суду або у процесі дослідження вони піддавалися певним змінам; 2) знімки окремих фрагментів досліджуваних об'єктів із відображенням ознак і даних, отриманих із застосуванням науково-технічних методів і засобів; 3) контрольні знімки: а) знімки, виготовлені з індикаторами і шкалами, які дозволяють перевірити правильність фотографування; б) знімки без будь-яких позначок, оскільки умовні позначення можуть перешкодити розгляду виявлених експертом ознак і властивостей [280, с. 140-141].

Як відзначають М.А. Погорецький і М.Є. Шумило, «якщо існують креслення, схеми, фотографії, доповнення, довідкові та ілюстраційні матеріали, які забезпечують наочність, підвищують переконливість висновків, уточнюють процес дослідження, то вони також виступають складовою частиною висновку» [115, с. 308]. Водночас, додатки до висновку експерта виступають наочним підтвердженням відображених у його дослідницькій частині результатів дослідження, у зв'язку з чим не можуть розглядатися як самостійний елемент його структури.

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що структура висновку експерта відображає логічну послідовність викладу в його тексті положень, які становлять зміст цього джерела доказів. Обов'язковими частинами висновку експерта виступають: 1) вступна, яка висвітлює організаційний аспект проведення експертизи і складення висновку експерта;

2) дослідницька, яка містить відомості про застосовані методики експертного дослідження, проведені дослідження та отримані на їх основі результати експертного дослідження; 3) заключна, яка відображає зроблені експертом за результатами дослідження висновки. Факультативною частиною висновку експерта виступає синтезуюча, яка підлягає включенню у його дослідницьку частину у разі проведення під час експертизи порівняльного дослідження, проведення комісійної, комплексної та повторної експертиз. Додатки до висновку експерта виступають його невід'ємною частиною, але не можуть розглядатися як самостійний елемент структури цього джерела доказів, оскільки вони лише відображають хід проведення дослідження, викладений у дослідницькій частині висновку експерта.

1.3. Класифікація висновків експерта у доктрині кримінального процесу

Невід'ємним елементом наукового пізнання об'єктів дослідження виступає їх систематизація, яка на основі виокремлення спільних і відмінних ознак дозволяє розкрити особливості, притаманні тим або іншим видам об'єкта пізнання. Здійснювана систематизація висновків експерта за притаманними їм спільними ознаками являє собою їх класифікацію. Класифікація висновків експерта здійснюється за різними критеріями, що з теоретичної точки забезпечує їх поглиблене дослідження як об'єкта наукового пізнання, а з практичної – сприяє здійсненню правильної оцінки і визначенню напрямів використання у кримінальному процесуальному доказуванні з урахуванням особливостей, притаманних висновку експерту залежно від його виду.

Здійсненню класифікації висновків експерта присвячена значна увага вчених, які не досягли однотайності у визначенні кола класифікаційних критеріїв їх поділу на види. Так, Н.І. Клименко та В.П. Колонюк здійснюють класифікацію висновків експерта за трьома критеріями: 1) за змістом предмета твердження; 2) за наявністю (відсутністю) логічних союзів; 3) за якістю зв'язку [89, с. 116]. Низка вчених більш широко підходить до окреслення кола

критеріїв класифікації висновків експерта, поділяючи їх за шістьма критеріями, які, водночас, містять істотні розбіжності. Так, Ю.К. Орлов класифікує висновки експерта за такими критеріями: 1) за змістом предмета висловлювання (характером суб'єкта і предикатом судження); 2) за ступенем підтвердження висловленого твердження; 3) за модальністю (характером відображеного у судженні зв'язку між предметом та ознакою); 4) за наявністю (відсутністю) логічних союзів та їх типом; 5) за цією самою підставою, але з виокремленням інших видів висновків експерта; 6) за якістю зв'язаності [147, с. 31-35]. Дещо відмінну позицію відстоюють Р.В. Іванюк і В.Д. Юрчишин, які здійснюють класифікацію висновків експерта за наступними критеріями: 1) за ступенем підтвердження; 2) за якістю зв'язування; 3) за характером відносин між наслідком та його підставою; 4) за ступенем однозначності; 5) за повнотою відповідей на поставлені запитання; 6) за ступенем можливості [83, с. 77; 286, с. 450; 287, с. 156].

Класифікуючи висновки експерта *за змістом предмета твердження (за змістом предмета висловлювання)*, вчені по-різному підходять до визначення їх видів. Так, Ю.К. Орлов за змістом предмета висловлювання (характером суб'єкта і предикатом судження) виокремлює вісім видів висновків експерта: висновки про властивості і стан об'єкта; висновки про механізм та обставини події; висновки про існування (наявність) фактів або об'єктів (екзистенційні висновки); висновки про виокремлення об'єктів (виокремлювані висновки); класифікаційні висновки, які констатують приналежність досліджуваного об'єкта до певного класу об'єктів; висновки про відношення фактів або об'єктів; висновки про відповідність (невідповідність) дій спеціальним правилам; висновки про правильність (неправильність) інших висновків або рішень, наприклад, актів приймання будівельних робіт [147, с. 31-34]. За змістом предмета твердження Н.І. Клименко та В.П. Колонюк класифікують висновки експерта на висновки про індивідуальний об'єкт або родову (групову) належність і вказують, що вони можуть бути категоричними та ймовірними [89, с. 116]. Аналізуючи зміст пропонованої класифікації, потрібно вказати, що

Ю.К. Орлов виходить зі змісту логічних форм висновків, які містяться у заключній частині висновку експерта. Схожої позиції притримуються й Н.І. Клименко та В.П. Колонюк у частині виокремлення висновків про індивідуальний об'єкт або родову (групову) належність, але, водночас, ці вчені припускаються логічної помилки, поєднуючи у межах одного класифікаційного критерію види висновків експерта, які підлягають виділенню за різними підставами.

За наявністю (відсутністю) логічних союзів та їх типом вчені здійснюють дві різні за видами виокремлюваних висновків експерта класифікації: у межах першої вони виділяють альтернативні та однозначні висновки експерта, а у межах другої – умовні та безумовні [80, с. 182; 89, с. 116; 147, с. 34]. Водночас, наведена класифікація призводить до змішування видів висновків експерта, які підлягають виокремленню на підставі застосування окремих класифікаційних критеріїв. У зв'язку з цим більш послідовно до виокремлення вказаних видів висновків експерта підходять Р.В. Іванюк і В.Д. Юрчишин, які *за характером відносин між наслідком та його підставою* класифікують їх на умовні та безумовні, а *за ступенем однозначності* – на однозначні та альтернативні [83, с. 77; 286, с. 450; 287, с. 156].

За якістю зв'язку О.М. Зінін, Н.І. Клименко, В.П. Колонюк і Н.П. Майліс здійснюють класифікацію висновків експерта на два види: стверджувальні та негативні [80, с. 182; 89, с. 116]. Дещо відмінну позицію стосовно назви класифікаційного критерію й одного з виокремлюваних видів висновків експерта відстоюють Р.В. Іванюк, Ю.К. Орлов і В.Д. Юрчишин. При цьому вони однотайно підходять до окреслення видів висновків експерта, поділяючи їх на позитивні і негативні, але по-різному визначають назву класифікаційного критерію: Ю.К. Орлов класифікує висновки експерта *за якістю зв'язаності* [147, с. 35], а Р.В. Іванюк і В.Д. Юрчишин – *за якістю зв'язування* [83, с. 77; 286, с. 450; 287, с. 156]. Аналізуючи наведені підходи, потрібно вказати, що, по-перше, якістю висновків експерта виступає саме їх зв'язаність, яка відображає залежність висновків, викладених у заключній частині, від форми судження –

позитивної чи негативної. По-друге, висновок експерта містить твердження щодо фактів та обставин, що підлягають доказуванню, як позитивного, так і негативного характеру. Незалежно від форми судження вони відображаються у стверджувальній формі: у позитивному висновку підтверджується існування певного факту чи обставини, що підлягає доказуванню, а у негативному – він спростовується. У зв'язку з цим більш обґрунтованою у частині назви класифікаційного критерію та видів висновків експерта, які виокремлюються на його підставі, виступає позиція Р.В. Іванюка, Ю.К. Орлова та В.Д. Юрчишина.

За ступенем підтвердження висловленого твердження О.М. Зінін, Н.П. Майліс та Ю.К. Орлов поділяють висновки експерта на два види: категоричні та ймовірні [80, с. 182; 147, с. 34]. Схожу позицію відстоюють Р.В. Іванюк і В.Д. Юрчишин, які виділяють аналогічні види висновків експерта, але уточнюють назву класифікаційного критерію – *за ступенем підтвердження* [83, с. 77; 286, с. 450; 287, с. 156]. Водночас, перша із наведених позицій більш повно розкриває зміст вказаного класифікаційного критерію.

За модальністю (характером відображеного у судженні зв'язку між предметом та ознакою) Ю.К. Орлов виокремлює чотири види висновків експерта: висновки про можливість фактів; висновки про дійсність (асерторичні); висновки про необхідність фактів (аподиктичні); висновки про належність [147, с. 35]. Класифікуючи висновки експерта за наведеним критерієм, як і за змістом предмета твердження (за змістом предмета висловлювання), Ю.К. Орлов виходить з логічних форм висновків, які містяться у заключній частині висновку експерта, але робить акцент на їх змісті, а не на характері.

За повнотою відповідей на поставлені запитання Р.В. Іванюк і В.Д. Юрчишин класифікують висновки експерта на два види: повні (вичерпні) та часткові (невичерпні) [83, с. 77; 286, с. 450; 287, с. 156]. Аналогічну позицію свого часу відстоювали В.Д. Арсеньєв і В.Г. Заблоцький, які вказували, що вичерпні висновки експерта містять повну (позитивну або негативну) відповідь по суті запитання, а часткові – неповну відповідь на нього [10, с. 112].

Встановлення повноти або неповноти висновку експерта виступає одним із наслідків його оцінки, за результатами якої неповнота висновку експерта може призводити до проведення допиту експерта або призначення додаткової експертизи. Водночас, неповнота висновку експерта не впливає на особливості його використання під час кримінального процесуального доказування, у зв'язку з чим пропонована класифікація позбавлена практичного значення.

За ступенем можливості Р.В. Іванюк і В.Д. Юрчишин виокремлюють два види висновків експерта: можливі та дійсні (неможливі) [83, с. 77; 286, с. 450; 287, с. 156], а також відзначають, що з процесуальної точки зору судження про можливість з позитивним значенням можна віднести до можливих висновків, а висновки про неможливість – до дійсних (неможливих) [83, с. 77; 286, с. 448; 287, с. 155]. Таким чином, у наведеному розумінні вказана класифікація висновків експерта виступає наближеною до їх поділу за якістю зв'язаності.

Проведений аналіз застосовуваних у доктрині кримінального процесу критеріїв і виокремлюваних видів висновків експерта свідчить про обґрунтованість їх класифікації у процесуальному аспекті за такими критеріями:

1. За характером відносин між наслідком та його підставою висновки експерта поділяються на два види: умовні та безумовні.

Умовними виступають висновки експерта, в яких істинність твердження щодо фактів та обставин, які підлягають доказуванню, залежить від певних умов. При цьому експерт повинен чітко сформулювати висновок і вказати умови, за наявності яких ним підтверджуватиметься або спростовуватиметься факт чи обставина, що підлягає доказуванню. Наприклад, вирішуючи під час автотехнічної експертизи запитання про те, чи мав водій технічну можливість запобігти наїзду з моменту виникнення небезпеки для руху або з моменту виявлення перешкоди для руху, експерт може вказати умови, за яких у водія була така можливість.

Істотним чином на формування умовного висновку експерта впливають надані йому вихідні дані – матеріали кримінального провадження, які вказують на обставини кримінального правопорушення та з яких повинен виходити експерт у ході проведення дослідження. Як вказує Ю.К. Орлов, за своєю логічною природою умовним буде будь-який висновок, який ґрунтується не на тих посилках, які встановлені самим експертом, а на тих, які йому надані і за достовірність яких він не відповідає (вихідних даних). Тому у своїй більшості є умовними, наприклад, висновки експертів-автотехніків, оскільки вони будуть правильними лише за умови істинності наданих експерту вихідних даних, хоча безпосередньо у висновок ця умова зазвичай не включається, а лише мається на увазі у ньому [147, с. 35].

В.Д. Арсеньєв і В.Г. Заблоцький відзначають, що умовні висновки експерта ускладнюють слідчому та суду процес встановлення відповідних обставин (об'єктів експертизи), оскільки вимагають додаткової перевірки достовірності одних умов і виключення інших [10, с. 112]. Водночас, вони володіють доказовим значенням під час кримінального процесуального доказування. Стосовно можливості використання умовних висновків експерта вченими обґрунтовано звертається увага на те, що вони набувають доказового значення після того, як такі умови будуть підтверджені іншими матеріалами [80, с. 185; 89, с. 217; 153, с. 410; 188, с. 237]. Оскільки умовні висновки експерта залежать від певних умов, їх використання у доказуванні, зокрема під час ухвалення процесуальних рішень, передбачає підтвердження таких умов іншими наявними у кримінальному провадженні доказами, за відсутності яких він не матиме доказового значення.

Безумовними є висновки експерта, в яких істинність твердження щодо фактів та обставин, які підлягають доказуванню, не залежить від жодних умов. Наприклад, безумовними виступатимуть висновки експерта за результатами проведення автотехнічної експертизи, які містять відповіді на запитання про те, якою була швидкість транспортного засобу у різні моменти розвитку дорожньо-транспортної події, якою була його швидкість з урахуванням пошкоджень, які

він отримав при зіткненні, якою максимально припустимою є швидкість транспортного засобу за умови даної видимості дороги, якою максимально припустимою є його швидкість на закругленні дороги даного радіуса, якою є найменша безпечна дистанція між транспортним засобом в умовах даної дорожньої обстановки, яка відстань є необхідною для безпечного обгону попутного транспортного засобу в умовах даної дорожньої обстановки, яким був гальмовий та/або зупинний шлях транспортного засобу за певної швидкості його руху в умовах даної дорожньої обстановки тощо.

Доказове значення безумовних висновків експерта полягає у тому, що вони усувають умови, які можуть впливати на встановлення наявності або відсутності конкретних фактів та обставин, які підлягають доказуванню.

2. За ступенем однозначності виокремленню підлягають два види висновків експерта: однозначні та альтернативні.

Однозначними виступають висновки експерта, які містять єдиний варіант вирішення експертом поставленого перед ним запитання. Однозначний висновок формується експертом у разі, коли за результатами проведеного дослідження він переконаний у правильності встановлення наявності або відсутності фактів та обставин, які підлягають доказуванню. При цьому стан його переконаності у правильності їх встановлення повинен виключати можливість альтернативного вирішення поставленого перед ним запитання. Наприклад, за результатами проведення судово-балістичної експертизи однозначним виступає висновок експерта, в якому вирішуються запитання про те, чи є вогнепальною зброєю (пневматичною зброєю, газовим пістолетом чи револьвером, пристроєм вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами) предмет, вилучений у підозрюваного, чи придатна дана зброя до стрільби, чи справною є дана зброя, чи є боєприпасом патрон, вилучений у підозрюваного тощо.

Доказове значення однозначних висновків експерта полягає у тому, що вони дозволяють суб'єкту доказування сформулювати однозначне розуміння

конкретного факту або обставини, що підлягає доказуванню та встановлюється за допомогою висновку експерта.

У судовій практиці встановлення виду висновку експерта за вказаним класифікаційним критерієм має вагоме значення у ході вирішення слідчим суддею під час досудового розслідування клопотання сторони захисту, а під час судового розгляду судом клопотання сторони кримінального провадження про доручення проведення повторної експертизи. Зокрема, у разі визнання висновку експерта однозначним слідчий суддя, суд відмовлять у задоволенні відповідного клопотання. Так, під час розгляду клопотання захисника ОСОБА_1 про проведення комісійної судово-медичної експертизи у справі №415/2431/14-к (кримінальне провадження №1-кп/414/8/2016) Кременський районний суд Луганської області встановив, що у висновках експертів відділу комісійних експертиз Луганського обласного бюро судово-медичної експертизи зроблено висновок про те, що саме недбалість лікарів Центральної міської лікарні імені Титова у м. Лисичанську Луганської області, у тому числі ОСОБА_6 і ОСОБА_7 кожного окремо і в сукупності, призвели до смерті вагітної потерпілої ОСОБА_4 та її ненародженої дитини. Оскільки такий висновок є однозначним, суд ухвалою від 18.10.2016 р. відмовив у задоволенні клопотання захисника ОСОБА_1 [243].

Альтернативними є висновки експерта, які містять декілька варіантів вирішення поставленого перед ним запитання. Альтернативний висновок формується експертом у разі, коли за результатами проведеного дослідження він не може дати однозначну відповідь на запитання, що зумовлюється низкою чинників: недостатністю вихідних даних, недостатністю встановлених у процесі дослідження ознак і властивостей об'єкта, можливістю їх різного тлумачення тощо. При цьому альтернативний висновок повинен містити вичерпний перелік варіантів відповідей експерта на поставлене перед ним запитання та викладатися у формі роздільного судження: А є Б1 або Б2 або Б3. Наприклад, за результатами проведення судово-медичної експертизи альтернативним виступатиме висновок, у якому експерт стверджує, що

причиною смерті є алергічна реакція на введений медичний препарат або несвоєчасне надання медичної допомоги.

Як вказують В.Д. Арсеньєв і В.Г. Заблоцький, альтернативні висновки експерта, так само, як і умовні, ускладнюють процес встановлення відповідних обставин, оскільки потребують додаткової перевірки достовірності одних альтернатив і виключення інших [10, с. 112]. Водночас, необхідно погодитися з позицією вчених, на думку яких доказове значення альтернативних висновків експерта полягає в тому, що вони обмежують кількість об'єктів, що перевіряються, підтверджують ймовірність тих, які залишилися [89, с. 217], а також нерідко надають слідчому, суду можливість шляхом виключення інших варіантів дійти до однозначного висновку [80, с. 184].

3. За якістю зв'язаності висновки експерта класифікуються на два види: позитивні і негативні.

Позитивними виступають висновки експерта, які містять твердження про факти та обставини, що підлягають доказуванню, викладені у позитивній формі. Тобто формулюючи висновок, експерт у ствердній формі вказує на існування конкретного факту або обставини. Наприклад, за результатами проведення судово-медичної експертизи позитивним буде висновок, який містить твердження експерта про те, що причиною смерті є непереносимість компоненту наркозу. Доказове значення таких висновків експерта полягає у тому, що вони дозволяють суб'єкту доказування підтвердити існування конкретного факту або обставини, що підлягають доказуванню та задля встановлення яких призначалася експертиза.

Негативними є висновки експерта, які містять твердження про факти та обставини, що підлягають доказуванню, викладені у негативній формі. У разі формулювання такого висновку експерт заперечує існування конкретного факту або обставини. Наприклад, за результатами проведення судово-медичної експертизи негативним буде висновок експерта про те, причиною смерті є не оперативне втручання, а непереносимість компоненту наркозу. Доказове значення цих висновків експерта полягає у тому, що вони дозволяють суб'єкту

доказування спростувати існування конкретного факту або обставини, що підлягають доказуванню та встановлюються за допомогою висновку експерта.

У доктрині кримінального процесу звертається увага на необхідність розмежування негативного висновку експерта і повідомлення про неможливість надання висновку. Останнє, як вказує Ю.К. Орлов, не містить відповіді по суті, а лише констатує неможливість його вирішення, у зв'язку з чим не може використовуватися як доказ у справі. У негативних висновках поставлене перед експертом запитання знаходить своє вирішення, а тому вони завжди мають самостійне доказове значення [147, с. 39].

4. За ступенем підтвердження висловленого твердження висновки експерта поділяються на два види: категоричні та ймовірні.

Категоричними є висновки експерта, в яких містяться відповіді експерта на поставлені перед ним запитання, що достовірно встановлюють факти та обставини, які підлягають доказуванню. У доктрині кримінального процесу відзначається, що за категоричної форми відповіді експерт надає абсолютно визначені, однозначно трактовані й обґрунтовані відповіді на поставлені запитання, а висновки, яких він дійшов, можна перевірити або вони логічно випливають з опису та ходу міркувань [24, с. 174].

Доказове значення категоричних висновків експерта виступає безумовним: за умови встановлення належності, допустимості та достовірності суб'єкт доказування використовує їх для підтвердження наявності або відсутності фактів та обставин, які підлягають доказуванню та для встановлення яких проводилася експертиза. Як вказує І.Л. Петрухін, отримавши висновок експерта, в якому висновки викладені у категоричній формі, що не припускає, з його точки зору, інших тлумачень, слідчий, суд повинен вирішити питання про те, чи були наявні в експерта достатні підстави для подібних висновків, чи є вони правомірними, якщо враховувати характер матеріалів, які були у його розпорядженні, застосованих методів дослідження і тих наукових положень, якими він оперував [209, с. 730-731].

Ймовірними є висновки експерта, в яких містяться відповіді експерта на поставлені перед ним запитання, що встановлюють факти та обставини, які підлягають доказуванню, з певним ступенем ймовірності, достатнім для формулювання висновку. Як обґрунтовано наголошують О.М. Зінін і Н.П. Майліс, ймовірний висновок робиться експертом лише за наявності доволі високого ступеня вірогідності встановлюваного факту, а у разі сумніву у правильності відповіді експерт повинен зробити висновок про неможливість вирішення поставленого перед ним запитання [80, с. 183]. Водночас, результати дослідження експертної практики свідчать, що в окремих випадках експерти формулюють ймовірні висновки також і за наявності недостатньо високого ступеня вірогідності встановлюваного факту або обставини. Наприклад, Балаклійський районний суд Харківської області у ході судового розгляду справи №611/1192/16-к (кримінальне провадження №1-кп/610/59/2017) дослідив висновок експерта від 12.12.2016 р. №96БР/16, складений експертом ОСОБА_9 за результатами проведення судово-медичної експертизи. У цьому висновку експерт відзначив маловірогідність спричинення травм потерпілому ударом кулака або взутою ногою підозрюваного [220].

У доктрині кримінального процесу можливість надання ймовірним висновкам експерта доказового значення протягом тривалого часу заперечувалася низкою вчених, у зв'язку з чим на сьогодні вказане питання залишається дискусійним. Так, одна група вчених прямо вказує на неприпустимість складання ймовірних висновків і відсутність у них доказового значення у справі [10, с. 114], пояснюючи це тим, що ймовірні висновки містять у собі припущення про факти, у зв'язку з чим не можуть розглядатися як джерело доказів [133, с. 92-93]. Поділяючи таку позицію, низка науковців уникає прямої вказівки на доказове значення ймовірних висновків експерта, але відзначає, що вони мають пошукове, гіпотетичне [23, с. 34; 75, с. 63], орієнтуюче, інформаційно-пізнавальне значення для розслідування злочинів [80, с. 184; 89, с. 217; 153, с. 411], зокрема вказують на версії, які необхідно перевірити [56, с. 271; 126, с. 90; 184, с. 45; 201, с. 23]. Друга група вчених

вважає, що ймовірні висновки експерта не мають доказового значення, проте, проміжні факти, викладені в їх дослідницькій частині, можуть бути використані як непрямі докази [156, с. 106-107; 209, с. 714-715] за умови встановлення їх достовірності й узгодженості з іншими доказами [13, с. 193], тобто доказове значення мають не самі ймовірні висновки, а виявлені ознаки та обставини, вказані експертом [197, с. 248]. Третя група вчених наголошує на притаманності ймовірним висновкам експерта доказового значення [56, с. 271] та вказує, що ймовірна форма не позбавляє автоматично висновків експерта доказового значення, він не може бути відкинутий лише на тій підставі, що має не категоричну, а ймовірну форму [145, с. 443]. При цьому науковці відзначають, що ймовірні висновки експерта за своєю структурою нічим не відрізняються від структури висновків, сформульованих у категоричній формі [160, с. 13], потребують серйозної аргументації та ретельного аналізу фактичного матеріалу справи [30, с. 133], наведення підстав складання ймовірного висновку та пояснення причин неможливості отримання категоричного висновку [287, с. 153], підлягають оцінці незалежно від ймовірної форми [2, с. 473], а питання про істинність ймовірних висновків експерта вирішується у результаті їх перевірки та оцінки у системі всіх зібраних у справі доказів [96, с. 195].

Неоднозначно до вирішення питання про доказове значення ймовірних висновків експерта підходять й опитані практичні працівники. Так, 71 % респондентів відзначає, що вони мають доказове значення у повному обсязі, 15 % респондентів – лише у частині встановлення проміжних фактів та обставин, вказаних у його дослідницькій частині, а 14 % респондентів вважає, що ймовірні висновки експертів не мають доказового значення (додаток Б).

Аналізуючи наведені позиції, потрібно відзначити, що ймовірні висновки експерта містять відповіді на запитання, поставлені у документі про призначення експертизи (залучення експерта), зі ступенем ймовірності, недостатнім для категоричного вирішення запитань, але достатнім для формулювання висновку експерта щодо них. Ймовірні висновки експерта, як і

категоричні, встановлюють певні факти та обставини, що підлягають доказуванню. Доказове значення як категоричних, так і ймовірних висновків експерта залежатиме від результатів їх оцінки суб'єктом доказування. Як обґрунтовано вказує Т.В. Сахнова, питання про доказове значення проміжних фактів у процесуальному аспекті ставити некоректно, оскільки у цьому випадку можна говорити лише про аналіз логічної конструкції висновку експерта. Отже, як наслідок, – оцінка судом проміжних фактів виступає елементом оцінки обґрунтованості висновку [188, с. 223]. За умови встановлення належності, допустимості та достовірності ймовірні висновки експерта підлягають використанню в доказуванні у сукупності з іншими наявними доказами, які дозволять підтвердити або спростувати факти та обставини, які встановлюються за їх допомогою і відображені у висновках експерта у ймовірній формі.

Наприклад, під час судового розгляду справи №433/948/17 (кримінальне провадження №1-кп/414/186/2017) Кременський районний суд Луганської області встановив, що відповідно до висновку від 25.04.2017 р. №35, складеного за результатами судово-медичної експертизи, у потерпілого ОСОБА_1 встановлено тілесне ушкодження у вигляді крововиливу на шії, яке, можливо, утворилося від здавлювання шії передпліччями рук. Тобто експерт не надав однозначної відповіді на запитання про механізм його утворення. Оскільки зазначене запитання було предметом експертного дослідження під час досудового розслідування, суд вказав, що ці обставини будуть оцінюватися ним у сукупності з іншими доказами під час ухвалення вироку, на підставі чого ухвалою від 15.11.2017 р. відмовив у задоволенні клопотання захисника ОСОБА_4 про призначення комісійної судово-медичної експертизи [244].

Як свідчать результати проведеного анкетування, опитані практичні працівники до числа підстав складання ймовірних висновків експерта відносять: недостатність вихідних даних (86 % респондентів), неправильний вибір методики дослідження (55 % респондентів), обмеженість можливостей

обраної методики дослідження (58 % респондентів), неповноту проведеного дослідження об'єкта (62 % респондентів) (додаток Б).

Такі результати анкетування відповідають проведеному дослідженню експертної практики. Наприклад, під час судового розгляду Балаклійським районним судом Харківської області справи №611/1192/16-к (кримінальне провадження №1-кп/610/59/2017) досліджено висновок експерта від 12.12.2016 р. №96БР/16, складений ОСОБА_9 за результатами проведення судово-медичної експертизи. У наведеному висновку експерт вказав на відсутність однозначних судово-медичних даних, які дають можливість встановити напрямки ударів, їх послідовність і розташування потерпілого ОСОБА_2 та обвинуваченого ОСОБА_6 [220].

Таким чином, ймовірні висновки експерта складаються за наявності об'єктивних підстав, які унеможливають надання експертом категоричних висновків. При цьому ймовірні висновки експерта, як і категоричні, ґрунтуються на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження наданих об'єктів. У зв'язку з цим ймовірні висновки експерта не можуть ґрунтуватися на його припущеннях. На необхідність розмежування ймовірних висновків експерта і його припущень звертає увагу І.В. Овсянников, на думку якого неправомірне змішування цих відмінних за своєю природою висновків свого часу призвело до формування одного з основних аргументів проти використання ймовірних висновків експерта у доказуванні: вирок не може ґрунтуватися на припущеннях, від кого б вони не походили [145, с. 436].

Поряд із цим, у доктрині кримінального процесу вказується на потребу у відмежуванні ймовірних висновків експерта від його висновків про можливість існування того або іншого факту чи обставини. Як вказував свого часу В.І. Шиканов, ймовірне судження, тобто S ймовірно є P , за своєю логічною природою, протиставляється достовірному судженню, а судження про можливість, тобто S може бути P , висловлюється у категоричній формі та виражає достовірне знання [279, с. 118]. На істотну відмінність ймовірних

висновків експерта і його висновків про можливість існування того або іншого факту чи обставини вказують О.М. Зінін і Н.П. Майліс, на думку яких ймовірність – це міра обґрунтованості, глибини знання про об’єкт, а можливість – це констатація об’єктивного стану речей. Ймовірність у міру поглиблення знання про об’єкт може підвищуватися, перетворюватися на достовірність, а можливість не має ступенів, встановлюється достовірно та не змінюється від того, реалізувалася вона фактично або ні (наприклад, можливість самовільного пострілу, технічна можливість запобігання водієм наїзду) [80, с. 184].

Результати проведеного дослідження свідчать про доцільність класифікації висновків експерта за чотирма критеріями: за характером відносин між наслідком та його підставою (умовні та безумовні); за ступенем однозначності (однозначні та альтернативні); за якістю зв’язаності (позитивні і негативні); за ступенем підтвердження висловленого твердження (категоричні та ймовірні).

1.4. Процесуальні властивості та характеристики висновку експерта як джерела доказів

Процесуальні властивості та характеристики доказів виступають невід’ємними рисами, які забезпечують визнання доказами фактичних даних, що містяться у процесуальних джерелах, визначених ч. 2 ст. 84 КПК України, та їх використання у ході кримінального процесуального доказування. Процесуальні властивості та характеристики доказів визначаються законодавцем у ч. 1 ст. 94 КПК України і являють собою цілісну й узгоджену систему. Характеризуючи процесуальні властивості та характеристики доказів, М.М. Стоянов стверджує, що можна говорити саме про їх систему як про цілісну систему елементів у сукупності відносин і зв’язків між ними, тобто про розгляд властивостей як індивідуальних і системних елементів у структурі дослідження доказів [205, с. 40].

З огляду на вимоги ч. ч. 1 і 2 ст. 94 КПК України, висновок експерта не має наперед встановленої сили і підлягає оцінці з точки зору належності, допустимості, достовірності, а у сукупності з іншими зібраними доказами – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [112]. Тобто до системи процесуальних властивостей і характеристик висновку експерта входять належність і допустимість як індивідуальні процесуальні властивості доказів, достовірність як їх індивідуальна процесуальна характеристика та достатність як системна процесуальна характеристика, притаманна сукупності наявних доказів.

Належність висновку експерта являє собою процесуальну властивість, що стосується його змісту. Законодавець у нормах кримінального процесуального закону не визначає поняття належності доказів, але наводить визначення поняття «належні докази». Так, згідно зі ст. 85 КПК України, належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів [112]. Відповідно, виходячи з позиції законодавця, висновок експерта є належним лише за наявності зв'язку між відображеними у ньому фактичними даними й обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та/або мають значення для нього.

Водночас, відображення такого зв'язку виступає загальним для визначення належності усіх видів доказів (показань, документів, речових доказів і висновків експертів) і не враховує специфіку висновку експерта. Стосовно цього джерела доказів, зв'язок між його змістом і обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та/або мають значення для нього, набуває істотної специфіки, зумовленої колом запитань, поставлених перед експертом, і проведенням експертизи на основі наданих експерту матеріалів кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження. Від кола таких запитань і належності вказаних матеріалів істотною мірою

залежатиме й належність складеного експертом висновку. У зв'язку з цим обґрунтованою виступає позиція А.Н. Петрухіної, яка вказує, що, з огляду на особливості отримання висновку експерта, вимога належності цього доказу складається з двох обов'язкових ознак: 1) інформаційності – як відповідності між інформаційним змістом висновку експерта й обставинами кримінальної справи; 2) істотності та значимості – як здатності відомостей, що містяться у висновку, дати визначений результат (підтвердити або спростувати) у встановленні тих обставин, які мають істотне значення для розслідування та вирішення справи [157, с. 47-48].

У цьому контексті викликає заперечення позиція Л.В. Зоріна, на думку якого відомості, які містяться у заключній частині висновку експерта, виступають завжди належними до кримінальної справи, а неналежними можуть бути тільки фактичні дані, виявлені експертом у порядку експертної ініціативи [82, с. 114]. По-перше, належність висновку експерта значною мірою зумовлюється колом запитань, які містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта). На момент складання стороною кримінального провадження доручення про проведення експертизи або постановлення слідчим суддею, судом ухвали про доручення проведення експертизи вони визначають, на встановлення яких саме обставин кримінального провадження спрямовується постановка перед експертом того або іншого запитання, та встановлюють, чи охоплюються вказані обставини предметом доказування у кримінальному провадженні. Як вважає І.В. Бурков, «від правильного розуміння того, що необхідно доказувати, тобто належності цих обставин, залежить правомірність і необхідність призначення судової експертизи, а також те, яким буде висновок експерта як доказ – прямим, якщо спрямований на доведення обставин предмета доказування, або непрямим, якщо встановлює інші обставини, які мають значення для справи» [25, с. 85]. Водночас, внутрішнє переконання щодо включення тих або інших обставин, які підлягають доказуванню та/або мають значення для кримінального провадження, формується на момент складання стороною кримінального

провадження доручення про проведення експертизи або постановлення слідчим суддею, судом ухвали про призначення експертизи і не має вирішального значення у ході подальшого можливого уточнення предмету доказування й оцінки висновку експерта. По-друге, якщо виходити з наведеної позиції Л.В. Зоріна, то висновок експерта мав би підлягати оцінці з точки зору належності виключно за умови наведення у ньому відомостей, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися запитання, та лише у частині вказаних відомостей, що, з однієї сторони, не відповідає встановленим ч. ч. 1 і 2 ст. 94 КПК України правилам оцінки доказів, а, з іншої, – зводить нанівець внутрішнє переконання суб'єкта доказування, яке формується у нього під час оцінки доказів.

Як вказують О.С. Александров та С.О. Фролов, «належність відіграє провідну роль у перетворенні слідів злочину як об'єктів матеріальної дійсності в юридичну площину доказування, в якій суб'єкти оперують фактами, здатними (потенційно) вибудовуватися у певні комбінації та слугувати будівельним матеріалом у вибудовуванні системи – складу злочину» [3, с. 107]. Зв'язок між фактичними даними, відображеними у висновку експерта, й обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та/або мають значення для нього, повинен носити об'єктивний характер. У контексті дослідження належності речових доказів, С.О. Ковальчук відзначає, що зв'язок між їх змістом і фактами й обставинами, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, не залежить від процесуальної діяльності суб'єктів доказування, спрямованої на її встановлення: незалежно від їх висновку про встановлення або невстановлення такого зв'язку він виступає об'єктивним за своїм характером [93, с. 180].

В основі висновку експерта лежать різноманітні форми об'єктивного зв'язку. Аналіз типових запитань, які ставляться у практичній діяльності на вирішення експертизи, дозволив О.О. Ейсману обґрунтовано виокремити п'ять форм зв'язку: 1) генетичний – зв'язок між причиною та наслідком, між умовою й обумовленим; 2) функціональний – зв'язок між взаємозалежними процесами,

який дозволяє зробити висновки про час настання події, про відстань, швидкості, сили впливу; 3) об'ємний – зв'язок між предметами, що складають групу, рід, вид тощо – аж до зв'язку станів одного одиничного предмета, тотожність якого встановлюється на підставі цього зв'язку; 4) субстанційний – зв'язок між властивостями речі та самою річчю як цілим, на основі якого за відомою властивістю роблять висновок про саму річ; 5) зв'язок перетворення – зв'язок між явищами і властивостями, які не піддаються безпосередньому сприйняттю, та їх копіями, які підлягають сприйняттю й отримані у результаті дослідження [285, с. 8].

У доктрині кримінального процесу вказується, що належність висновку експерта може бути як прямою, так і непрямою. Так, Ю.Г. Гамаюнова відзначає, що пряма належність висновків експерта наявна у тому випадку, коли встановлюваний факт має пряме відношення до предмету доказування [49, с. 183], а непряма належність стосується висновків, наведених за ініціативою експерта, та має місце у випадку, коли вони сформульовані як відповіді на додаткові запитання, необхідні для вирішення основного [49, с. 185]. За прямої належності висновок експерта може підлягати окремій оцінці суб'єктом доказування, а за непрямої – він оцінюється ними лише у сукупності з висновком, наданим експертом на основне запитання.

На відміну від належності, *допустимість висновку експерта* як процесуальна властивість стосується його форми. На це міститься пряма вказівка у нормах кримінального процесуального закону, присвячених визначенню поняття допустимих доказів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 86 КПК України, доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом [112]. Виходячи з позиції законодавця, висновок експерта є допустимим за умови дотримання під час його одержання вимог кримінального процесуального закону. Відповідно, допустимість висновку експерта відображає можливість його використання для встановлення наявності зв'язку між фактичними даними та обставинами, які підлягають встановленню

у кримінальній справі [196, с. 24], та визначається дотриманням формальних правил, прямо вказаних у законі [22, с. 14-15].

Норма ч. 1 ст. 86 КПК України ґрунтується на ч. 3 ст. 62 Конституції України, згідно з якою обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях [102]. Здійснюючи офіційне тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом», Конституційний Суд України у п. 3.2 Рішення від 20.10.2011 р. №12-рп/2011 відзначив, що вказане положення дає підстави для висновку, що обвинувачення у вчиненні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо [182]. До тлумачення умов допустимості доказів свого часу звертався й ВС України, який у п. 19 Постанови Пленуму «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р. №9 вказав, що докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами [174].

У доктрині кримінального процесу умови допустимості доказів визначаються більш широко. Розкриваючи поняття і зміст допустимості доказів, вчені-процесуалісти виокремлюють від трьох до дев'яти умов їх допустимості. Виділяючи три умови допустимості доказів, вчені відносять до їх числа: 1) отримання доказів із належного джерела; 2) їх отримання належним суб'єктом; 3) дотримання встановленого законом порядку отримання доказів [16, с. 35; 144, с. 15; 164, с. 488; 206, с. 245]. Пропонуючи виділяти чотири умови допустимості доказів, одна група вчених здійснює поділ останньої із

наведених умов на дві самостійні: отримання доказів у результаті проведення належної процесуальної дії та дотримання порядку проведення процесуальної дії і фіксації її результатів [4, с. 204; 151, с. 75; 183, с. 302; 274, с. 57]. Друга група вчених як самостійну умову додатково виокремлює або дотримання прав та охоронюваних законом інтересів особи [152, с. 357-358], або належний спосіб отримання доказів [108, с. 37; 127, с. 126]. Третя група вчених, поряд з отриманням доказів належним суб'єктом, розглядають як самостійні умови: їх отримання у результаті проведення належної процесуальної дії, дотримання порядку її проведення та дотримання порядку фіксації результатів процесуальної дії [7, с. 9] або надійність фактичних даних, що складають зміст доказу, дотримання вимог процесуальної форми при формуванні відповідного виду доказів та етичність тактичних прийомів, які використовуються для одержання доказів [85, с. 90-91]. Обґрунтовуючи доцільність виділення п'яти умов допустимості доказів, вчені відносять до їх числа: отримання доказів із належного джерела, їх отримання належним суб'єктом, отримання доказів у результаті проведення належної процесуальної дії, дотримання порядку її проведення процесуальної дії, а також виокремлюють як самостійну умову або дотримання порядку фіксації результатів процесуальної дії [77, с. 45], або дотримання прав та охоронюваних законом інтересів особи [28, с. 10], або дотримання порядку перевірки доказів [198, с. 189]. Виділяючи шість умов допустимості доказів, В.В. Золотих відносить до їх числа: 1) отримання доказів із належного джерела; 2) їх отримання належним суб'єктом; 3) дотримання встановленого законом порядку отримання доказів; 4) дотримання правила про «плоди отруєного дерева»; 5) дотримання правила про недопустимість показань, що ґрунтуються на чутках; 6) дотримання правила про несправедливе упередження присяжних [81, с. 58]. Вказуючи на необхідність виокремлення семи умов допустимості доказів, В.П. Гмирко відносить до їх числа: 1) дотримання стороною обвинувачення прав і свобод особи; 2) дотримання вимог закону, що визначають легітимність статусу учасників кримінально-процесуальних відносин із формування доказів; 3) дотримання вимог закону

щодо належної доказової дії як засобу формування доказів; 4) дотримання вимог закону щодо належної процедури проведення доказової дії, порушення яких можуть призвести до обґрунтованого сумніву щодо достовірності інформації про факти кримінальної справи; 5) дотримання вимог закону щодо процесуальних форм фігурування доказів у кримінальній справі; 6) дотримання вимог закону щодо безумовної перевірюваності (досліджуваності) доказів; 7) дотримання вимог закону щодо процесуального порядку запровадження доказів у кримінальну справу [52, с. 34-36]. Пропонуючи виділяти дев'ять умов допустимості доказів, В.В. Тютюнник розглядає як самостійні: 1) дотримання під час збирання (закріплення), перевірки та оцінки фактичних даних вимог кримінального процесуального законодавства (законність); 2) дотримання під час кримінального провадження прав та свобод учасників кримінального провадження; 3) відповідність доказів вимогам науковості (науковість); 4) здатність фактичних даних прямо чи непрямо підтверджувати існування чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження (належність); 5) відповідність змісту фактичних даних меті встановлення обставин, на доведення яких вони надаються (цілеспрямованість); 6) урахування моменту (часу) прийняття рішення про визнання доказу недопустимим (своєчасність); 7) значущість доказу для кримінального провадження в цілому – його вплив на справедливість кримінального провадження (значущість); 8) можливість перевірки фактичних даних, що надаються (перевірність); 9) преюдиціальність рішень інших судів, що встановлюють порушення прав та основоположних свобод особи [213, с. 71].

Аналіз вказаних підходів свідчить, що переважна більшість вчених-процесуалістів визначає поняття допустимості доказів та її зміст шляхом наведення трьох умов: 1) отримання доказів належним суб'єктом; 2) їх отримання з належного джерела; 3) додержання визначеного законом порядку отримання доказів. Що стосується інших умов допустимості доказів, пропонованих вченими, то С.О. Ковальчук обґрунтовано вказує на недоцільність їх виокремлення, що пояснює тим, що вони: 1) охоплюються

наведеними (наприклад, вибір належної процесуальної дії); 2) виступають правовим наслідком визнання недопустимим одного доказу по відношенню до інших в одному кримінальному провадженні (наприклад, дотримання правила про «плоди отруєного дерева») або правовим наслідком встановлення порушення прав людини та основоположних свобод у рішенні національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили, для суду, який вирішує питання про допустимість доказів (преюдиціальність); 3) свідчать про нерозмежування допустимості та належності доказів як їх процесуальних властивостей (виокремлення здатності фактичних даних підтверджувати існування чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження, як самостійної умови їх допустимості); 4) носять суто криміналістичний характер (етичність застосовуваних у ході збирання доказів тактичних прийомів); 5) не впливають на визначення допустимості доказів (цілеспрямованість, значущість, перевірність і науковість) [93, с. 183].

Умови допустимості висновку експерта повною мірою відповідають умовам допустимості доказів у цілому. На основі викладеного та з урахуванням особливостей, притаманних процесуальній формі отримання висновку експерта, до числа умов його допустимості доцільно віднести: 1) складання висновку експерта належним суб'єктом; 2) отримання висновку експерта з належного джерела; 3) додержання визначеного законом порядку отримання висновку експерта.

На відміну від належності та допустимості доказів, зміст яких визначається законодавцем шляхом наведення понять «належні докази» і «допустимі докази» (ч. 1 ст. 85 і ст. 86 КПК України), поняття та зміст *достовірності доказів* нормами кримінального процесуального закону не визначається, хоча він закріплює обов'язок суб'єктів доказування здійснити оцінку кожного доказу з точки зору не лише належності та допустимості, але й достовірності [112]. Достовірність доказів та їх процесуальних джерел тісно пов'язана з їх відповідністю дійсності, у зв'язку з чим у теоретичному аспекті її зміст, порівняно з процесуальними властивостями джерел доказів, викликає

значну кількість наукових дискусій, а у практичному аспекті встановлення достовірності під час кримінального провадження становить найбільшу питому вагу у процесі оцінки доказів та їх процесуальних джерел.

Встановлення змісту поняття «достовірність доказів» як кримінальної процесуальної категорії виступає однією з найбільш складних проблем як у цілому, так і стосовно окремих видів джерел доказів. Як вказує С.О. Ковальчук, «поняття достовірності доказів підлягає розкриттю шляхом вказівки на їх відповідність об'єктивній дійсності та придатність використання для встановлення фактів й обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» [93, с. 187]. На це звертає увагу й Д.Б. Сергєєва, на думку якої достовірність доказів являє собою властивість фактичних даних, що становлять їх зміст, встановлювати із високим ступенем ймовірності наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження, заснована на внутрішньому переконанні суб'єкта доказування, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження [193, с. 91; 194, с. 110]. Повною мірою це стосується й висновку експерта, але з урахуванням притаманної цьому процесуальному джерелу доказів специфіки.

У доктрині кримінального процесу звертається увага на те, що оцінка достовірності висновку експерта включає в себе низку умов, які забезпечують встановлення достовірності не лише змісту вказаного джерела доказів, але й умов проведення експертизи та отриманих результатів експертного дослідження. Так, Н.М. Сенченко вказує, що достовірність визначається за такими параметрами: 1) надійність застосованої методики; 2) достатність наданих експертам матеріалів; 3) правильність наданих експертам матеріалів; 4) повнота дослідження [191, с. 244-245]. Відмінну за змістом позицію відстоює С.В. Неміра, на думку якого оцінка достовірності висновку експерта включає в себе: 1) оцінку компетентності експерта; 2) оцінку достовірності і достатності об'єктів (матеріалів), наданих на експертизу; 3) оцінку достовірності застосованої експертної методики; 4) оцінку достовірності змісту висновку

експерта [143, с. 2]. Більш широку точку зору відстоює І.В. Бурков, виокремлюючи стосовно висновку експерта такі основні вимоги (умови), які б забезпечували достовірність вказаного джерела доказів: 1) доброякісність і достатність наданих експерту матеріалів; 2) наукову обґрунтованість експертної методики і правомірність її застосування у даному конкретному випадку; 3) повноту проведеного експертом дослідження; 4) обґрунтованість і переконливість змісту висновку експерта; 5) кваліфікацію, компетентність та об'єктивність експерта [25, с. 90-91]. Схожим чином умови достовірності вказаного джерела доказів визначаються у п. 9 Листа ВССУ «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 05.10.2012 р. №223-1446/0/4-12 (далі – Лист ВССУ від 05.10.2012 р. №223-1446/0/4-12), згідно з яким визначати достовірність висновку (правильне відображення матеріальних і нематеріальних слідів) необхідно з урахуванням: 1) оцінки надійності застосованої експертом методики; 2) достатності представлених експерту матеріалів для дослідження; 3) правильності представлених експерту вихідних даних; 4) перевірки повноти проведеного експертом дослідження; 5) правильності експертної інтерпретації встановлених експертом ознак та їх достатності для висновку [173].

Узагальнюючи як наведені у доктрині кримінального процесу, так і сформовані у судовій практиці позиції, до числа умов оцінки висновку експерта з точки зору його достовірності потрібно віднести: 1) компетентність експерта та його об'єктивність; 2) достатність і достовірність матеріалів, наданих експерту для проведення дослідження; 3) наукову обґрунтованість обраної експертом методики дослідження та її застосовність до фактів кримінального провадження; 4) повноту проведеного експертом дослідження; 5) достовірність змісту висновку експерта [45, с. 27].

Аналогічна позиція висловлена опитаними практичними працівниками, які вказали, що основними умовами, які підлягають встановленню під час оцінки висновку експерта з точки зору його достовірності, виступають:

компетентність експерта та його об'єктивність (92 % респондентів), повнота проведеного експертом дослідження (88 % респондентів), достовірність змісту висновку експерта (83 % респондентів), наукова обґрунтованість обраної експертом методики дослідження та її застосовність до фактів кримінального провадження (79 % респондентів), достатність і достовірність матеріалів, наданих експерту для проведення дослідження (75 % респондентів) (додаток Б).

На відміну від належності, допустимості та достовірності доказів, які виступають їх індивідуальними процесуальними властивостями і характеристиками відповідно, *достатність доказів* являє собою їх системну характеристику. Визначаючи поняття достатності доказів, Р.В. Костенко вказує, що вона є вимогою, яка полягає у наявності такої системи належних, допустимих і достовірних доказів, що отримана в результаті всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінальної справи і всієї сукупності зібраних у ній доказів, та яка достовірно встановлює всі обставини, що утворюють предмет доказування, а також інші обставини, що мають значення для кримінальної справи [106, с. 103]. Таким чином, встановлення достатності доказів, з однієї сторони, здійснюється після оцінки належності, допустимості та достовірності кожного з них, а, з іншої, – стосується лише сукупності доказів, які встановлюють або спростовують один і той самий факт або обставину, що підлягають доказуванню. При цьому вимога оцінки сукупності доказів, як відзначає І.Л. Петрухін, відображає у сфері судочинства найбільш важливі вимоги діалектики – підходити до досліджуваного явища всебічно, розглядати його у всіх істотних зв'язках та опосередковуваннях [209, с. 440]. Стосовно кожного окремого доказу, розглянутого ізольовано від інших, на думку Н.Г. Нарбікової та М.М. Стоянова, варто говорити не про те, що він встановлює певні обставини (це було б занадто категоричним твердженням), а про те, що доказ спрямований на їх встановлення і лише у сукупності з іншими доказами може їх встановлювати [138, с. 253].

Як процесуальна характеристика доказів, достатність відображає як кількісну, так і якісну складову сукупності наявних доказів. Кількісна

характеристика свідчить про встановлення або спростування одного й того самого факту або обставини, що підлягають доказуванню, за допомогою декількох доказів. Якісна характеристика вказує на їх якісну визначеність і системність, що забезпечують можливість обґрунтування процесуального рішення, яке підлягає ухваленню. На це звертається увага законодавцем, який у ч. 1 ст. 94 КПК України вказує, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд оцінюють сукупність зібраних доказів з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [112]. Якісний показник достатності доказів, як вказує С.О. Ковальчук, нормами кримінального процесуального закону покладається у залежність від конкретних обставин кримінального правопорушення та конкретних видів процесуальних рішень, які підлягають постановленню (п. 2 ч. 2 ст. 152, п. 2 ч. 2 ст. 157, п. 3 ч. 1 ст. 276, ч. 1 ст. 290, ч. 2 ст. 291, ст. 292, ч. 2 ст. 297-4 та інші КПК України) [93, с. 192].

Результати проведеного дослідження свідчать, що висновок експерта як джерело доказів характеризується системою процесуальних властивостей і характеристик, до якої входять належність, допустимість, достовірність і достатність. Належність висновку експерта являє собою його процесуальну властивість, що, по-перше, відображає зв'язок між наведеними у ньому фактичними даними й обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та/або мають значення для нього, а, по-друге, підлягає встановленню з урахуванням кола запитань, поставлених перед експертом, і проведенням експертизи на основі наданих експерту матеріалів кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження [43, с. 79]. Допустимість висновку експерта становить процесуальну властивість, яка відображає його відповідність закріпленим нормами КПК України вимогам щодо отримання висновку експерта належним суб'єктом, з належного джерела та з додержанням визначеного законом порядку його отримання. Достовірність висновку експерта виступає їх процесуальною характеристикою, яка відображає придатність їх змісту встановлювати із високим ступенем ймовірності факти та обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному

провадженні. Достатність доказів являє собою процесуальну характеристику їх системи, яка вказує на кількісну та якісну придатність останньої для ухвалення відповідного процесуального рішення.

РОЗДІЛ 2.

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Процесуальна форма отримання висновку експерта

Врегульовуючи механізм кримінального процесуального доказування, законодавець виокремлює у його структурі три елементи (етапи): збирання, перевірку й оцінку (ч. 2 ст. 91 КПК України). У доктрині кримінального процесу неодноразово обґрунтовувалася позиція щодо доцільності використання для узагальненого позначення вказаних елементів (етапів) доказування терміну «формування доказів» [93, с. 234; 205, с. 66; 277, с. 17]. Зокрема, як відзначає С.О. Ковальчук, формуванням доказів доцільно охоплювати процесуальну діяльність щодо: 1) збирання доказів, яке, у свою чергу, складається з отримання (під час досудового розслідування – сторонами кримінального процесу за допомогою способів, визначених ч. ч. 2 – 4 ст. 93 КПК України, а під час судового провадження – судом у результаті проведення судових дій, передбачених ст. ст. 332, 333, 351 – 360, 361 КПК України) та закріплення (фіксації) доказів; 2) перевірки доказів; 3) оцінки доказів [93, с. 234]. Поділяючи наведену позицію, для позначення нормативно закріплених елементів (етапів) доказування доречно використовувати термін «формування доказів», який дозволяє повною мірою охопити процесуальну діяльність суб'єктів доказування, що відображає процес пізнання обставин кримінального провадження та передуює їх використанню.

Поряд зі структурою доказування, законодавець закріплює способи збирання доказів сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 93 КПК України), і механізм їх оцінки суб'єктами доказування (ст. 94 КПК України). При цьому отримання висновку експерта визначається законодавцем

як самостійний спосіб збирання доказів сторонами кримінального провадження (ч. ч. 2 і 3 ст. 93 КПК України).

У доктрині кримінального процесу звертається увага на особливості, притаманні вказаному способу збирання доказів. Так, І.В. Бурков обґрунтовано вказує на дві основні особливості експертизи як способу збирання доказів: 1) у цій процесуальній дії узгоджуються, так би мовити два самостійних процеси: цілеспрямована діяльність суб'єктів доказування з метою отримання висновку експерта і діяльність експерта з формування фактичних даних, тобто своїх висновків; 2) щодо висновку експерта доцільно говорити не про закріплення доказів, а про встановлену законом письмову форму передачі інформації експертом [25, с. 58-59]. Поділяючи наведену позицію, потрібно відзначити, що вказані особливості свідчать про обґрунтованість виокремлення отримання висновку експерта як самостійного способу збирання доказів сторонами кримінального провадження.

Отримання висновку експерта являє собою сукупність організаційних і процесуальних дій суб'єктів доказування, спрямованих на залучення експерта і забезпечення можливості проведення ним експертизи, та інших їх дій, пов'язаних із проведенням експертизи, а також організаційних, науково-методичних і процесуальних дій експерта щодо проведення експертизи, складання висновку та його надання суб'єкту доказування. Відповідно, отримання висновку експерта як діяльність суб'єктів доказування характеризується організаційним і процесуальним аспектами, а як діяльність експерта – організаційним, науково-методичним і процесуальним аспектами. Процесуальний аспект отримання висновку експерта включає в себе закріплені нормами кримінального процесуального закону дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи. До їх числа належать: 1) процесуальні дії суб'єктів доказування, спрямовані на залучення експерта; 2) процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи; 3) процесуальні дії експерта щодо надання складеного ним висновку та суб'єктів доказування щодо його отримання. У своїй сукупності

вказані дії суб'єктів доказування та експерта становлять процесуальну форму отримання висновку експерта як способу збирання доказів під час кримінального провадження.

Процесуальні дії суб'єктів доказування, спрямовані на залучення експерта. Їх коло нормами кримінального процесуального закону диференціюється залежно від стадій кримінального провадження та наданих у них сторонам кримінального провадження (а під час судового розгляду – також суду) повноважень щодо залучення експерта.

Так, за загальним правилом, закріпленим у ч. 1 ст. 243 КПК України, експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження, а сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової [112]. У разі встановлення наявності підстав для проведення експертизи, передбачених ч. 1 ст. 242 КПК України, слідчий, прокурор складають постанову про призначення експертизи.

Сторона захисту за наявності підстав для її проведення вправі як самостійно звернутися до експертної установи, експерта або експертів з доручення про проведення експертизи, так і заявити слідчому, прокурору клопотання про її призначення. Надання такого права стороні захисту, як вказує В.М. Трофименко, має багатоаспектне значення, адже передусім є гарантією захисту їх прав та законних інтересів як активних суб'єктів кримінального провадження, а з іншого боку, воно також набуває значення і гарантії від недобросовісності експерта у ході проведення експертизи, оскільки такий порядок проведення експертизи створює умови для потенційного надання як мінімум двох висновків експерта (отриманих стороною обвинувачення та стороною захисту), які можуть не збігатися за результатами проведеного дослідження [212, с. 79].

Постанова слідчого, прокурора про призначення експертизи повинна містити вказівку на вид експертизи і підстави її проведення; прізвище, ім'я та по батькові експерта, якого необхідно залучити, або повне найменування

експертної установи, якій необхідно доручити проведення експертизи; перелік запитань, які ставляться експерту; перелік матеріалів кримінального провадження, які надаються експерту; дозвіл на повне або часткове знищення об'єкта експертизи чи зміну його властивостей, якщо у результаті дослідження неможливо забезпечити збереження об'єкта експертизи; попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Аналогічними за змістом повинні виступати доручення сторони захисту про проведення експертизи та її клопотання про призначення експертизи.

Із метою забезпечення рівноправності сторін кримінального провадження щодо призначення експертизи норми кримінального процесуального закону надають стороні захисту право звертатися у низці випадків, які унеможливають залучення нею експерта, звертатися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Так, ч. 1 ст. 244 КПК України закріплює, що сторона захисту має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи у разі, якщо: 1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок; 2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин [112].

Аналізуючи наведену норму, потрібно звернути увагу на використання законодавцем у контексті визначення кола запитань, відповіді на які можуть бути встановлені шляхом проведення експертизи, оцінного терміну «істотне значення». Водночас, його застосування у нормі п. 1 ч. 1 ст. 244 КПК України не відповідає нормам ч. 1 ст. 69 КПК України, яка містить вимоги до особи

експерта, ч. 1 ст. 101 КПК України, що визначає поняття висновку експерта, і ч. 1 ст. 242 КПК України, яка закріплює підстави проведення експертизи. Зокрема, ч. 1 ст. 69 КПК України пов'язує необхідність залучення експерта зі встановленням будь-яких обставин вчинення кримінального правопорушення та даванням висновку з будь-яких питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери його знань. Не обмежують коло запитань істотністю їх значення для кримінального провадження і ч. 1 ст. 101 КПК України, яка вказує на необхідність надання експертом обґрунтованих відповідей на поставлені перед ним запитання, та ч. 1 ст. 242 КПК України, яка як підставу проведення експертизи визначає необхідність з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження [112]. У зв'язку з цим, вказівка на істотність значення для кримінального провадження питань, для вирішення яких необхідним є залучення експерта, підлягає виключенню з п. 1 ч. 1 ст. 244 КПК України.

Наведене свідчить про доцільність викладення пункту першої частини першої статті 244 КПК України у такій редакції:

«1) для вирішення питань, що мають значення для кримінального провадження...» (далі – за текстом);

У разі звернення сторони захисту до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи до процесуальних дій суб'єктів доказування, спрямованих на залучення експерта, належать:

1. Ініціювання розгляду та вирішення питання про проведення експертизи шляхом заявлення стороною захисту відповідного клопотання (ч. 1 ст. 242 і ч. 1 ст. 244 КПК України). Вимоги до змісту клопотання сторони захисту про проведення експертизи визначені ч. 2 ст. 244 КПК України, відповідно до якої у вказаному клопотанні зазначаються: 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання; 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання; 4) експерт, якого

необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи; 5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом. До клопотання також додаються: копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання; копії документів, що підтверджують неможливість самотійного залучення експерта стороною захисту [112].

У доктрині кримінального процесу звертається увага на необхідність розширення кола учасників кримінального провадження, яким доцільно надати право доручати експертній установі, експерту або експертам проведення експертизи. Так, О.С. Старенький вказує на недосконалість ст. ст. 243 і 244 КПК України, обумовлену тим, що законодавець не наділив нормативною можливістю потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, залучати експерта для проведення експертизи, що, своєю чергою, викликатиме у відповідних суб'єктів певні труднощі щодо отримання доказів відповідним процесуальним засобом [202, с. 88]. Поділяючи наведену позицію, потрібно відзначити, що право збирати докази, у тому числі й шляхом отримання висновку експерта, законодавцем надається не лише сторонам кримінального провадження, але й потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч. ч. 2 і 3 ст. 93 КПК України).

Викладене вказує на доцільність внесення змін до кримінального процесуального закону, які дозволять розширити коло учасників кримінального провадження, які вправі залучити експерта, у зв'язку з чим необхідно:

1) викласти перше речення частини першої статті 242 КПК України у такій редакції:

«1. Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у випадках та порядку,

передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання»;

2) викласти статтю 243 у такій редакції:

«Стаття 243. Порядок залучення експерта

1. Експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу»;

3) викласти абзац перший частини першої статті 244 КПК України у такій редакції:

1. Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи у разі, якщо:»;

4) викласти пункт другий частини першої статті 244 КПК України у такій редакції:

«2) сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин».

Звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи, залежно від підстав її проведення, законодавцем закріплюється як обов'язок слідчого, прокурора (за наявності підстав для обов'язкового проведення експертизи, визначених ч. 2 ст. 242 КПК України) та як право сторін кримінального провадження (у всіх інших випадках, за яких для встановлення

обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання).

2. Розгляд і вирішення питання про проведення експертизи. Під час досудового розслідування, відповідно до ч. 3 ст. 244 КПК України, клопотання розглядається не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, — слідчим суддею Вищого антикорупційного суду [112].

Норми кримінального процесуального закону не конкретизують коло учасників судового засідання з розгляду клопотання про доручення проведення експертизи, за винятком особи, яка звернулася з таким клопотанням. Так, згідно з ч. 3 ст. 244 КПК України, особа, яка подала клопотання, повідомляється про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли участь такої особи визнана слідчим суддею обов'язковою [112].

У доктрині кримінального процесу обґрунтовується доцільність обов'язкової участі особи, яка звернулася з клопотанням, у його розгляді слідчим суддею. Так, С.А. Карпова вказує, що лише за обов'язкової участі у судовому засіданні особи, яка подала клопотання слідчому судді про залучення експерта, вона може довести наявність вказаних обставин, на підставі чого пропонує виключити з ч. 3 ст. 244 КПК України положення про те, що неприбуття особи, яка подала клопотання про залучення експерта, не перешкоджає його розгляду [88, с. 73]. Позицію про доцільність внесення таких змін до ч. 3 ст. 244 КПК України підтримують І.В. Гловюк, Т.Г. Ільєва, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький і Л.Д. Удалова [51, с. 26; 269, с. 97]. Поділяючи наведену позицію, потрібно вказати, що її практична реалізація забезпечить обґрунтування учасником кримінального провадження, який подав клопотання, доцільності проведення експертизи. Окрім того, доцільність внесення відповідних змін до вказаної норми пояснюється тим, що норми кримінального

процесуального закону, присвячені врегулюванню порядку розгляду клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, які підлягають проведенню на підставі ухвали слідчого судді, передбачають обов'язкову участь учасника кримінального провадження, який звернувся з клопотанням. Так, ч. 4 ст. 234 КПК України закріплює, що клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора [112]. У зв'язку з цим вбачається за доцільне викласти друге речення частини третьої статті 244 КПК України у такій редакції: «Клопотання про проведення експертизи розглядається за участю особи, яка подала клопотання».

Як впливає зі змісту ч. 5 ст. 244 КПК України, до участі у судовому засіданні щодо розгляду клопотання про доручення проведення експертизи можуть залучатися учасники кримінального провадження. Оскільки їх коло нормами кримінального процесуального закону не визначається, слідчий суддя на власний розсуд визначає учасників, які підлягають виклику, з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження, виду експертизи, про доручення проведення якої подано клопотання, тощо.

Залежно від дотримання формальних вимог до змісту клопотання про проведення експертизи, слідчий суддя вправі повернути його особі, яка звернулася з ним. Так, згідно з ч. 4 ст. 244 КПК України, у разі встановлення слідчим суддею, що клопотання подано без додержання вимог частини другої цієї статті, слідчий суддя повертає таке клопотання особі, яка його подала, про що постановляє ухвалу [112].

При цьому, як свідчать результати дослідження судової практики, підставою для повернення слідчим суддею клопотання про проведення експертизи може виступати як недотримання вимог щодо його змісту, так і ненадання учасником кримінального провадження, який звертається з таким клопотанням, копій матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання. Так, Березівський районний суд Одеської області під час розгляду справи №494/412/17 встановив, що до клопотання ОСОБА_1 про залучення експерта не долучено копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи заявника, на

підставі чого ухвалою від 19.05.2017 р. у вказаній справі клопотання ОСОБА_1 повернув заявнику [221].

Як передбачає ч. 5 ст. 244 КПК України, під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання [112]. Керуючись цією нормою, слідчий суддя вправі здійснити судовий виклик будь-якого свідка та витребувати для подальшого дослідження будь-які матеріали кримінального провадження, що мають значення для вирішення клопотання про доручення проведення експертизи.

Результати дослідження судової практики свідчить, що слідчі судді, як правило, витребовують матеріали кримінального провадження, що, на думку І.В. Гловюк, не виступає порушенням вимог КПК України, адже слідчий суддя може дослідити будь-які матеріали, які мають значення для вирішення клопотання, зокрема і усі зібрані на той час матеріали кримінального провадження [50, с. 104; 51, с. 25].

Тягар доказування необхідності проведення експертизи нормами кримінального процесуального закону покладається на учасника кримінального провадження, який звернувся до слідчого судді з відповідним клопотанням. Так, ч. 6 ст. 244 КПК України закріплює, що слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність підстав, визначених частиною першою цієї статті [112].

За умови доведення особою, яка звернулася з клопотанням про доручення проведення експертизи, визначених ч. 6 ст. 244 КПК України обставин, слідчий суддя задовольняє клопотання. І, навпаки, у разі недоведення вказаних обставин, слідчий суддя відмовляє у задоволенні поданого клопотання. При цьому, як свідчать результати дослідження судової практики, підставою для відмови у задоволенні клопотання про доручення проведення експертизи

виступає не лише недоведення обставин, зазначених у ч. 6 ст. 244 КПК України [240], але й попереднє проведення у кримінальному провадженні експертизи, спрямованої на вирішення тих самих запитань [236].

Зміст ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи нормами кримінального процесуального закону не визначається. На вказаний недолік звернули увагу опитані практичні працівники, на думку 81 % з котрих до КПК України доцільно внести доповнення, якими передбачити вимоги до змісту ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи (додаток Б).

Як впливає зі змісту ч. ч. 6 і 7 ст. 244 КПК України, у такій ухвалі підлягають зазначенню експерт (експертна установа), якому (якій) слідчим суддею доручається проведення експертизи, і перелік запитань, які ставляться перед ним (нею). У разі, якщо слідчий суддя не визначив експерта, якого необхідно залучити, керівник експертної установи, керуючись п. 4.1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., вправі безпосередньо призначити експерта або передати вирішення цього питання заступнику керівника експертної установи чи керівнику підрозділу [175].

Свого часу пропозиція щодо нормативного закріплення вказаного повноваження слідчого судді була піддана різкій критиці з боку вчених-процесуалістів. Так, М.А. Погорецький відзначав, що такі пропозиції ставлять сторони кримінального провадження у пряму залежність від слідчого судді, адже обґрунтованість і законність підготовки висновку експерта та можливість використання його як доказу, який би відповідав вимогам допустимості та достатності, у кримінальному процесуальному доказуванні залежатиме виключно від того, наскільки професійний експерт був залучений слідчим суддею [163, с. 23]. О.С. Старенький вказував, що у такому випадку, слідчий суддя втручається в процес доказування, а сторони кримінального провадження як суб'єкти доказування втрачають свою самостійність під час застосування такого гласного засобу отримання доказів як призначення експертизи [202, с. 88]. Поділяючи наведену позицію, потрібно вказати, що учасник кримінального провадження, який звертається з клопотанням про доручення проведення

експертизи, вправі вказати у ньому прізвище, ім'я та по батькові експерта, якого необхідно залучити, або повне найменування експертної установи, якій необхідно доручити проведення експертизи. Водночас, прийняття рішення з цього питання законодавцем обґрунтовано покладається на слідчого суддю, оскільки саме він постановлює ухвалу, на підставі якої проводитиметься експертиза.

Коло запитань, які необхідно поставити перед експертом, наводяться учасником кримінального провадження у клопотанні, з яким він звертається до слідчого судді, що виступає необхідною вимогою до його змісту, закріпленою п. 5 ч. 2 ст. 244 КПК України. Водночас, норми кримінального процесуального закону надають слідчому судді право корегувати наведений у такому клопотанні перелік запитань залежно від їх зв'язку з кримінальним провадженням та значимістю для нього. Так, відповідно до ч. 7 ст. 244 КПК України, до ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, яка звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі [112]. При цьому М.О. Каліновською та С.А. Крушинським остання із наведених норм ч. 7 ст. 244 КПК України обґрунтовано розглядається як гарантія запобігання можливості зловживань сторонами кримінального провадження своїми правами [118, с. 157].

Як свідчать результати дослідження практики, використання слідчими суддями і судами наведеного повноваження дозволяє уникнути постановки перед експертами запитань, відповіді на які виступатимуть неналежним доказом (внаслідок відсутності їх відношення до кримінального провадження, відсутності їх значення для встановлення обставин кримінального провадження, які підлягають доказуванню) або недопустимим доказом (внаслідок постановки перед експертом запитань для з'ясування питань права).

Так, розглянувши у справі №490/12513/14-к клопотання обвинуваченого ОСОБА_2 та його захисника ОСОБА_1 про призначення повторної економічної експертизи, Центральний районний суд м. Миколаєва встановив, що одне з питань (а саме: чи були дотримані у період 2011 – 2013 р. службовими особами ТОВ «МетЮг-М» вимоги чинного законодавства щодо фінансово-господарських відносин з ТОВ «Скрап-Мет», ТОВ «Пром-консалт» на підставі даних податкової та бухгалтерської документації ТОВ «МетЮг-М», з урахуванням висновків судово-почеркознавчих експертиз) потребує висновків у сфері права, а тому не може ставитися перед експертом, у зв'язку з чим в ухвалі від 12.04.2017 р. не включив його до числа питань, поставлених на вирішення експертом під час проведення повторної судово-економічної експертизи [262].

Схожі повноваження законодавець нормою ч. 3 ст. 332 КПК України надає суду під час судового розгляду [112], проте, на відміну від слідчого судді, суд наділений повноваженнями включити до ухвали про доручення проведення експертизи запитання, сформульовані ним за власною ініціативою. Оскільки ч. 7 ст. 244 КПК України такого повноваження слідчого судді не передбачає, С.С. Коваленко пропонує надати йому право самостійно формулювати запитання перед експертом, якщо це має істотне значення для кримінального провадження [92, с. 80]. Поділяючи таку позицію, вбачається за доцільне речення перше частини сьомої статті 244 КПК України після слів «особою, яка звернулася з відповідним клопотанням» доповнити словами «слідчим суддею».

Поряд із цим, слідчі судді та суди не лише не включають до ухвали про доручення проведення експертизи запитання, поставлені учасником кримінального провадження, який звернувся з відповідним клопотанням, але й наводять у такій ухвалі запитання, які необхідні для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, але залишилися поза увагою учасника кримінального провадження.

Викладене свідчить про доцільність уточнення порядку вирішення питання про проведення експертизи під час досудового розслідування, у зв'язку

з чим вбачається необхідність у внесенні змін і доповнень до кримінального процесуального закону, зокрема доповнення статті 244 КПК України частиною 6-1 у такій редакції:

«6-1. У разі задоволення клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу про доручення проведення експертизи, в якій зазначає:

- 1) вид експертизи і підстави її проведення;
- 2) прізвище, ім'я та по батькові експерта, якого необхідно залучити, або повне найменування експертної установи, якій необхідно доручити проведення експертизи;
- 3) перелік запитань, які ставляться експерту;
- 4) перелік матеріалів кримінального провадження, які надаються експерту;
- 5) дозвіл на повне або часткове знищення об'єкта експертизи чи зміну його властивостей, якщо у результаті дослідження неможливо забезпечити збереження об'єкта експертизи;
- 6) попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків» [46, с. 120-121].

Щодо стадії судового розгляду порядок ініціювання проведення експертизи конкретизується нормами ч. ч. 1 і 2 ст. 332 КПК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 332 КПК України, під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК України, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам [112]. Водночас, у частині визначення кола суб'єктів ініціювання проведення експертизи вказана норма не відповідає загальним положенням кримінального процесуального закону, які закріплюють коло суб'єктів збирання доказів (ст. 93 КПК України) і процесуальний статус представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 64-1 КПК України). Так, п. 3 ч. 3 ст. 64-1 КПК України передбачає право представника юридичної особи, щодо якої

здійснюється провадження, протягом кримінального провадження збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази [112], а ч. 3 ст. 93 КПК України надає право отримувати висновок експерта не лише стороні захисту та потерпілому, але й представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження [112]. Викладене свідчить про обмеження права представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, збирати докази, що є неприпустимим під час судового розгляду, який підлягає здійсненню на основі засади змагальності.

У зв'язку з необхідністю забезпечення рівноправності сторін кримінального провадження як елементу засади змагальності, доцільно частину першу статті 332 КПК України викласти у такій редакції:

«1. Під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження, потерпілого або представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності підстав, передбачених статтею 242 цього Кодексу, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам».

Поряд із цим, законодавець визнає суд самостійним суб'єктом ініціювання проведення експертизи, надаючи йому право в окремих випадках ухвалювати відповідне рішення з власної ініціативи. Так, ч. 2 ст. 332 КПК України закріплює, що суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо: 1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності; 2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 КПК України; 3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності [112].

Процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи. Проведення експертизи являє собою сукупність дій експерта, спрямованих на проведення дослідження наданих йому матеріалів

кримінального провадження та складання за його результатами висновку. Водночас, вказаному етапу значною мірою притаманний процесуальний аспект, який відображає процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта щодо проведення експертизи [47, с. 86]. До їх числа належать:

1. Надання експерту документа про призначення експертизи (залучення експерта) і матеріалів, необхідних для її проведення. Вказаний документ підлягає наданню експерту разом з визначеними у ній матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження. Коло таких матеріалів визначається з урахуванням обставин кримінального провадження та виду експертизи, що підлягає проведенню. При цьому, як свідчать результати дослідження судової практики, одні суди обмежуються вказівкою про надання у розпорядження експерта матеріалів кримінального провадження [264], а інші – чітко визначають перелік його матеріалів, які підлягають наданню у розпорядження експерта [252].

2. Попередження слідчим суддею, судом експерта про кримінальну відповідальність. Як передбачає ч. 2 ст. 101 КПК України, у висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків [112]. Відповідно, таке попередження повинно здійснюватися перед кожним випадком проведення експертом експертизи. Вказівка на таке попередження відображається у резолютивній частині документа про призначення експертизи (залучення експерта). Зокрема, результати дослідження судової практики свідчать, що попередження експерта про кримінальну відповідальність здійснюється шляхом вказівки на це у резолютивній частині ухвали слідчого судді, суду про доручення проведення експертизи [249; 257; 264]. В окремих випадках такі ухвали не містять попередження експерта про кримінальну відповідальність [178], що виступає порушенням вимог КПК України.

3. Вирішення питання про відкладення судового розгляду на час проведення експертизи і його відновлення після отримання судом висновку

експерта. Так, відповідно до ч. 4 ст. 332 КПК України, після постановлення судом ухвали про доручення проведення експертизи судовий розгляд продовжується, крім випадків, якщо таке продовження неможливе до отримання висновку експерта [112]. Як свідчать результати дослідження судової практики, суди, встановивши неможливість продовження судового розгляду до його отримання, відкладають судові засідання [252].

В окремих випадках суди ухвалюють інші рішення: про оголошення перерви у судовому засіданні [263], про зупинення судового провадження [260], про призупинення судового розгляду [256]. Водночас, наведені рішення не відповідають вимогам п. 6 ч. 2 ст. 322 КПК України, яка передбачає необхідність ухвалення у разі проведення експертизи у випадках та порядку, передбачених ст. 332 КПК України, рішення про відкладення судового засідання [112].

Після отримання судом висновку експерта судовий розгляд у кримінальному провадженні підлягає відновленню на підставі ухвали суду. Результати дослідження судової практики свідчать, що, отримавши висновок експерта, суди відновлюють судовий розгляд, призначають судові засідання та здійснюють виклик учасників судового провадження [261].

4. Заявлення експертом клопотань. Як впливає зі змісту ч. ч. 3, 6 і 7 ст. 69 КПК України, експерт вправі заявляти клопотання: 1) про надання додаткових матеріалів і зразків; 2) про уточнення змісту та обсягу доручення щодо проведення експертизи; 3) про забезпечення його присутності під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; 4) про залучення до проведення експертизи інших експертів; 5) про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; 6) про вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи [47, с. 87].

5. Складання експертом повідомлення про відмову від давання висновку чи повідомлення про неможливість проведення експертизи. Зокрема, норми кримінального процесуального закону закріплюють недостатність поданих експерту матеріалів для виконання покладених на нього обов'язків як єдину

підставу для його відмови від давання висновку (ч. 4 ст. 69 КПК України) і визначають дві підстави для складання експертом повідомлення про неможливість проведення експертизи: 1) неможливість її проведення через відсутність у нього необхідних знань у цілому або за окремим поставленим запитанням; 2) неможливість проведення експертизи у цілому або за окремим запитанням без залучення інших експертів (ч. ч. 6 і 7 ст. 69 КПК України). При цьому законодавець пов'язує неможливість проведення експертизи у цілому та за окремими із поставлених запитань як з відсутністю в експерта необхідних знань, так і з виникненням у нього сумніву щодо обсягу доручення про проведення експертизи. Водночас, в обох наведених випадках законодавець вказує на неможливість проведення експертизи поза залученням інших експертів (ч. ч. 6 і 7 ст. 69 КПК України) [112].

Як передбачає ч. 4 ст. 69 КПК України, заява про відмову експерта від давання висновку має бути вмотивованою [112]. Зокрема, у такій заяві експерт повинен вказати мотиви, з яких, на його думку, проведення ним експертизи у цілому або з окремих питань вбачається неможливим. Водночас, ч. ч. 6 і 7 ст. 69 КПК України не закріплюють обов'язок експерта обґрунтувати повідомлення про неможливість проведення експертизи. Водночас, таке повідомлення також підлягає обґрунтуванню із посиланням на обставини, які вказують на відсутність в експерта необхідних знань для проведення експертизи у цілому або за конкретним поставленим запитанням, та обставини, які свідчать про доцільність залучення до її проведення інших експертів.

6. Отримання зразків для експертизи. Відповідно до ч. 8 ст. 244 КПК України, при задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, яка звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до статті 245 цього Кодексу [112]. Суб'єкти їх отримання диференціюються законодавцем залежно від стадії кримінального провадження, в якій здійснюється вказана процесуальна дія: 1) під час досудового розслідування зразки для проведення експертизи відбираються

стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею; 2) у ході судового провадження їх відібрання здійснюється судом або спеціалістом, залученим за його дорученням (ч. 1 ст. 245 КПК України) [112].

Аналіз вказаної норми свідчить, що внаслідок незастосування системного підходу до реформування порядку призначення експертизи у процесі ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» від 04.10.2019 р. №187-IX [171] законодавець не привів її у відповідність до змін, викладених у ст. ст. 242 – 244 КПК України. З метою їх логічного узгодження та з урахуванням висловлених пропозицій щодо розширення кола учасників кримінального провадження, які вправі залучити експерта вбачається за доцільне викласти перше речення частини першої статті 245 КПК України у такій редакції:

«1. У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, за дорученням якої проводиться експертиза, а у разі її проведення на підставі ухвали слідчого судді – особою, яка звернулася до нього з клопотанням про проведення експертизи».

З огляду на норми ч. ч. 2 і 3 ст. 245 КПК України, порядок отримання зразків для експертизи диференціюється законодавцем залежно від виду зразків, які підлягають відібранню, та надання особою згоди на відібрання біологічних зразків: 1) відібрання зразків з речей і документів та біологічних зразків в особи у разі її відмови добровільно їх надати здійснюється за правилами, передбаченими ст. ст. 160 – 161 КПК України для тимчасового доступу до речей і документів; 2) відбирання біологічних зразків у особи за наявності її згоди на їх надання здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України [112].

7. Складання висновку експерта. У доктрині кримінального процесу давання висновку експертом розглядається як один з етапів призначення та

проведення експертизи [111, с. 411]. Складання висновку експерта включає в себе його дії з оформлення результатів дослідження та додатків до висновку експерта (фототаблиць, креслень, схем, діаграм тощо). У разі проведення комісійної експертизи такі дії, з урахуванням п. 4.10 вказаної Інструкції, полягають в оформленні спільного висновку комісії експертів і додатків до нього, а у разі, якщо згоди між експертами не було досягнуто – декількох висновків експертів (за кількістю точок зору) або одного, в якому вступна і дослідницька частини підписуються всіма експертами, а заключна – окремими з відповідними висновками або згідно з проведеними ними дослідженнями [175].

Процесуальні дії експерта щодо надання складеного ним висновку та суб'єктів доказування щодо його отримання. До їх числа входять:

1. Надання експертом складеного ним висновку. Під час досудового розслідування висновок експерта надається стороні кримінального провадження, за дорученням якої проводилася експертиза. Висновок експерта, залученого слідчим суддею, відповідно до ч. 9 ст. 244 КПК України, надається особі, за клопотанням якої він був залучений [112]. Як свідчать результати дослідження судової практики, окремі слідчі судді та суди наводять вказаний обов'язок експерта у резолютивній частині ухвали про доручення проведення експертизи [259]. У ході судового провадження висновок експерта надається суду для його подальшого дослідження під час судового розгляду.

2. Повернення об'єктів експертного дослідження. За загальним правилом, встановленим п. 4.22 вказаної Інструкції, предмети та документи, що були об'єктами експертного дослідження, підлягають поверненню органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), разом з висновком експертизи або повідомленням про неможливість надання висновку. Водночас, великогабаритні предмети та інші об'єкти, що не підлягають пересиланню поштою (вибухові та легкозаймисті речовини, дорогоцінні метали та каміння, вогнепальна зброя, патрони, боєприпаси, сильнодіючі, отруйні речовини тощо), отримуються в експертній установі особисто або представником за дорученням

органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після пред'явлення документа, що засвідчує його (її) особу [175].

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що процесуальну форму отримання висновку експерта як способу збирання доказів під час кримінального провадження становлять три групи дій суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи: 1) процесуальні дії суб'єктів доказування, спрямовані на залучення експерта; 2) процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи; 3) процесуальні дії експерта щодо надання складеного ним висновку та суб'єктів доказування щодо його отримання.

2.2. Перевірка висновку експерта

2.2.1. Загальна характеристика перевірки висновку експерта

Наступним, після отримання, етапом формування висновку експерта як джерела доказів під час кримінального провадження виступає його перевірка. Значення перевірки висновку експерта, на думку О.В. Нарожної, полягає в тому, що створює умови для його оцінки у сукупності з усіма іншими зібраними і перевіреними доказами [140, с. 269]. Як етап кримінального процесуального доказування, перевірка дозволяє підтвердити зміст висновку експерта і встановити його логічну узгодженість з іншими наявними або отриманими під час її проведення доказами чи спростувати викладені у ньому відомості.

У доктрині кримінального процесу обґрунтовано звертається увага на те, що за своєю сутністю перевірка доказів являє собою розумово-практичну діяльність [12, с. 24; 61, с. 213; 109, с. 147; 143, с. 42; 276, с. 29], у зв'язку з чим у її структурі виокремлюються два етапи: 1) розумовий, під час якого суб'єкти доказування здійснюють аналіз і синтез кожного окремо взятого доказу та співставляють його з іншими наявними доказами; 2) практичний, який полягає у збиранні суб'єктами доказування у межах наданих їм кримінальним процесуальним законом повноважень нових доказів [94, с. 159].

Зміст перевірки доказів складає сукупність способів, які використовуються суб'єктами доказування для досягнення її мети [109, с. 146] та визначаються залежно від етапу перевірки доказів. Так, під час розумового етапу способами перевірки висновку експерта виступають його аналіз, синтез і співставлення з іншими доказами, наявними у розпорядженні суб'єкта доказування на момент проведення перевірки. У ході практичного етапу способом перевірки висновку експерта виступає отримання нових доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій.

Аналіз висновку експерта являє собою його всебічне автономне дослідження шляхом уявного розчленування його структури, що забезпечує поглиблене пізнання змісту цього джерела доказів. Як відзначає Є.Г. Коваленко, аналіз висновку експерта становить розумову діяльність суб'єкта доказування, що поділяється на декілька стадій і призводить до остаточної оцінки висновку в цілому, до висновку про його обґрунтованість і вірогідність [91, с. 503]. Коло стадій аналізу висновку експерта і їх зміст зумовлені структурою вказаного джерела доказів.

Початковим етапом аналізу висновку експерта виступає дослідження суб'єктом доказування його вступної частини, під час якого аналізуються:

- 1) повнота наданих експерту матеріалів кримінального провадження;
- 2) повнота, чіткість і зрозумілість опису об'єктів, які підлягають дослідженню, та зразків (за наявності останніх);
- 3) чіткість і зрозумілість поставлених перед експертом запитань і запитань, які вирішуються ним у порядку експертної ініціативи (за наявності останніх), а також їх відповідність вимогам Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки і призначення судових експертиз від 08.10.1998 р. [142];
- 4) повнота даних про особу експерта та його кваліфікацію;
- 5) наявність підстав для направлення експертом клопотань про надання додаткових матеріалів;
- 6) наявність підстав для забезпечення присутності під час проведення досліджень учасників кримінального провадження.

Наступний етап аналізу висновку експерта полягає у дослідженні суб'єктом доказування його дослідницької частини, у ході якого аналізуються: 1) обґрунтованість обрання експертом методики дослідження, правильність і послідовність застосування методів дослідження, дотримання умов його проведення; 2) дотримання послідовності проведення експертного дослідження та наявність тісного взаємозв'язку між його етапами; 3) повнота проведеного дослідження та достатність встановлених експертом ознак для формулювання висновків; 4) дотримання термінологічної точності опису результатів дослідження; 5) обґрунтованість експертної оцінки результатів дослідження; 6) якість і достатність додатків до висновку експерта, повнота і зрозумілість роз'яснень до них.

Завершальним етапом аналізу висновку експерта виступає дослідження суб'єктом доказування його заключної частини, під час якого аналізуються: 1) обґрунтованість та аргументованість зроблених експертом висновків; 2) відповідність зроблених експертом висновків поставленим перед ним запитанням і результатам проведеного дослідження.

При цьому під час аналізу дослідницької та заключної частини висновку експерта підлягають дослідженню додатки до нього: графіки, схеми, креслення, діаграми, таблиці, фотографії, довідкові та ілюстраційні матеріали тощо.

Синтез висновку експерта являє собою його всебічне автономне дослідження шляхом уявного об'єднання виокремлених у процесі аналізу структурних елементів і передбачає врахування притаманних останнім особливостей. При цьому результати синтезу, як вказує Р.С. Белкін, не виступають сумою знань, отриманих у результаті аналізу, а являють собою завжди нове, більш високе знання [18, с. 254]. Синтез висновку експерта дозволяє отримати більш чітке і повне уявлення про зміст цього джерела доказів за рахунок розкриття зв'язків, залежностей і відносин між його структурними елементами, визначення їх характеру та впливу на повноту і вмотивованість висновку експерта.

Як вказує Н.К. Нарматов, дослідження та встановлення дійсних зв'язків, відносин і залежностей між сторонами, властивостями та якостями доказу дозволяє суб'єкту доказування зробити висновок про сумнівність, спірність або достовірність доказу, його суперечливість чи несуперечливість, конкретний або абстрактний характер відомостей, що містяться у ньому, їх повноту або неповноту, логічну пов'язаність або її відсутність [139, с. 100]. Відповідно, з однієї сторони, здійснення синтезу висновку експерта дозволяє суб'єкту доказування сформулювати уявлення про повноту його змісту та логічний зв'язок структурних елементів, у тому числі наявність/відсутність суперечливостей у змісті цього джерела доказів і відповідність зроблених експертом висновків поставленим перед ним запитанням і результатам проведеного дослідження. З іншої сторони, здійснення синтезу висновку експерта дозволяє суб'єкту доказування дійти висновку про повноту і правильність встановлення за допомогою цього джерела доказів тих або інших обставин кримінального провадження.

Аналіз і синтез висновку експерта тісно взаємопов'язані між собою. Як вказує С.О. Ковальчук, взаємозв'язок аналізу та синтезу пояснюється тим, що аналіз дозволяє виділити у системі ті параметри об'єкта, які роблять його компонентом системи, тоді як синтез дає можливість відобразити, усвідомити систему як щось ціле, як єдину сукупність, утворену зі специфічних компонентів, настільки ж специфічно пов'язаних один з одним [93, с. 295]. Аналіз і синтез висновку експерта у своїй сукупності забезпечують формування суб'єктом доказування поглибленого знання про його зміст і дозволяють йому визначити можливість використання цього джерела доказів для встановлення обставин, що підлягають доказуванню у конкретному кримінальному провадженні.

Після здійснення аналізу та синтезу висновку експерта суб'єкт доказування, за необхідності, може перевірити його шляхом співставлення з іншими доказами. Потреба у співставленні висновку експерта з іншими доказами зумовлена відображенням у змісті кожного з них різних сторін однієї

і тієї самої обставини кримінального провадження. При цьому необхідною передумовою здійснення співставлення висновку експерта з іншими доказами виступає наявність достатньої для цього сукупності доказів.

Співставлення полягає у порівнянні змісту висновку експерта зі змістом інших доказів у частині відображення однієї і тієї самої обставини, що підлягає доказуванню у кримінальному провадженні. Зміст висновку експерта співставляється зі змістом речових доказів, які виступали об'єктом експертного дослідження, протоколів слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, під час проведення яких здійснювалися вилучення й огляд вказаних речових доказів (зокрема, огляду, обшуку, пред'явлення речей для впізнання, слідчого експерименту, виїмки кореспонденції, на яку накладено арешт, контролю за вчиненням злочину та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, затримання тощо), показаннями підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, які стосуються об'єктів експертного дослідження тощо.

Співставлення дозволяє підтвердити/спростувати відомості, викладені у змісті висновку експерта, і встановити логічну узгодженість висновку експерта (або відсутність такої) з іншими доказами. За результатами співставлення висновку експерта з іншими доказами суб'єкт доказування може дійти одного з таких висновків: 1) зміст висновку експерта повністю відповідає змісту інших доказів, з якими він порівнювався; 2) зміст висновку експерта в одній частині відповідає змісту інших наявних доказів, а в іншій частині – або не відображає останній, або суперечить йому; 3) зміст висновку експерта повністю суперечить змісту інших доказів, з якими він порівнювався.

Відповідно, встановлення повної або часткової відповідності висновку експерта іншим доказам свідчить про підтвердження його змісту та можливість використання цього джерела доказів у кримінальному процесуальному доказуванні у повному обсязі або у частині, яка не суперечить іншим доказам. І навпаки, встановлення такої невідповідності вказує на спростування висновку

експерта у повному обсязі або у частині, яка суперечить іншим доказам, з якими проводилося його співставлення, що зумовлює необхідність усунення виявлених суперечностей.

Усунення суперечностей між змістом висновку експерта та інших наявних на момент перевірки доказів здійснюється суб'єктом доказування за допомогою отримання нових доказів шляхом проведення під час досудового розслідування слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а у ході судового розгляду – судових дій. У доктрині кримінального процесу відзначається, що вказаний спосіб перевірки доказу підлягає застосуванню виключно після здійснення його аналізу, синтезу та співставлення з іншими наявними доказами [121, с. 21], що пояснюється тим, що застосування останніх дозволяє визначити напрями подальшої перевірки доказу, вказівки на шляхи, форми і характер якої містяться у самому доказі, що перевіряється, його незрозумілостях, неточностях, неповноті, суперечливості та невідповідності змісту інших доказів, виявлених, але не усунутих у ході всієї попередньої перевірки [71]. Саме здійснення аналізу та синтезу висновку експерта і співставлення його з іншими наявними доказами дозволяє встановити суперечності в їх змісті і визначити напрями їх усунення.

Досліджуючи механізм здійснення перевірки висновку експерта під час досудового розслідування, М.Г. Щербаковський до числа способів отримання нових доказів відносить: 1) проведення слідчих (розшукових) дій: допиту свідків, потерпілого, підозрюваного, слідчого експерименту, допиту експерта і нової експертизи; 2) витребування слідчим у порядку ст. 93 КПК України від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян предметів і документів, які можуть встановити необхідні у кримінальному провадженні фактичні дані [284, с. 375]. У ході судового розгляду способами перевірки висновку експерта шляхом отримання нових доказів виступають допит експерта і проведення додаткової та повторної експертизи.

Основними способами перевірки висновку експерта шляхом отримання нових доказів є допит експерта і проведення додаткової та повторної

експертизи. Поряд із ними, у слідчій практиці в окремих випадках для перевірки висновку експерта проводиться допит свідків, потерпілих, підозрюваних. У доктрині кримінального процесу та криміналістики необхідність проведення вказаної слідчої (розшукової) дії пов'язується, по-перше, з відсутністю достатніх фактичних даних для оцінки достовірності висновків експерта [89, с. 220], а, по-друге, з необхідністю встановлення обставин, що мають відношення до предмета проведеної експертизи, та отримання відомостей про особливості виникнення, виготовлення, зберігання, експлуатації та вилучення об'єктів дослідження [284, с. 375].

Окрім того, відомості про особливості виникнення, виготовлення та експлуатації об'єктів дослідження можуть бути отримані під час проведення слідчого експерименту. Витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів і відомостей як інша процесуальна дія може використовуватися суб'єктами доказування під час досудового розслідування для отримання документів, що підтверджують кваліфікацію експерта.

Підсумовуючи викладене, потрібно відзначити, перевірка висновку експерта являє собою розумово-практичну діяльність суб'єктів доказування, що спрямована на підтвердження/спростування відомостей, викладених у змісті цього джерела доказів, і встановлення логічної узгодженості висновку експерта (або відсутності такої) з іншими доказами.

Перевірка висновку експерта проводиться за допомогою здійснення суб'єктом доказування його аналізу, синтезу, співставлення з іншими доказами (розумовий етап) та отримання нових доказів шляхом проведення під час досудового розслідування слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а у ході судового розгляду – судових дій (практичний етап). Основними способами перевірки висновку експерта шляхом отримання нових доказів як під час досудового розслідування, так і в ході судового розгляду виступають

допит експерта і проведення додаткової та повторної експертизи, що зумовлює необхідність їх поглибленого дослідження.

2.2.2. Допит експерта як спосіб перевірки висновку експерта

Однією з процесуальних дій, спрямованих на перевірку висновку експерта, виступає його допит, який розглядається вченими-процесуалістами як спосіб перевірки достовірності висновку експерта [60, с. 72; 111, с. 553; 143, с. 72]. Нормативній регламентації допиту експерта присвячена ст. 356 КПК України, що міститься у главі 28 КПК України, присвяченій врегулюванню порядку судового розгляду. Водночас, норми глави 20 КПК України, яка закріплює коло слідчих (розшукових) дій і визначає порядок їх проведення, не передбачає проведення допиту експерта, хоча ч. 3 ст. 95 КПК України, присвяченої закріпленню показань як джерела доказів, передбачає, що експерт зобов'язаний давати показання слідчому судді та суду в установленому цим Кодексом порядку [112]. Неоднозначність нормативної регламентації цієї процесуальної дії у доктрині кримінального процесу призвела до дискусії щодо можливості її проведення під час досудового розслідування². Так, В.О. Попелюшко відзначає, що за новим КПК України допит експерта може бути здійснений лише в суді (ст. 356 КПК України) [165, с. 70]. Протилежну позицію відстоюють Д.В. Давидова, О.М. Моїсєєв, А.М. Титов, Т.В. Тютюнник і М.Г. Щербаковський, які вказують, що допит експерта може проводитися як у ході досудового розслідування, так і під час судового розгляду [60, с. 72; 134, с. 129; 210, с. 363; 284, с. 379]. Аналізуючи наведені позиції, потрібно відзначити, що, по-перше, п. 2 ч. 5 ст. 69 КПК України закріплює обов'язок експерта прибути не лише до суду, але й до слідчого, прокурора і дати відповіді на запитання під час допиту [112]. По-друге, виходячи з мети і предмета допиту

² На відміну від чинного КПК України, КПК України 1960 року прямо передбачав можливість проведення допиту експерта під час досудового розслідування. Так, ст. 201 КПК України 1960 року закріплювала, що ознайомившись з висновком експерта, слідчий має право допитати експерта з метою одержання роз'яснення або доповнення висновку. Про допит експерта складається протокол [116]. Тому у контексті дослідження питання щодо можливості проведення допиту експерта під час досудового розслідування аналізуватимуться виключно наукові публікації, опубліковані після прийняття чинного КПК України.

експерта, визначених ст. 356 КПК України, така процесуальна дія може бути проведена не лише під час судового провадження, але й у ході досудового розслідування. По-третє, що стосується процесуального порядку проведення допиту експерта у ході досудового розслідування, то норми кримінального процесуального закону чітко визначають вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій (ст. 223 КПК України), загальні правила провадження допиту (ст. 224 КПК України) та особливості його проведення у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України) [112], які підлягають поширенню й на допит експерта. У зв'язку з цим заслуговує на підтримку позиція М.Г. Щербаковського, який розглядає відсутність у КПК України окремої норми, що регламентує процесуальний порядок допиту експерта під час досудового розслідування, як безумовну прогалину чинного кримінального процесуального закону та вказує на необхідність внесення відповідних змін до глави 20 КПК України [284, с. 379]. Внесення таких змін до кримінального процесуального закону дозволить віднести допит експерта до числа слідчих (розшукових) дій. Водночас, відповідні пропозиції можуть бути висловлені на основі аналізу мети допиту експерта, його предмета і порядку проведення.

Мета допиту експерта визначається доволі неоднозначно як у кримінальному процесуальному законі та судовій практиці, так і в доктрині кримінального процесу. Так, у ч. 7 ст. 101 КПК України законодавець вказує на виклик експерта для допиту з метою роз'яснення чи доповнення його висновку, а у ч. 1 ст. 356 КПК України – з метою роз'яснення висновку [112]. У п. 9 Постанові Пленуму ВС України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. №8 (далі – Постанова Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8) мета допиту експерта визначається як роз'яснення та доповнення висновку [180], а у п. 9 Листа ВССУ від 05.10.2012 р. №223-1446/0/4-12 – як роз'яснення (уточнення та доповнення) висновку [173]. Вчені-процесуалісти вказують, що метою допиту експерта виступає роз'яснення експертом складеного ним висновку [111, с. 553; 134, с. 130; 275, с. 47], роз'яснення та доповнення висновку [25, с. 79-80; 67, с. 332; 74, с. 177; 129,

с. 119; 154, с. 282; 165, с. 70; 204, с. 251; 210, с. 363], уточнення висновку та доповнення його змісту [200, с. 24], роз'яснення, уточнення та доповнення висновку [143, с. 74], уточнення (роз'яснення і доповнення) висновку [67, с. 334], усунення неясності або неповноти експертного висновку, а також одержання інших відомостей, пов'язаних із проведеною експертизою, коли для цього не потрібне провадження додаткових досліджень [284, с. 391].

Під час проведення анкетування практичні працівники також неоднозначно підійшли до визначення мети допиту експерта і звернули увагу на те, що вона полягає у роз'ясненні складеного ним висновку (94 % респондентів), в його уточненні (91 % респондентів) і доповненні (58 % респондентів) (додаток Б).

Таким чином, у кримінальному процесуальному законі, судовій практиці та доктрині кримінального процесу мета допиту експерта пов'язується зі змістом складеного ним висновку і його розумінням суб'єктами кримінального процесуального доказування. При цьому для розкриття мети допиту експерта використовуються терміни «роз'яснення висновку експерта», «уточнення висновку експерта» та «доповнення висновку експерта», які істотно відрізняються за своїм змістом і функціональним призначенням.

Поняття «роз'яснення висновку експерта» визначається М.Г. Щербаковським як «доведення експертом до учасників кримінального процесу змісту окремих положень і всього висновку в цілому» [284, с. 388]. Проте, таке розуміння вказаного терміну дещо обмежує його зміст, оскільки передбачає виключно доведення змісту висновку експерта до відома учасників кримінального провадження. Водночас, в етимологічному розумінні термін «роз'яснення» визначається як дія за значенням роз'ясняти, а термін «роз'ясняти» – як «робити що-небудь ясным, зрозумілим; пояснювати» [29, с. 1273]. Відповідно, роз'яснення висновку експерта являє собою не доведення його до відома, а пояснення його змісту у цілому або окремих частин, спрямоване на формування в учасників кримінального провадження правильного їх розуміння [42, с. 149].

Уточнення висновку експерта відрізняються від роз'яснення обсягом пояснень і стосуються окремих термінів, фраз, деталей дослідження, відомостей, що характеризують особу експерта [284, с. 389]. В етимологічному розумінні термін «уточнення» характеризується як дія за значенням уточнити, а термін «уточнити» – як «робити точнішим, надавати більшої точності чому-небудь» [29, с. 1520]. З урахуванням цього, уточнення висновку експерта передбачає здійснення додаткової аргументації окремих його положень з метою надання їм більш детальної конкретизації [42, с. 149]. Викладене дозволяє погодитися з позицією Ю.К. Орлова, який пов'язує уточнення висновку експерта з наведенням додаткових аргументів (у тому числі про надійність застосованої методики) і підвищенням ступеня обґрунтованості висновків [150, с. 153].

Під доповненням висновку експерта В. Васєнков розуміє «формулювання додаткових висновків, які впливають із проведених досліджень, але не знайшли відображення у висновку, а також додаткові обґрунтування раніше зроблених висновків» [27, с. 49]. Водночас, наведене визначення не дозволяє чітко відмежувати доповнення висновку експерта як від його уточнення, так і від додаткової експертизи. В етимологічному розумінні термін «доповнення» визначається як дія за значенням доповнити, а термін «доповнити» – як «додаючи що-небудь до того, що вже є або відомо, робити його повнішим» [29, с. 319]. Відповідно, доповнення висновку експерта передбачає поглиблення змісту окремих його частин за рахунок формулювання та обґрунтування експертом додаткових тверджень, які не носять характеру висновків, ґрунтуються на результатах проведеного дослідження та не потребують додаткових досліджень [42, с. 149].

Таким чином, мета допиту експерта полягає у роз'ясненні, уточненні та доповненні складеного ним висновку для усунення його незрозумілості або неповноти. При цьому у своїх показаннях експерт не відтворює складений ним висновок, а роз'яснює, уточнює та доповнює його зміст. У зв'язку з цим, як вказує О.П. Чуприна, уточнення і доповнення висновку експерта передбачають

можливість опосередкованої зміни цього джерела доказів [275, с. 47]. Такі зміни можуть містити додаткову аргументацію окремих положень висновку експерта (уточнення) та сформульовані й обґрунтовані експертом додаткові твердження щодо них (доповнення), які, по-перше, не повинні суперечити змісту складеного експертом висновку, по-друге, засновуватися на результатах проведеного ним дослідження, а, по-третє, не вимагати проведення додаткових досліджень. Саме необхідність у проведенні додаткових досліджень для усунення незрозумілості та неповноти висновку експерта розглядається у доктрині кримінального процесу як критерій розмежування підстав проведення допиту експерта і призначення додаткової експертизи [25, с. 80; 58, с. 206; 67, с. 329; 74, с. 176; 154, с. 283; 204, с. 251]. На відміну від уточнення та доповнення висновку експерта, його роз'яснення, з урахуванням змісту та функціонального призначення, не передбачає можливості внесення до нього будь-яких змін, опосередкованих показаннями експерта. У зв'язку з цим викликає заперечення позиція Є.Є. Демидової, яка вважає, що «більш точним поняттям, яке розкриває сутність предмета допиту судового експерта, є уточнення, яке за своїм змістом охоплює роз'яснення й доповнення» [67, с. 334].

Поряд із метою, допит експерта у доктрині кримінального процесу прийнято характеризувати за допомогою умов, за наявності яких він може бути проведений. Переважна більшість вчених виокремлює одну умову допиту експерта – надання ним висновку [67, с. 332; 129, с. 120; 199, с. 142; 284, с. 382]. Поділяючи таку позицію, А.В. Дудич пропонує внести доповнення до ч. 1 ст. 356 КПК України, які б передбачали, що допит експерта до надання ним висновку не допускається [74, с. 178]. Водночас, допит експерта – не обов'язкова слідча (розшукова) та судова дія, яка підлягає проведенню лише за наявності мети – необхідності роз'яснення, уточнення та доповнення складеного ним висновку. Встановлення цієї мети є можливим виключно за результатами дослідження суб'єктами доказування висновку експерта. Поза його дослідженням допит експерта виступатиме безпредметним, на що

звертають увагу В.О. Попелюшко та М.Г. Щербаковський [165, с. 70; 284, с. 382]. Свого часу ознайомлення слідчого з висновком експерта та його оголошення у суді визначалося законодавцем як обов'язкова умова його допиту (ст. 201 і ч. 1 ст. 311 КПК України 1960 року) [116], але не знайшло закріплення у чинному КПК України. У зв'язку з цим обґрунтованою є позиція вчених, які як другу умову допиту експерта виокремлюють ознайомлення слідчого з висновком експерта під час досудового розслідування [210, с. 363] або дослідження висновку судом у ході судового розгляду [165, с. 70; 210, с. 363].

Із розкритим вище питанням щодо мети допиту експерта тісно пов'язана проблема визначення предмета допиту, щодо меж якого вченими висловлено дві позиції, відмінні за своїм змістом. Так, одна група вчених вказує, що предмет допиту експерта визначається предметом судової експертизи, її класом, родом і видом [67, с. 334; 69, с. 10] та змістом складеного ним висновку [284, с. 382]. Друга група вчених відзначає, що межі предмета допиту експерта зумовлені його процесуальним статусом, компетенцією та сутністю проведеної ним судової експертизи [67, с. 329; 129, с. 119]. Аналізуючи наведені позиції, потрібно виходити із загального розуміння чинників, які визначають межі предмета допиту. Як вказує В.О. Коновалова, предмет допиту визначається двома факторами: переліком обставин, що підлягають з'ясуванню у справі, та даними, які повинні бути відомі або можуть бути відомі особі [101, с. 6]. Тобто при визначенні предмета допиту потрібно враховувати як обставини, що охоплюються предметом доказування, так обставини, відомі допитуваному з урахуванням його процесуального статусу. Відповідно, межі предмета допиту експерта зумовлюються колом обставин, які підлягають доказуванню та встановлюються за допомогою складеного ним висновку, і відомими експерту за результатами проведених досліджень обставинами кримінального провадження.

Зміст предмета допиту експерта визначається як законодавцем, так і вченими-процесуалістами. У кримінальному процесуальному законі він окреслюється шляхом наведення примірного переліку запитань, які можуть

бути з'ясовані під час допиту експерта. Так, відповідно до ч. 3 ст. 356 КПК України, експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в нього спеціальних знань і кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку [112]. У доктрині кримінального процесу предмет допиту експерта визначається шляхом виокремлення основних напрямів, за якими здійснюється його допит [58, с. 207; 165, с. 72; 204, с. 251; 210, с. 364], шляхом групування відомостей про обставини, які можуть бути з'ясовані під час допиту експерта, на основі нормативно закріпленого переліку запитань, які можуть бути йому поставлені [60, с. 74], або шляхом наведення розширеного переліку обставин, які можуть бути з'ясовані у ході проведення допиту експерта [67, с. 336], та їх групування [284, с. 388-390]. Узагальнення нормативно закріпленого примірного переліку запитань, які можуть бути поставлені під час допиту експерта, та наведених вченими підходів до визначення змісту предмета допиту експерта, дозволяє виокремити такі групи відомостей, які охоплюються ним: 1) відомості щодо методики дослідження і теоретичних розробок, використаних під час проведення експертизи (зокрема, відомості про зміст застосованої методики і причини її обрання, наявність альтернативних методик і причини їх неврахування, структуру процесу дослідження та послідовність дослідницьких дій, використані джерела довідкового і методичного характеру тощо); 2) дані про достатність відомостей, на підставі яких готувався висновок (зокрема, відомості щодо кола отриманих і використаних експертом матеріалів кримінального провадження, у тому числі щодо кількості та стану об'єктів дослідження, їх упаковки тощо); 3) відомості щодо наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку, а також застосованих

ним засобів (зокрема, відомості про зміст використаних спеціальних термінів і формулювань, сутність методів дослідження та ефективність їх використання для вирішення експертних завдань, характеристику застосованих науково-технічних засобів, точність вимірів і розрахунків, величину похибки тощо); 4) відомості про застосовність і правильність застосування принципів і методів до фактів кримінального провадження (зокрема, відомості щодо підготовки об'єктів дослідження, виявлених ознак об'єктів дослідження, причин їх кількісних та якісних змін під час проведення дослідження, підстави прояву експертної ініціативи тощо); 5) відомості, необхідні для з'ясування причин неповноти або суперечливості висновку експерта (зокрема, відомості про причини ненадання відповідей на окремі питання, причини надання ймовірного висновку, причини розбіжностей між дослідницькою частиною і кінцевим висновком, причини розбіжностей між висновками членів комісії експертів, про причини розбіжностей між висновками первинної та повторної експертизи тощо) [42, с. 150]. Поряд із наведеними відомостями, законодавець до числа запитань, які можуть бути поставлені експерту під час його допиту у суді, відносить запитання щодо наявності у нього спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи (ч. 3 ст. 356 КПК України) [112].

У доктрині кримінального процесу доцільність віднесення законодавцем таких відомостей до предмета допиту знайшла як прихильників [20, с. 30; 60, с. 73-74; 210, с. 364; 284, с. 384-385], так і противників [60, с. 74; 67, с. 332-333; 68, с. 7; 129, с. 119; 135, с. 123; 154, с. 282; 165, с. 70]. При цьому, вказуючи на недоцільність постановки перед експертом запитань щодо наявності у нього спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань, вчені наводять достатньо вагомі аргументи. По-перше, вони вказують, що запропоновані питання не відповідають меті проведення допиту експерта [67, с. 332; 68, с. 7; 129, с. 119; 154, с. 282] і виходять за межі його предмета [67, с. 333], у зв'язку з чим мають з'ясовуватися в суді іншими процесуальними шляхами, наприклад, шляхом подання та дослідження відповідних документів [165, с. 70]. По-друге,

вчені відзначають, що відомості щодо спеціальних знань і кваліфікації експерта з досліджуваних питань містяться в Реєстрі атестованих судових експертів МЮ України [60, с. 74; 129, с. 119; 135, с. 123; 154, с. 282]. По-третє, вони звертають увагу на те, що спеціалізацію та компетентність експерта належить з'ясовувати до проведення ним експертизи, а під час проведення допиту така інформація фіксується у вступній частині протоколу для засвідчення особи експерта з метою дотримання належної процесуальної форми здійснення цієї процедури [67, с. 332; 68, с. 7]. З урахуванням наведених аргументів вбачається за недоцільне включати відомості про наявність в експерта спеціальних знань і кваліфікації з досліджуваних питань до предмета його допиту.

Встановивши наявність мети та умов допиту експерта і визначивши його предмет, суб'єкт доказування ініціює проведення допиту експерта.

Покладаючи на експерта нормою ч. 3 ст. 95 КПК України обов'язок давати під час досудового розслідування показання слідчому судді в установленому цим Кодексом порядку [112], законодавець не визначає порядок ініціювання допиту експерта і його проведення слідчим суддею. Такий порядок закріплений ним стосовно допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК України) та позначається у доктрині кримінального процесу терміном «депонування показань свідка, потерпілого» [60, с.110; 93, с. 392]. При цьому проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні зумовлено наявністю обставин, які можуть унеможливити вказаних учасників кримінального провадження у суді або вплинути на повноту чи достовірність їх показань (ч. 1 ст. 225 КПК України) [112]. Водночас, стосовно експерта доцільність у нормативному закріпленні проведення його допиту під час досудового розслідування відсутня з огляду на неможливість визначення за аналогією з нормою ч. 1 ст. 225 КПК України обставин, які можуть унеможливити допит експерта під час судового розгляду або вплинути на повноту чи достовірність його показань. У зв'язку з цим та з урахуванням закріпленого нормами кримінального процесуального закону порядку

проведення допиту у ході досудового розслідування інших учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, підозрюваних) більш доцільно виключити із ч. 3 ст. 95 КПК України наведену норму та нормативно передбачити порядок допиту експерта слідчим, прокурором. Зокрема, у кримінальному процесуальному законі необхідно визначити коло суб'єктів ініціювання допиту експерта у ході досудового розслідування та передбачити, що у вказаній стадії кримінального провадження експерт може бути викликаний як слідчим, прокурором у порядку ст. 133 КПК України, так і за клопотанням сторони захисту, яке подається відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України, та розглядається згідно з правилами ст. 220 КПК України.

Надання стороні захисту права подавати клопотання про виклик експерта для допиту під час досудового розслідування зумовлюється тим, що, по-перше, експерт може залучатися за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням слідчого судді, наданим за клопотанням сторони захисту (ст. 243 КПК України) [112], а, по-друге, висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він був залучений (ч. 9 ст. 244 КПК України) [112]. Відповідно, у разі залучення експерта за клопотанням сторони захисту й ознайомлення останньою з отриманим висновком експерта, у неї може виникнути необхідність у його роз'ясненні. У цьому контексті викликає заперечення позиція А.М. Титова і Т.В. Тютюнника, які вказують, що сторони кримінального провадження можуть клопотати про допит експерта лише у суді, а не під час досудового розслідування [210, с. 365], оскільки її практична реалізація призведе до порушення права сторони захисту збирати докази.

Під час судового розгляду суб'єктами ініціювання допиту експерта виступають сторони кримінального провадження, потерпілий і суд. Так, ч. 7 ст. 101 КПК України надає сторонам кримінального провадження право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду, а ч. 1 ст. 356 КПК України закріплює аналогічне право не

лише сторін кримінального провадження, але й потерпілого та надає суду право викликати експерта для допиту за власною ініціативою [112].

За результатами розгляду клопотання про допит експерта суд вправі ухвалити рішення про задоволення клопотання або відмову у його задоволенні. Як свідчать результати дослідження судової практики, у разі обґрунтованості клопотання сторони кримінального провадження, потерпілого суди задовольняють його та проводять допит експертів [223; 231; 255]. Необґрунтованість або недостатня обґрунтованість клопотання сторони кримінального провадження, потерпілого про допит експерта призводять до відмови судом у задоволенні клопотання [224; 266].

Допит експерта у ході досудового розслідування підлягає проведенню із застосуванням з деякими уточненнями ст. 224 КПК України, яка закріплює загальні правила проведення допиту. Так, по-перше, як і свідок, експерт перед початком допиту повинен попереджатися про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань. По-друге, у вказаній стадії кримінального провадження допит експерта не передбачає етапів встановлення психологічного контакту та вільної розповіді [134, с. 129] і відбувається у формі постановки перед експертом запитань та отримання відповіді на них. Під час досудового розслідування допит експерта за наявності відповідних підстав, передбачених нормами кримінального процесуального закону, може проводитися у режимі відеоконференції. Зокрема, у випадках неможливості безпосередньої участі експерта у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин, необхідності вжиття заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування (п. п. 1 і 4 ч. 1 ст. 232 КПК України) [112], допит експерта підлягає проведенню у порядку, передбаченому ст. 232 КПК України.

На сьогодні допит експерта у режимі відеоконференції проводиться рідко, хоча він має низку переваг. Як вказує М.Г. Щербаковський, проведення допиту експерта у режимі відеоконференції сприяє економії робочого часу експерта, більш динамічному розгляду кримінального провадження,

можливості для експерта перебувати у більш психологічно сприятливій для нього обстановці, використанню довідкової, методичної літератури та інших джерел, що знаходяться в експертній установі та необхідні для роз'яснення, доповнення наданого висновку, демонстрації обладнання, технічних засобів, певних прийомів, що використовувалися під час проведення експертного дослідження, зменшенню витрат коштів на відрядження тощо [284, с. 398].

У п. 1 пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності судового експерта та належного забезпечення здійснення судово-експертної діяльності» від 04.05.2018 р. вказується, що непоодинокими є випадки зловживання правом на допит експерта з боку слідства під час досудового розслідування, внаслідок чого вчиняється тиск на експертів та втручання в їхню діяльність [168]. На підставі цього у ч. 2 проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності судового експерта та належного забезпечення здійснення судово-експертної діяльності» від 04.05.2018 р. пропонується доповнити статтю 65 КПК України частиною п'ятою такого змісту: «5. Не можуть бути допитані як свідки під час досудового розслідування експерти з приводу наданих ними висновків. У разі необхідності експертом можуть надаватися роз'яснення висновку на письмовий запит слідчого, прокурора на стадії досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 102-1 цього Кодексу» [172]. Водночас, допит експерта виступає дієвим способом перевірки достовірності складеного ним висновку, у зв'язку з чим вбачається необхідність у подоланні можливих зловживань з боку слідчого, прокурора шляхом чіткого нормативного закріплення підстав і порядку проведення допиту експерта. Таку позицію поділяють й опитані практичні працівники, 75 % з яких звернуло увагу на недоцільність внесення відповідних доповнень до ст. 69 КПК України (додаток Б).

Під час судового розгляду допит експерта, як відзначає В.О. Попелюшко, багато у чому відрізняється від процедури допиту в суді інших осіб, що

пояснюється гносеологічними особливостями, які лежать в основі висновку експерта, і предметом допиту [165, с. 71]. Вказані чинники зумовлюють особливості допиту експерта у ході судового розгляду. Як і під час досудового розслідування, у ході судового розгляду особливістю допиту експерта є відсутність у ньому такого етапу як вільна розповідь [68, с. 6]: він проходить у формі постановки перед експертом запитань та отримання відповідей на них [58, с. 207; 165, с. 72; 204, с. 252; 210, с. 364]. Відповідно до ч. 2 ст. 356 КПК України, експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, – сторона захисту [112]. Таким чином, допит експерта, так само як і допит свідка, проводиться у два етапи – спочатку прямий допит, а потім перехресний, на що звертається увага як у п. 9 Листа ВССУ від 05.10.2012 р. №223-1446/0/4-12 [173], так і в доктрині кримінального процесу [111, с. 554].

Проведення прямого допиту передбачає, що спочатку експерта допитує та сторона кримінального провадження, яка залучила його для проведення експертизи, у тому числі й за дорученням слідчого судді, суду. Як вказує В.О. Попелюшко, у разі, коли експерта викликано за клопотанням потерпілого або за власною ініціативою суду, першим його допит на предмет підстав такого виклику здійснює, відповідно, потерпілий або суд, за ним, з огляду на змагальність судового розгляду, – та сторона кримінального провадження, за зверненням якої експерт проводив експертизу, а якщо експертиза проводилася за дорученням суду (ч. 2 ст. 332 КПК України), – та сторона, якої, обвинувального чи виправдувального, характеру виявився висновок експерта [165, с. 73].

Перехресний допит експерта проводиться після закінчення його прямого допиту та передбачає, що експерта допитує протилежна сторона кримінального провадження. При цьому, як вважає В. Бабунич, перехресний допит повинен обмежуватися з'ясованими під час прямого допиту обставинами або стосуватися питань достовірності показань [14, с. 325-326].

Право сторін кримінального провадження на перехресний допит експерта у практиці ЄСПЛ розглядається як складова закріпленого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод права на справедливий суд [99]. Хоча у вказаному положенні Конвенції мова йде про право обвинуваченого на допит свідків обвинувачення, водночас, ЄСПЛ вказує, що «поняття «свідок» має автономне значення у системі Конвенції» (п. 41 рішення у справі «Лука проти Італії» від 27.02.2001 р.) [65] та включає експертів (п. п. 81 – 82 рішення у справі «Доорсон проти Нідерландів» від 23.06.1996 р.) [289]. У зв'язку з цим відмова у розгляді клопотання про допит експертів у відкритому судовому засіданні розглядається як порушення п. 1 ст. 6 Конвенції (п. 66 рішення у справі «Балсіте-Лідекієнс проти Литви» від 04.11.2008 р.) [288].

У контексті дослідження особливостей проведення перехресного допиту свідка О.Ю. Костюченко наголошує, що його основна мета – дискредитувати свідка протилежної сторони, продемонструвавши повну неспроможність його показань, за допомогою навідних питань довести, що свідок або дає неправдиві показання, або сумлінно помиляється [107, с. 69]. Повною мірою це стосується й перехресного допиту експерта, який може спрямовуватися на дискредитацію як складеного ним висновку або окремих його частин, так і самого експерта. У зв'язку з цим ч. 5 ст. 356 КПК України надає сторонам кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта право надати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта [112]. При цьому, на думку, Д.В. Давидової, така дискредитація, виходячи з положень ч. 3 ст. 356 КПК України, може відбуватися за трьома напрямками: 1) дискредитація самого експерта – доказування його некомпетентності; 2) дискредитація висновку експерта з об'єктивних причин – внаслідок недостатності відомостей, на підставі яких він готувався; 3) дискредитація висновку експерта із суб'єктивних причин – внаслідок неправильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження [60, с. 74-75]. На можливість дискредитації експерта звертається увага й ЄСПЛ, який вказує, що сторона захист вправі

оспорювати не лише експертний висновок як такий, але й також достовірність тих, хто його складав, шляхом допиту (п. 711 рішення у справі «Ходорковський та Лебедєв проти Російської Федерації» від 25.07.2013 р.) [66].

Після проведення прямого та перехресного допиту, відповідно до ч. 2 ст. 356 КПК України, експерту можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками і законними представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим і суддями [112]. Поряд із цим, як вказується у п. 9 Листа ВССУ від 05.10.2012 р. №223-1446/0/4-12, головуючий для уточнення і доповнення відповідей експерта має право ставити йому запитання протягом усього допиту [173].

Відповідно до ч. 4 ст. 356 КПК України, суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження [112]. Аналізуючи наведену норму, В.О. Попелюшко наголошує, що нею закріплено так званий «шаховий допит» експертів, сутність якого полягає у тому, що одна й та сама обставина, у нашому випадку – один і той самий предмет чи запитання, які піддавалися дослідженню різними експертами, і які були вирішені ними по-різному, з'ясовуються однією особою шляхом послідовної постановки цим експертам відповідних запитань [165, с. 73].

Як свідчать результати дослідження судової практики, одночасному допиту двох чи більше експертів передують одноосібний допит кожного з експертів. Так, Шумський районний суд Тернопільської області в ухвалі від 18.04.2018 р. у справі №609/1064/15-к вказав, що експерти ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9 надали висновок судово-медичної експертизи №95 щодо тяжкості тілесних ушкоджень потерпілої ОСОБА_10. У судовому засіданні законний представник потерпілої ОСОБА_10 – ОСОБА_2 заявила клопотання про доручення іншій експертній установі провести судово-медичну експертизу тяжкості тілесних ушкоджень потерпілої ОСОБА_10, оскільки вважає вказаний висновок судово-медичної експертизи суперечливим і неповними. Відмовивши

у задоволенні такого клопотання, суд ухвалив провести одночасний допит експертів, які надавали висновок №95 [266].

Послідовність постановки запитань під час проведення одночасного допиту двох чи більше експертів визначається судом. Як вказується у п. 9 Листа ВССУ від 05.10.2012 р. №223-1446/0/4-12, у порядку черговості, визначеної судом, головуючий, учасники судового провадження, судді, а з дозволу головуючого – присяжні, задають експертам запитання [173]. При цьому, як відзначає М.Г. Щербаковський, «після того, як на всі питання сторін та суду дані відповіді, експерти можуть задавати питання один одному» [284, с. 394].

Проведення одночасного допиту двох чи більше експертів дозволяє суду з'ясувати причини розбіжностей у складених ними висновках та усунути виявлені розбіжності, а у разі неможливості їх усунення за результатами такого допиту – доручити своєю ухвалою проведення повторної експертизи із того самого предмета чи питання дослідження [44, с. 430]. Як вказується у п. 9 Листа ВССУ від 05.10.2012 р. №223-1446/0/4-12, до ухвали суду про доручення проведення експертизи включаються питання, поставлені перед експертом учасниками судового провадження та судом. Після постановлення цієї ухвали судовий розгляд продовжується, за винятком випадку, коли таке продовження неможливе без отримання висновку експерта [173].

У судовій практиці наявні випадки, коли за наявності двох висновків експертів, які містять розбіжності, один з експертів не з'являється для допиту під час судового розгляду, що унеможлиблює з'ясуванням судом причин таких розбіжностей, внаслідок чого суди вирішують клопотання сторони про доручення проведення повторної експертизи з урахуванням обставин кримінального провадження. Так, під час апеляційного розгляду справи №754/12781/14-к захисник заявив клопотання про призначення автотехнічної експертизи, оскільки у матеріалах справи є два висновки експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності. Викликаний за клопотанням сторони обвинувачення експерт

ОСОБА_6, який надав висновок експерта від 28.01.2015 р. №19ат за результатами автотехнічної експертизи, був допитаний у судовому засіданні апеляційної інстанції. Викликаний за клопотанням сторони захисту експерт ОСОБА_7, який надав висновок від 09.09.2014 р. №191 експертного автотехнічного дослідження, у судове засідання апеляційної інстанції не з'явився, посилаючись на стан здоров'я, та не був допитаний, а захисник та обвинувачений відмовилися від допиту вказаного експерта, посилаючись на те, що він у своїй письмовій заяві підтримав наданий ним висновок. Враховуючи те, що п. 1 ч. 2 ст. 332 КПК України призначення експертизи передбачено лише після допиту експертів для усунення виявлених суперечностей, а такий допит проведений не був, Апеляційний суд м. Києва вважав призначення експертизи передчасним і не вбачав підстав на даному етапі призначати експертизу, у зв'язку з чим ухвалою від 23.05.2018 р. відмовив у задоволенні вказаного клопотання захисника [218].

Під час судового розгляду з підстав, передбачених п. п. 1 і 4 ч. 1 ст. 336 КПК України, допит експерта може проводитися у режимі відеоконференції. Як свідчать результати дослідження судової практики, суди першої інстанції нерідко звертаються до проведення допиту експерта у режимі відеоконференції. При цьому підставами для цього у судовій практиці визнаються: 1) значна експертна навантаженість працівників інституту [233]; 2) значна зайнятість експертів експертної установи і віддаленість суду від місця її знаходження [237]; 3) віддаленість місця проживання або перебування експерта від місця розташування суду [222; 228; 235]; 4) відсутність відповідного фінансування на відрядження працівників [219]; 5) вік експерта, стан його здоров'я [265], перебування експерта у декретній відпустці [217] тощо.

На існування вказаних підстав звернули увагу й опитані практичні працівники, які вважають, що допит експерта під час судового розгляду підлягає проведенню у режимі відеоконференції у випадках: значної віддаленості експертної установи від місця розташування суду (91 % респондентів), значної експертної навантаженості експертів експертної

установи (86 % респондентів), значної зайнятості експертів експертної установи (74 % респондентів), відсутності фінансування експертної установи на відрядження експертів (70 % респондентів), з урахуванням стану здоров'я експерта (40 % респондентів) (додаток Б).

У переважній більшості випадків суди ухвалювали рішення про проведення допиту експерта у режимі відеоконференції за клопотанням як сторони обвинувачення [228; 235; 237], так і сторони захисту [222; 225; 226]. Нерідко такі рішення ухвалювалися ними за власною ініціативою суду [227] або за клопотаннями інших учасників кримінального провадження, зокрема самого експерта, викликаного на допит [217; 245], що повною мірою відповідає вимогам ч. 2 ст. 336 КПК України. В окремих випадках підставою для ухвалення рішення про проведення допиту експерта у режимі відеоконференції виступали клопотання інших осіб, зокрема керівника експертної установи [219; 233; 265].

У разі ухвалення рішення про проведення допиту експерта у режимі відеоконференції, суди доручають відповідному суду першої інстанції за місцем розташування експертної установи забезпечити здійснення відеоконференції в його приміщенні для допиту експерта у судовому засіданні з вказівкою конкретної дати і години та покладають на нього обов'язок вручити до початку судового засідання експерту пам'ятку про права й обов'язки, присягу, перебувати поряд з ним до закінчення судового засідання, виконати інші дії, передбачені ст. 336 КПК України, і надіслати на адресу суду підтверджуючі процесуальні документи (пам'ятку про права та обов'язки, присягу експерту, розписку щодо попередження про кримінальну відповідальність експерта в порядку ст. ст. 384 і 385 КК України тощо) про допит експерта [217; 222; 225; 227; 228; 233; 237].

Результати проведеного дослідження дозволяють розглядати допит експерта як вагомий спосіб перевірки висновку експерта як під час досудового розслідування, так і в ході судового розгляду. Його використання під час досудового розслідування зумовлює необхідність у нормативному закріпленні

порядку проведення допиту експерта як самостійної слідчої (розшукової) дії. Зроблені теоретичні висновки дозволяють запропонувати внести такі зміни і доповнення до кримінального та кримінального процесуального закону:

1) частину 1 статті 384 КК України після слів «завідомо неправдивий висновок експерта» доповнити словами «завідомо неправдиве показання експерта»;

2) частину 1 статті 385 КК України після слів «відмова свідка від давання показань» доповнити словами «відмова експерта від давання показань»;

3) частину 1 статті 70 КПК України після слів «за завідомо неправдивий висновок» доповнити словами «за завідомо неправдиві показання, відмову від давання показань»;

4) виключити з частини третьої статті 95 КПК України слова «а експерт – слідчому судді та»;

5) доповнити КПК України статтею 225-1 у такій редакції:

«Стаття 225-1. Допит експерта

1. Допит експерта здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для допиту, з урахуванням положень цієї статті.

2. Слідчий, прокурор має право викликати експерта для допиту для роз'яснення, уточнення та доповнення складеного ним висновку.

3. Допит експерта проводиться після ознайомлення слідчого, прокурора зі складеним експертом висновком.

4. У разі допиту експерта він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань.

5. Допит експерта проводиться шляхом постановки перед експертом запитань, які стосуються змісту складеного ним висновку та не потребують додаткових досліджень»;

5) перше речення частини першої статті 356 КПК України після слів «для допиту для роз'яснення» доповнити словами «уточнення та доповнення».

2.2.3. Додаткова та повторна експертизи як способи перевірки висновку експерта

До числа основних способів перевірки висновку експерта, поряд із допитом експерта, належать додаткова та повторна експертизи. У процесуальному аспекті вказані види експертиз призначаються та проводяться у загальному порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом для призначення і проведення експертиз, із урахуванням особливостей, визначених Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р. [175]. Водночас, вони виокремлюються на підставі різних класифікаційних критеріїв: додаткова – за обсягом дослідження, а повторна – за послідовністю проведення, що зумовлює притаманність кожній із них особливостей призначення та проведення.

Як критерій розмежування наведених видів експертиз вчені визначають додатковий характер підстав їх призначення та проведення. Як вказує Ю.К. Орлов, критерієм розмежування додаткової та повторної експертиз є підстави їх призначення, що виступають як додаткові щодо загальних підстав призначення експертизи [149, с. 51]. Додатковий характер підстав призначення та проведення вказаних видів експертиз пов'язаний з необхідністю додаткового або повторного дослідження об'єктів, які виступали предметом дослідження під час проведення відповідно основної чи первинної експертизи.

При цьому додаткова експертиза призначається та проводиться у зв'язку з необхідністю отримання відповідей на запитання, які з тих або інших причин не отримали вирішення у ході проведення основної експертизи, а повторна – на запитання, які були вирішені під час проведення первинної, але викликають у суб'єкта доказування певні сумніви і підлягають новому вирішенню. Вказаний критерій розмежування підстав призначення і проведення додаткової та повторної експертиз використовується у судовій практиці. Так, Приазовський районний суд Запорізької області під час розгляду клопотання прокурора про призначення повторної судово-економічної експертизи встановив, що воно

обґрунтоване наявністю необхідності у проведенні вказаної експертизи на підставі всіх матеріалів справи: показань свідків у суді, матеріалів, зібраних під час досудового розслідування, інших матеріалів. Враховуючи, що прокурор просить призначити проведення експертизи за тим самим об'єктом і з тих самих питань, але із дослідженням додаткових матеріалів, суд констатував, що така експертиза згідно з Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р. не є повторною, а може бути додатковою. У зв'язку з цим суд ухвалою від 23.08.2018 р. відмовив у задоволенні вказаного клопотання прокурора [250].

Визначення поняття додаткової експертизи міститься в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., відповідно до п. 1.2.13 якої додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи [175]. У цілому наведене визначення відповідає доктринальному поняттю додаткової експертизи як експертизи, що призначається залежно від ситуації для вирішення окремих питань, які не увійшли до переліку питань основної експертизи, а також у випадках неповноти дослідження або неповних відповідей на поставлені запитання чи нечіткості, невизначеності і неконкретності викладу ходу дослідження та висновків основної експертизи) [75, с. 154].

Додаткова експертиза може бути призначена лише за наявності відповідних умов і підстав. Перелік обов'язкових умов призначення додаткової експертизи і коло підстав її проведення нормами кримінального процесуального закону та законодавства у сфері судової експертизи не визначаються, але конкретизуються у доктрині кримінального процесу і судовій практиці.

До числа обов'язкових умов призначення додаткової експертизи доцільно віднести: 1) проведення основної експертизи, під час якої об'єкт був підданий

дослідженню вперше; 2) дослідження суб'єктами доказування висновку експерта, складеного за результатами основної експертизи, і надання йому оцінки; 3) неможливість усунення неповноти або недостатньої зрозумілості висновку за результатами основної експертизи шляхом допиту експерта. У контексті судового розгляду на вказані умови звертається увага у п. 10 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8, відповідно до якого додаткова експертиза призначається після розгляду судом висновку первинної експертизи, коли з'ясується, що усунути неповноту або неясність висновку шляхом допиту експерта неможливо [180].

Вказаних умов дотримуються суди під час розгляду і вирішення клопотань сторін кримінального провадження про призначення додаткової експертизи. Так, у ході судового розгляду Млинівським районним судом Рівненської області справи №566/670/17 (кримінальне провадження №1-кп/566/19/19) прокурор звернувся з клопотанням про проведення додаткової судово-медичної експертизи, у зв'язку з тим, що в ході судового розгляду кримінального провадження, зокрема за результатами допиту потерпілої ОСОБА_3 та судово-медичного експерта ОСОБА_4, встановлено, що внаслідок нанесення тілесних ушкоджень потерпілій могли виникнути кісткові ушкодження – переломи, що впливають на ступінь тяжкості тілесних ушкоджень та кваліфікацію кримінального правопорушення, які з об'єктивних причин не були враховані під час складання висновку судово-медичної експертизи і можуть бути встановлені у ході проведення додаткової судово-медичної експертизи. З урахуванням значимості вказаних обставин для встановлення обставин кримінального правопорушення, суд ухвалою від 18.01.2019 р. задоволів клопотання прокурора і призначив додаткову судово-медичну експертизу [248].

Коло підстав призначення додаткової експертизи свого часу визначалося ч. 5 ст. 75 КПК України 1960 року, відповідно до якої у разі, якщо експертиза буде визнана неповною або не досить ясною, може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається тому самому або іншому експертові [116].

Нормативне закріплення підстав її призначення неодноразово піддавалося критиці у доктрині кримінального процесу. Так, Ю.Г. Корухов вказував на доцільність виключення з кримінального процесуального закону підстав призначення додаткової експертизи, оскільки недостатня зрозумілість підлягає усуненню шляхом проведення допиту експерта, а неповнота повинна бути підставою для призначення повторної експертизи [104, с. 19]. Схожу позицію висловлювали Б.М. Ісакович, Г.М. Надгорний і М.Я. Сегай, які розглядали неясність і неповноту висновку експерта як підставу для проведення допиту експерта або повернення йому матеріалів експертизи для повного вивчення поставленого завдання, у зв'язку з чим пропонували відмовитися від інституту додаткової експертизи [190, с. 128].

У чинному КПК України законодавець відмовився від наведення підстав призначення додаткової експертизи, визначивши у ч. 1 ст. 242 КПК України єдину підставу проведення експертизи незалежно від її виду – наявність необхідності спеціальних знань для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження [112].

У доктрині кримінального процесу коло підстав призначення додаткової експертизи визначається доволі неоднозначно. Так, одна група вчених до їх числа відносить неповноту висновку експерта і його недостатню зрозумілість [89, с. 219; 128, с. 106]. При цьому окремі вчені обґрунтовано уточнюють, що за наявності вказаних підстав додаткова експертиза може призначатися лише у випадках, якщо неповноту або незрозумілість висновку неможливо усунути шляхом допиту експерта [21, с. 339; 132, с. 488]. Друга група вчених вказує, що підставами призначення додаткової експертизи виступають виникнення нових запитань, відповіді на які засновуються на вже проведеному дослідженні, та поява нових об'єктів, вивчення яких доповнює попереднє дослідження [103, с. 111; 104, с. 19]. Третя група вчених узагальнює вказані підходи і відзначає, що підставами для призначення додаткової експертизи виступають неповнота висновку експерта, його недостатня зрозумілість і наявність нових запитань, які виникли на підставі висновку експерта за відсутності сумнівів у його

достовірності [137, с. 84; 149, с. 53; 271, с. 93-94; 283, с. 203]. Аналізуючи наведені підходи, потрібно відзначити, що останній з них найбільш повно відображає сформовані на сьогодні теоретичні уявлення про підстави призначення додаткової експертизи і відповідає сформованій судовій практиці. Відповідно, до числа підстав її призначення доцільно віднести: 1) неповноту висновку експерта; 2) його недостатню зрозумілість; 3) необхідність отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які виникли у суб'єкта доказування за результатами оцінки висновку експерта.

Аналогічну позицію висловили опитані практичні працівники, на думку яких основними підставами призначення додаткової експертизи виступають: неповнота висновку експерта (95 % респондентів), його недостатня зрозумілість (89 % респондентів) і необхідність отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження (83 % респондентів) (додаток Б).

Неповнота висновку експерта пов'язана з непроведенням ним дослідження всіх наданих у його розпорядження об'єктів або ненаданням експертом відповідей на поставлені перед ним запитання. У доктрині кримінального процесу вказується, що висновок визнається неповним, коли експерт дослідив не всі подані йому об'єкти чи не дав вичерпних відповідей на порушені перед ним питання [21, с. 339]. Аналогічним чином поняття неповного висновку визначається й у п. 10 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8 [180]. Таким чином, неповнота висновку експерта як підстава для призначення додаткової експертизи, як вказує Ю.К. Орлов, стосується лише обсягу отриманого експертом завдання та виражається тільки у скороченні кількості або обсягу поставлених перед ним запитань [149, с. 52].

Такий висновок підтверджується результатами дослідження судової практики. Так, під час розгляду у судовому засіданні клопотання прокурора про призначення додаткової судово-медичної експертизи у справі №739/1153/18 (кримінальне провадження №1-кп/745/91/2018) Сосницький районний суд Чернігівської області встановив, що у висновку судово-медичного експерта від 18.05.2018 р. №69 вказується, що у потерпілого ОСОБА_3 виявлено серед

інших тілесні ушкодження легкого ступеня тяжкості, що відповідають можливості утворення 08.05.2018 р., але при цьому експертом ОСОБА_4 не зазначено, спричинили такі тілесні ушкодження короточасний розлад здоров'я чи ні. Враховуючи неповноту вказаного висновку експерта, суд ухвалою від 18.12.2018 р. клопотання прокурора задоволити і призначити додаткову судово-медичну експертизу, на вирішення якої поставив такі запитання: який ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, виявлених в ОСОБА_3, у вигляді закритої черепно-мозкової травми, що включає рани і синці волосистої частини голови та обличчя, струс головного мозку; чи спричинили вони короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності; яка ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, виявлених в ОСОБА_3, у вигляді синців шії, тулубу та кінцівок; чи спричинили вони короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності [254].

У низці випадків неповнота може стосуватися характеру й обсягу проведеного експертом дослідження. Зокрема, це стосується випадків, за яких експерт не застосував усі методи експертного дослідження, не провів достатню кількість експертних експериментів, не врахував усі обставини, необхідні для вирішення поставлених запитань тощо. Оскільки у таких випадках неповнота викликає сумнів у достовірності висновку експерта, обґрунтованою виступає позиція Д.А. Харченка, який вказує, що у разі неповноти самого дослідження призначенню підлягає не додаткова, а повторна експертиза [271, с. 94].

Недостатня зрозумілість висновку експерта пов'язана з нечітким викладом, невизначеністю або неконкретизованістю зроблених ним висновків. У доктрині кримінального процесу під недостатньою зрозумілістю висновку експерта розуміється нечіткість, розпливчатість відповідей експерта, у результаті чого суб'єкт доказування не розуміє змісту викладеного експертом або ходу його думки [271, с. 94], використання у висновку термінів, які не піддаються однозначному трактуванню (наприклад, нечітко визначена локалізація тілесних ушкоджень, їх вид, розміри тощо) [277, с. 187]. Схожим чином зміст цієї підстави визначається у п. 10 Постанови Пленуму ВС України

від 30.05.1997 р. №8, згідно з яким неясним вважається висновок, який нечітко викладений або має невизначений, неконкретний характер [180]. Водночас, зазвичай цей недолік усувається шляхом допиту експерта, оскільки для цього не потрібним є проведення додаткових досліджень [149, с. 51], у зв'язку з чим у правозастосовній практиці додаткова експертиза за недостатньої зрозумілості висновку експерта проводиться рідко.

Необхідність отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які виникли у суб'єкта доказування за результатами оцінки висновку експерта, як підстава призначення додаткової експертизи визначена в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р. Як передбачає п. 1.2.13 вказаної Інструкції, додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи [175]. При цьому додаткові дослідження та додаткові матеріали повинні стосуватися об'єкта, який був досліджений у ході основної експертизи.

Нові запитання, які ставляться перед експертом у ході призначення додаткової експертизи, повинні стосуватися тих ознак і властивостей об'єкта, які не досліджувалися під час основної експертизи. Так, під час судового розгляду справи №566/554/16-к, захисник обвинуваченого заявив клопотання про проведення додаткової судово-медичної експертизи у зв'язку з проведенням слідчого експерименту з обвинуваченим ОСОБА_3 для вирішення питання щодо механізму виникнення тілесних ушкоджень у потерпілого ОСОБА_1. Млинівський районний суд ухвалою від 17.03.2017 р. вказане клопотання задоволити і призначити додаткову судово-медичну експертизу, на вирішення якої поставив питання про те, чи відповідає механізм виникнення тілесних ушкоджень у потерпілого ОСОБА_1 обставинам, показаним обвинуваченим ОСОБА_6 під час слідчого експерименту 15.03.2017 р. [247].

У разі, якщо відповіді на запитання містяться у висновку експерта, складеному за результатами проведення основної експертизи, або прямо впливають з нього, суди відмовляють у призначенні додаткової експертизи. Так, розглянувши у судовому засіданні у справі №569/14239/16-к клопотання захисника про призначення додаткової комісійної судово-медичної експертизи, на вирішення якої він просив поставити питання про те, чи є прямий причинний зв'язок між діями чи бездіяльністю лікаря ОСОБА_2 та смертю ОСОБА_7, Рівненський міський суд Рівненської області встановив, що у п. 23 висновку комісійної судово-медичної експертизи від 14.04.2016 р. №31 вказано, що причиною смерті ОСОБА_7 є важкість поєднаної травми грудної клітини і живота, а неправильні дії лікарів обумовили зниження наданої медичної допомоги і тим самим не перешкодили перебігу травми у хворого і настанню несприятливих наслідків. У зв'язку з цим суд в ухвалі від 02.10.2017 р. вказав, що між діями лікарів і настанням смерті має місце непрямий причинний зв'язок, на підставі чого відмовив у задоволенні клопотання захисника [251].

У разі, якщо дослідженню підлягають нові об'єкти, призначенню підлягає не додаткова, а основна експертиза. Як вказується у п. 10 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8, у випадках, коли виникає необхідність провести дослідження нових об'єктів або щодо інших обставин справи, суд призначає нову експертизу, яка не є додатковою [180]. Повною мірою це стосується й випадків, за яких один і той самий об'єкт дослідження виступає предметом різних видів експертиз.

Таким чином, як обґрунтовано відзначає Ю.К. Орлов, доцільність законодавчого виокремлення додаткової експертизи в окремий вид експертизи обумовлений, зокрема, міркуваннями економічності, оскільки у подібних випадках немає необхідності заново досліджувати об'єкт, який вже досліджено, детально описувати його властивості – достатньо лише послатися на перший висновок [149, с. 52]. У зв'язку з цим додаткова експертиза доповнює висновок експерта, складений за результатами проведення основної, за рахунок надання відповідей на нові запитання щодо об'єкта, дослідженого під час її проведення.

Певна специфіка притаманна порядку призначення додаткової експертизи, що полягає у наявності додаткових вимог до змісту документа про її призначення (залучення експерта) і кола експертів, яким може бути доручено проведення додаткової експертизи. Як передбачає п. 10 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8, в ухвалі про призначення додаткової експертизи суду необхідно зазначати, які висновки експерта суд вважає неповними чи неясними або які обставини зумовили необхідність розширення експертного дослідження [180]. При цьому, з огляду на вимоги п. 3.6 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначаються мотиви та підстави для її призначення [175]. Більш повно вимоги до змісту вказаного процесуального рішення визначаються у доктрині кримінального процесу. Так, Д.А. Харченко вказує на доцільність наведення у ньому підстав, які зумовлюють необхідність проведення додаткової експертизи; розкриття, у чому саме полягає неповнота або недостатня зрозумілість висновку експерта; наведення даних, які обґрунтовують необхідність розширення переліку запитань; вказівки на те, який експерт і з яких запитань проводив дослідження; які висновки зроблені у висновку основної експертизи; зазначення того, які обставини, які мають значення для кримінального провадження, залишилися недослідженими; визначення кола додаткових запитань, які підлягають вирішенню [271, с. 95].

У разі призначення додаткової експертизи, відповідно до п. 3.6 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., до експертної установи (експертові) надаються також висновки попередніх експертиз з усіма додатками (фотознімками, порівняльними зразками тощо), а також додаткові матеріали, що стосуються предмета експертизи, які були зібрані після надання первинного висновку [175].

Призначення додаткової експертизи, на думку С.А. Шейфера, не свідчить про помилковість або сумнівність основної експертизи [277, с. 187]. У зв'язку з цим проведення додаткової експертизи може бути доручено як тому самому,

так і іншому експерту, на що звертається увага у п. 10 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8 [180]. Як правило, додаткову експертизу проводить той самий експерт [103, с. 111], що пояснюється проведенням ним основної експертизи, під час якої він досліджував відповідний об'єкт, що полегшує проведення додаткової експертизи [137, с. 84]. Можливість призначення повторної експертизи у ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» визначається як одна з гарантій забезпечення правильності висновку експерта [179], а у судовій експертології визначається як важлива гарантія отримання правильного експертного висновку, який відповідав би проголошеним у вказаному Законі України принципам судово-експертної діяльності [75, с. 13]. При цьому призначення повторної експертизи не є способом оцінки висновку експерта, складеного за результатами первинної експертизи: вона виступає процесуальним актом реагування суб'єкта доказування на результати оцінки первинного висновку експерта [128, с. 105].

Визначення поняття повторної експертизи закріплюється у п. 1.2.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., згідно з яким повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз) [175]. Таке визначення повною мірою відповідає доктринальному поняттю повторної експертизи, під якою розуміють експертизу, що проводиться у разі мотивованої незгоди із висновком первинної експертизи для дослідження тих самих об'єктів і вирішення тих самих запитань, якщо виникають сумніви у достовірності висновку експерта, у тому числі з огляду на його необґрунтованість або наявність істотних процесуальних порушень під час її призначення та проведення [271, с. 95-96].

Як і додаткова експертиза, повторна підлягає призначенню тільки за наявності відповідних умов і підстав. Перелік обов'язкових умов призначення повторної експертизи і коло підстав її проведення нормами КПК України і законодавства у сфері судової експертизи не визначаються, але наводяться у доктрині кримінального процесу та судовій практиці.

Повторна експертиза підлягає призначенню з дотриманням обов'язкових умов: 1) проведення первинної експертизи, під час якої об'єкт був підданий дослідженню вперше; 2) дослідження суб'єктами доказування висновку експерта, складеного за результатами первинної експертизи, і надання йому оцінки; 3) наявність у суб'єкта доказування сумнівів щодо його достовірності. Коло підстав призначення повторної експертизи свого часу визначалося ч. 6 ст. 75 КПК України 1960 року, яка передбачала, що у разі, коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або інакше викликає сумніви в його правильності, може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові або іншим експертам [116]. У чинному КПК України законодавець не наводить підстави призначення повторної експертизи, залишаючи, з урахуванням ч. 1 ст. 242 КПК України, їх визначення у кожному конкретному випадку на розсуд сторони кримінального провадження, яка звертається з дорученням про проведення повторної експертизи, а також слідчого судді, який постановлює ухвалу про доручення її проведення за клопотанням сторони захисту.

У доктрині кримінального процесу висловлені різноманітні позиції щодо кола підстав призначення повторної експертизи.

Одна група вчених враховує лише підстави, пов'язані з неправильністю висновку експерта. Так, К.С. Мазур наводить дві підстави призначення повторної експертизи: 1) необґрунтованість висновку експерта; 2) його суперечливість [128, с. 106]. Дещо розширює наведені підстави В.В. Копча, який виокремлює три підстави її призначення: 1) висновок експерта суперечить основним матеріалам справи, які отримані за допомогою інших засобів доказування; 2) у дослідженні застосовувалися методи, які не відповідають досягненням сучасної науки; 3) експертом досліджувалися не всі представлені джерела (неповнота дослідження, некомпетентність експерта) [103, с. 111].

Друга група вчених розширює коло підстав за рахунок врахування істотних порушень норм кримінального процесуального закону, які закріплюють порядок призначення та проведення експертизи. Зокрема, В.Г.

Гончаренко до числа підстав призначення повторної експертизи відносить: 1) наявність сумніву щодо правильності висновку первинної експертизи; 2) його отримання з істотним порушенням процесуальних норм щодо призначення та проведення судової експертизи [75, с. 13]. Схожу позицію відстоюють О.О. Бондаренко, Н.І. Клименко та В.П. Колонюк, на думку яких підставами її призначення виступають: 1) наявність сумнівів у правильності висновку експерта, пов'язаних з його недостатньою обґрунтованістю чи його суперечливістю іншим матеріалам справи; 2) допущення істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи [21, с. 340; 89, с. 219-220]. Аналогічним чином коло підстав призначення повторної експертизи визначається у п. 11 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8, відповідно до якої повторна експертиза призначається, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи [180].

Більш широко коло підстав призначення повторної експертизи визначають Н.Ф. Водоп'ян, В.В. Курдюков і Н.О. Кушакова, які до їх числа відносять: 1) необґрунтованість висновку експерта; 2) наявність сумнівів у його правильності; 3) суперечність висновків декількох експертів; 4) суперечність висновку експерта іншим матеріалам справи; 5) наявність істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення та проведення експертизи [40, с. 130; 120, с. 62].

Третя група вчених, поділяючи попередню позицію, здійснює класифікацію підстав призначення повторної експертизи. Так, О.М. Зінін, Г.Г. Омелянюк та О.В. Пахомов обґрунтовано класифікують підстави її призначення на фактичні (необґрунтованість і помилковість висновку експерта) і процесуальні (порушення правових норм, що регламентують порядок призначення, проведення експертиз та оцінку висновку експерта) [79, с. 14-15].

Істотну роль у визначенні підстав призначення повторної експертизи відіграє експертна практика. Зокрема, з її урахуванням МЮ України розроблено кодифікатор причин розбіжностей між висновками первинної та повторної експертиз, який включено до бланку контрольної картки за повторною експертизою, що виступає додатком 2 до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р. Відповідно до кодифікатору причин розбіжностей, ними виступають: 1) недостатність або незадовільна якість наданих на дослідження матеріалів (вихідних даних); 2) неправильна оцінка виявлених ознак; 3) неповнота проведеного дослідження; 4) неправильний вибір схеми або методики дослідження; 5) неправильне застосування методики дослідження; 6) помилка у розрахунках, виборі параметрів, коефіцієнтів; 7) вихід експерта за межі компетенції; 8) відсутність необхідних або використання застарілих приладів та обладнання; 9) неправильна організація експертного дослідження; 10) інші причини [175].

Узагальнюючи наведені теоретичні підходи і напрацювання експертної практики, потрібно вказати, що підстави призначення повторної експертизи доречно класифікувати на дві групи: 1) фактичні – підстави, зумовлені виникненням у суб'єкта доказування сумніву у правильності висновку експерта; 2) процесуальні – підстави, зумовлені допущенням істотних порушень процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи.

До числа фактичних підстав призначення повторної експертизи потрібно віднести недостатню обґрунтованість висновку експерта, неповноту проведеного ним дослідження, надання неправильної оцінки виявлених ознакам об'єкта дослідження, неправильний вибір методики дослідження або неправильне її застосування, допущення експертом методологічних (психологічних, логічних, фактичних) та операційних помилок, суперечність висновку експерта іншим наявним доказам тощо. Окрім того, як вказує С.А. Шейфер, сумніви у правильності висновку експерта можуть бути викликані також його внутрішньою суперечливістю, за якої висновки є

суперечливими самі по собі, суперечать обставинам, виявленим під час дослідження об'єктів, або не підтверджуються ними [277, с. 187-188]. Зокрема, це стосується випадків, за яких висновки експерта не відповідають результатам проведеного дослідження або суперечать їм.

Під час проведення анкетування практичні працівники вказали, що основними фактичними підставами для призначення повторної експертизи виступають: недостатня обґрунтованість висновку експерта (92 % респондентів), неповнота проведеного ним дослідження (88 % респондентів), надання неправильної оцінки виявлених ознакам об'єкта дослідження (82 % респондентів), суперечність висновку експерта іншим наявним доказам (78 % респондентів), неправильний вибір методики дослідження або неправильне її застосування (75 % респондентів), допущення експертом методологічних та операційних помилок (64 % респондентів) (додаток Б).

Як свідчать результати дослідження судової практики, найбільш часто сумніви у правильності висновку експерта виникають у суб'єкта доказування внаслідок його недостатньої обґрунтованості і неповноти проведеного дослідження [232; 234; 241; 258]. При цьому його недостатня обґрунтованість полягає у недостатній аргументованості висновків, наведених експертом, а неповнота проведеного експертом дослідження – у неповному дослідженні наданих йому об'єктів.

Процесуальними підставами призначення повторної експертизи виступають допущені експертом нормативно-правові помилки, які, на думку В.М. Абрамової, являють собою результат виключно неумисних неправильних дій (бездіяльності) експерта [1, с. 207]. Допущені ним під час проведення експертизи порушення процесуальних норм, що регламентують порядок її призначення і проведення, як підстава для призначення повторної експертизи повинні бути істотними. Поняття істотних порушень у загальному визначене у п. 11 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8, відповідно до якої ними можуть визнаватися, зокрема, порушення, які призвели до обмеження прав обвинуваченого чи інших осіб [180]. Аналогічна позиція висловлюється й

у доктрині кримінального процесу [21, с. 340; 40, с. 130; 120, с. 62]. До числа процесуальних підстав призначення повторної експертизи належать: проведення експертизи за відсутності документа про призначення експертизи (залучення експерта), її проведення експертом, який підлягав відводу, нездійснення попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків, використання під час дослідження недопустимих матеріалів, вихід експерта за межі компетенції, обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого, інших учасників кримінального провадження та інших осіб, недотримання експертом вимог щодо змісту і структури висновку тощо.

Аналогічна позиція висловлена опитаними практичними працівниками, на думку яких основними процесуальними підставами призначення повторної експертизи виступають: проведення експертизи за відсутності документа про призначення експертизи (залучення експерта) (96 % респондентів), обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого, інших учасників кримінального провадження та інших осіб (96 % респондентів), використання під час дослідження недопустимих матеріалів (94 % респондентів), нездійснення попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків (92 % респондентів), вихід експерта за межі компетенції (89 % респондентів), проведення експертизи експертом, який підлягав відводу (88 % респондентів), недотримання експертом вимог щодо змісту і структури висновку (88 % респондентів) (додаток Б).

Такі результати підтверджуються й проведеним дослідженням судової практики. Наприклад, однією з підстав призначення Кіцманським районним судом Чернівецької області повторної комісійної судово-медичної експертизи у справі №718/1657/18 (кримінальне провадження №1-кп/718/98/18) послугувала відсутність у висновку експерта дослідницької частини, яка повинна містити докладний опис дослідження і всіх виявлених при цьому фактичних даних з вказівкою методів і методик, що застосовувалися, на що вказується в ухвалі

від 28.12.2018 р. [238]. Як істотні порушення процесуальних норм, що регламентують порядок призначення і проведення експертизи, судами розглядаються порушення не лише норм КПК України, але й підзаконних нормативно-правових актів у сфері судової експертизи. Так, Краснокутський районний суд Харківської області під час розгляду клопотання захисника обвинувачених про призначення повторної судово-економічної експертизи у справі №627/18/15-к встановив, що висновок експерта складений з порушенням Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., на підставі чого ухвалою від 15.02.2018 р. клопотання задоволити і призначити повторну судово-економічну експертизу [242].

Істотна специфіка притаманна порядку призначення повторної експертизи, яка полягає у наявності додаткових вимог до змісту документа про призначення експертизи (залучення експерта) і кола експертів, яким може бути доручено її проведення. Як передбачає п. 11 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8, в ухвалі про призначення повторної експертизи зазначаються обставини, які викликають сумніви у правильності попереднього висновку експерта [180]. Відповідно, у документі про призначення повторної експертизи (залучення експерта) підлягають відображенню мотиви і підстави її призначення, на що міститься пряма вказівка у п. 3.6 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р. [175], і на що неодноразово зверталася увага у доктрині кримінального процесу [40, с. 130; 120, с. 62]. Поряд із цим, у разі призначення повторної експертизи із фактичних підстав у документі про призначення експертизи (залучення експерта) наводяться запитання, які були предметом первинної експертизи і викликають сумнів у правильності висновку експерта. Що стосується запитань, які вирішувалися під час первинної експертизи і не викликають такого сумніву, то у їх повторному вирішенні відсутня необхідність. У разі призначення повторної експертизи із процесуальних підстав у документі про призначення експертизи (залучення експерта) наводяться усі запитання, які ставилися перед експертом у ході призначення первинної експертизи. У разі призначення повторної

експертизи, відповідно до п. 3.6 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., до експертної установи (експертові) надаються також висновки попередніх експертиз з усіма додатками (фотознімками, порівняльними зразками тощо), а також додаткові матеріали, що стосуються предмета експертизи, які були зібрані після надання первинного висновку [175]. Підстави призначення повторної експертизи відображають фактичні і процесуальні порушення, допущені під час проведення первинної експертизи, внаслідок чого, як вказує С.А. Шейфер, підривають доказове значення висновку експерта [277, с. 188]. У зв'язку з цим проведення повторної експертизи може бути доручене лише іншому експерту, на що звертається увага у п. 11 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8 [180].

За необхідності може призначена повторна комісійна експертиза, а у випадках, передбачених законодавством у сфері судової експертизи, – комісійне проведення повторної експертизи є обов'язковим. Зокрема, п 2.4.2 Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої Наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. №6 та зареєстрованої в МЮ України 26.07.1995 р. за №254/790, передбачає, що участь декількох експертів є обов'язковою під час повторних експертиз за матеріалами кримінальних і цивільних справ, а їх проведення здійснюється у відділах комісійних експертиз бюро судово-медичних експертиз і судово-медичному відділі Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України [178].

У доктрині кримінального процесу неодноразово висловлювалася пропозиція щодо доцільності включення до складу комісії експертів у разі проведення повторної комісійної експертизи експерта, який проводив первинну експертизу. Так, О.Р. Шляхов вказує, що участь того самого експерта у повторному дослідженні допомагає іншим експертам всебічно оцінити досліджувані матеріали, особливо якщо деякі матеріали частково втрачені або в результаті застосування фізичних і хімічних методів досліджень зазнали змін [280, с. 72-73]. Поділяючи таку позицію, В.А. Назаров відзначає, що участь того самого експерта у повторному дослідженні полегшує оцінку первинної та

повторної експертиз [137, с. 86]. Проте, такий підхід виступає недостатньо обґрунтованим, оскільки, по-перше, у цьому випадку експерт, який проводив первинну експертизу, здійснюватиме оцінку її результатів і відстоюватиме висновки, зроблені ним під час її проведення, чим може вплинути на формування висновку іншими експертами. По-друге, повторна експертиза підлягає призначенню не лише з фактичних, але й з процесуальних підстав, у зв'язку з чим вона спрямована не лише на усунення наявного у суб'єкта доказування сумніву у правильності висновку експерта, але й на усунення допущених істотних порушень норм кримінального процесуального закону та забезпечення допустимості доказів. У зв'язку з цим включення експерта, який проводив первинну експертизу, до складу комісії експертів у разі проведення повторної комісійної експертизи є недоцільним.

Певна специфіка притаманна змісту висновку експерта, який складається за результатами проведення додаткової та повторної експертизи. Зокрема, відповідно до п. 4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., під час проведення додаткових і повторних експертиз у вступній частині висновку експерта зазначаються відомості про первинну (попередні) експертизу (експертизи) – прізвище експерта, назва експертної установи чи місце роботи експерта, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз); зміст питань, які були поставлені перед експертом на додаткове або повторне вирішення, а також мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи, якщо у ньому такі мотиви відсутні, про це робиться відповідний запис [175]. Окрім того, з урахуванням п. 4.15 вказаної Інструкції, у дослідницькій частині висновку експерта у ході проведення повторної експертизи вказуються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце [175].

Оцінка висновків експерта, складених за результатами проведення додаткової та повторної експертизи, здійснюється за загальними правилами

оцінки доказів, визначеними ст. 94 КПК України. При цьому, як вказується у п. 13 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8, у випадках, коли у справі щодо одного й того самого предмета проведено декілька експертиз, у тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, суд повинен дати оцінку кожному висновку з точки зору всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження. Не повинна надаватися перевага висновку експертизи лише тому, що вона проведена комісійно, повторно, експертом авторитетної установи або таким, який має більший досвід експертної роботи, тощо [180]. Водночас, оцінці висновків експерта, складених за результатами проведення додаткової та повторної експертизи, притаманні певні особливості. По-перше, оцінка висновку за результатами проведення повторної експертизи проводиться тільки у сукупності з висновком первинної експертизи, а оцінка висновку за результатами проведення додаткової експертизи – у сукупності з висновком основної [120, с. 62]. Надання таким висновкам експерта оцінки у сукупності дозволяє суб'єкту доказування здійснити їх порівняльний аналіз. По-друге, на підставі порівняльного аналізу висновків експерта суб'єкт доказування отримує можливість дійти висновку про повноту дослідження об'єкта і достатню зрозумілість висновків експерта (за результатами оцінки висновків, складених за результатами основної та додаткової експертиз) і про правильність висновків експерта і їх отримання з дотриманням процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи (за результатами оцінки висновків, складених за результатами проведення первинної та повторної експертизи). По-третє, що стосується повторної експертизи, то її особливістю виступає завдання перевірки наукової обґрунтованості первинної експертизи і виявлення причин розбіжностей у висновках попередніх експертиз [209, с. 732], у зв'язку з чим під час оцінки висновків експерта, складених за результатами первинної та повторної експертиз, потрібно піддавати аналізу об'єктивні підстави первинної експертизи, тобто вихідні матеріали справи (їх достатність, якісні особливості тощо), методи і процес дослідження (ефективність прийомів і технічних

засобів, повноту аналітичного та порівняльного дослідження, правильність із методичної точки зору експертної оцінки отриманих результатів) [280, с. 137].

Результати дослідження судової практики свідчать, що в одних випадках нормативна неврегульованість підстав призначення додаткової та повторної експертизи нерідко зумовлює застосування судами аналогії закону, за якої вони звертаються до законодавчого визначення відповідних підстав у нормах інших процесуальних кодексів. Так, Городоцький районний суд Хмельницької області за результатами розгляду клопотання захисника про призначення додаткової експертизи у справі №689/1971/17 в ухвалі від 18.10.2018 р. вказав, що оскільки КПК України не визначений порядок призначення додаткової експертизи, суд враховує положення ч. 1 ст. 113 Цивільного процесуального кодексу України, згідно яким якщо висновок експерта буде визнано неповним або неясним, судом може бути призначена додаткова експертиза [229].

В інших випадках нормативна неврегульованість підстав призначення додаткової та повторної експертизи призводить до звернення судів до норм Закону України «Про судову експертизу». Так, Ковельський міськрайонний суд Волинської області, розглянувши клопотання обвинувачених і захисників про призначення повторної судової дактилоскопічної експертизи, в ухвалі від 13.12.2018 р. у справі №166/554/18 відзначив, що призначення та проведення повторної експертизи у межах кримінального провадження нормами чинного КПК України не передбачено [239]. Краснокутський районний суд Харківської області за результатами розгляду клопотання захисників обвинувачених про призначення повторної судово-почеркознавчої експертизи, в ухвалі від 15.02.2018 р. у справі №627/1586/14-к вказав, що за своїм змістом норма ч. 2 ст. 332 КПК України надає можливість суду призначити повторну експертизу, проте статус такої експертизи не визначено [241]. У зв'язку з цим, призначаючи повторну експертизу суди керуються ст. 4 Закону України «Про судову експертизу», якою встановлено, що правильність висновку судового експерта забезпечується можливістю призначення повторної експертизи [230; 239; 241].

Окремі суди, з огляду на нормативну неврегульованість підстав призначення вказаних видів експертиз у кримінальному процесуальному законі, відмовляють сторонам у задоволенні клопотань про їх призначення. Так, Менський районний суд Чернігівської області за результатами розгляду клопотань обвинуваченого та його захисника про проведення повторної судово-медичної експертизи у справі №738/2213/16-к вказав в ухвалі від 20.10.2017 р., що проведення повторної експертизи не передбачено нормами КПК України, на підставі чого відмовив у задоволенні вказаних клопотань [246].

Потреба у формуванні єдиної судової практики свідчить про необхідність внесення змін і доповнень до норм кримінального процесуального закону і законодавства у сфері судової експертизи, які б визначали підстави призначення додаткової та повторної експертиз.

Зроблені теоретичні висновки дозволяють запропонувати внести такі зміни і доповнення до чинного законодавства:

1) доповнити статтю 102 КПК України частиною четвертою у такій редакції:

«4. У висновку експерта, складеному за результатами проведення повторної експертизи, зазначаються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце»;

2) доповнити КПК України статтею 242-1 у такій редакції:

«1. У разі встановлення неповноти висновку експерта або його недостатньої зрозумілості, що не можуть бути усунуті шляхом допиту експерта, а також у разі необхідності отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які потребують додаткових досліджень або дослідження додаткових матеріалів, проводиться додаткова експертиза. Додаткова експертиза проводиться тим самим або іншим експертом.

2. У разі виникнення сумнівів у правильності висновку експерта або допущення істотних порушень вимог цього Кодексу або законодавства у сфері судової експертизи щодо порядку призначення і проведення експертизи,

проводиться повторна експертиза. Повторна експертиза проводиться іншим експертом або комісією експертів»;

3) доповнити статтю 244 КПК України частиною 8-1 у такій редакції:

«8-1. В ухвалі слідчого судді про доручення проведення додаткової та повторної експертизи зазначаються мотиви і підстави її призначення»;

4) доповнити Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 08.10.1998 р., пунктами 1.2.14 і 1.2.15 у такій редакції:

«1.2.14. Підставами призначення додаткової експертизи є: неповнота висновку експерта, його недостатня зрозумілість, необхідність отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які виникли у суб'єкта доказування за результатами оцінки висновку експерта.

1.2.15. Підставами призначення повторної експертизи є: недостатня обґрунтованість висновку експерта, неповнота проведеного ним дослідження, надання неправильної оцінки виявленим ознакам об'єкта дослідження, неправильний вибір методики дослідження або неправильне її застосування, допущення експертом методологічних та операційних помилок, суперечність висновку експерта іншим наявним доказам, а також істотні порушення вимог КПК України або законодавства у сфері судової експертизи щодо порядку призначення і проведення експертизи. Істотними порушеннями є: проведення експертизи за відсутності документа про призначення експертизи (залучення експерта), її проведення експертом, який підлягав відводу, нездійснення попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків, використання під час дослідження недопустимих матеріалів, вихід експерта за межі компетенції, обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого, інших учасників кримінального провадження та інших осіб, недотримання експертом вимог щодо змісту і структури висновку тощо».

2.3. Оцінка висновку експерта

Завершальним етапом формування висновку експерта виступає його оцінка, яка, з однієї сторони, являє собою комплексну діяльність, що передбачає наявність у суб'єктів доказування достатньої сукупності знань у сфері правового регулювання організації експертної діяльності, підготовки і призначення експертиз, володіння методами формально-логічного аналізу, розуміння сутності та завдань експертного дослідження, знання методик проведення конкретних видів судових експертиз [76, с. 43], а, з іншої сторони, не виступає самоціллю, а передбачає встановлення можливості використання висновку експерта як джерела доказів [6, с. 190; 53, с. 21]. Оцінка висновку експерта здійснюється суб'єктами доказування за загальними правилами, встановленими ст. 94 КПК України, з урахуванням специфіки цього джерела доказів, яка зумовлена його правовою природою, особливостями його змісту та процесуальної форми, специфікою отримання під час кримінального провадження. У доктрині кримінального процесу дослідженню особливостей оцінки висновку експерта присвячена значна увага вчених, які на підставі їх узагальнення виокремлюють принципи його оцінки, загальні для оцінки висновків експерта незалежно від виду проведеної експертизи і процесуальних властивостей висновку експерта. Так, В.Я. Колдін і С.А. Смирнова як принципи оцінки висновку експерта розглядають обов'язковість, свободу та системність його оцінки [97]. Оперуючи терміном «загальні положення оцінки висновку експерта», М.Г. Щербаковський до їх числа відносить свободу, повноту та системність його оцінки [284, с. 359-361]. Узагальнюючи вказані позиції, О.І. Тригубчак виокремлює такі принципи оцінки висновку експерта: обов'язковість, свободу, повноту і системність оцінки [211]. Поділяючи останню із наведених позицій, доцільно розкрити зміст кожного із наведених принципів оцінки висновку експерта з урахуванням норм КПК України, судової практики і теоретичних напрацювань.

Обов'язковість оцінки висновку експерта впливає зі змісту ч. 1 ст. 94 КПК України, яка в імперативній формі закріплює обов'язок суб'єктів доказування здійснити оцінку кожного з наявних доказів. З огляду на вказану норму, висновок експерта, як і будь-який інший доказ, підлягає обов'язковій оцінці суб'єктами доказування. Поряд із цим, як вказується у п. 13 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8, у випадках, коли у справі щодо одного й того самого предмета проведено декілька експертиз, у тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, суд повинен дати оцінку кожному висновку з точки зору всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження. Такій оцінці підлягають також окремі висновки експертів – членів комісійної чи комплексної експертизи, які не підписали спільний висновок [180].

Свобода оцінки висновку експерта полягає у тому, що він не має для суб'єктів доказування наперед встановленої обов'язкової сили та може покладатися в основу процесуальних рішень, які приймаються ними, лише у разі його визнання за результатами оцінки належним, допустимим і достовірним доказом. При цьому потрібно враховувати, що, по-перше, з огляду на вимоги ч. 1 ст. 94 КПК України, оцінка висновку експерта здійснюється суб'єктами доказування за їх внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, та здійснюється на основі закону [112]. Жодними іншими критеріями принцип свободи оцінки висновку експерта не може бути обмежений. По-друге, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 94 КПК України, висновок експерта, як і будь-який інший доказ, не має наперед встановленої сили [112]. З однієї сторони, як закріплює ч. 10 ст. 101 КПК України, висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження [112]. З іншої сторони, він немає пріоритету перед іншими доказами, наявними у кримінальному провадженні. На це звертається увага у п. 13 Постанови Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. №8, відповідно до якого не повинна віддаватися перевага висновку експертизи лише тому, що вона проведена

комісійно, повторно, експертом авторитетної установи або таким, який має більший досвід експертної роботи, тощо [180]. По-третє, суб'єкт доказування, який здійснює оцінку висновку експерта, не обмежений оцінкою, наданою іншими суб'єктами доказування: він може враховувати таку оцінку, але вона не виступає обов'язковою для нього. По-четверте, суб'єкт доказування може визнати висновок експерта неналежним, недопустимим або недостовірним і не використовувати його під час ухвалення процесуальних рішень. Водночас, як передбачає ч. 10 ст. 101 КПК України, незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирoku [112].

Повнота оцінки висновку експерта передбачає здійснення аналізу та синтезу всіх його складових частин поза зв'язком з іншими наявними доказами. Як відзначає М.Г. Щербаковський, оцінка висновку експерта передбачає: а) аналіз висновку як документа – джерела доказів; б) аналіз виявлених ознак, фактичних даних, проміжних висновків, тобто всього процесу та результатів дослідження, які слугують для обґрунтування висновків-умовиводів; в) аналіз процедури призначення і проведення експертизи [284, с. 360]. Синтез висновку експерта у ході оцінки доказів, як і під час перевірки, передбачає його всебічне автономне дослідження шляхом уявного об'єднання виокремлених у ході аналізу структурних елементів із урахуванням притаманних їм особливостей.

Системність оцінки висновку експерта передбачає співставлення його змісту зі змістом інших наявних доказів у частині відображення однієї і тієї самої обставини, що підлягає доказуванню у кримінальному провадженні. Як і під час перевірки, у ході оцінки доказів висновок експерта співставляється зі змістом речових доказів, протоколів слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, показаннями підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого тощо. Окрім того, як вказує О.В. Єлагіна, об'єктами оцінки, поряд з висновком експерта, виступають процесуальні документи, в яких відображені дії, що забезпечують підготовку і призначення експертиз (протоколи і деякі інші документи), а у певних ситуаціях – також її проведення (клопотання експерта, процесуальні рішення, за допомогою яких

оформлялися прийнятті рішення щодо конкретного клопотання) [76, с. 8]. У правозастосовній практиці мають місце порушення принципу системності оцінки висновку, які, на думку В.Я. Колдіна та С.А. Смирнової, поділяються на два типи: а) немотивоване відхилення висновку експерта, який суперечить основній версії суб'єкта ініціювання експертизи; б) використання висновку експерта як обов'язкової формальної підстави для прийняття відповідного рішення без залучення іншої інформації для його перевірки та оцінки [97]. Оцінка висновку експерта, як і будь-якого іншого джерела доказів, виходячи зі змісту норми ч. 1 ст. 94 КПК України, полягає у встановленні його належності, допустимості, достовірності, а у сукупності з іншими зібраними доказами – достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [112].

Оцінка належності висновку експерта передбачає встановлення суб'єктом доказування його зв'язку з фактами та обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Вирішення питання про належність висновку експерта, як вказує Т.В. Лукашкіна, потребує з'ясування двох елементів: 1) чи має відношення факт, для встановлення якого він використовується, до предмета доказування (обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні); 2) чи в змозі він своїм змістом такі факти встановлювати [113, с. 26]. Оцінка належності висновку експерта передбачає певний алгоритм дій суб'єкта доказування. Зокрема, О.Р. Ільїна для оцінки належності висновку судово-медичного експерта пропонує таку послідовність дій суб'єктів доказування: 1) виключити фактори, які визначають його неналежність: а) внутрішні чинники, зумовлені процесами, що відбуваються всередині системи «особа, що призначила експертизу – судово-медичний експерт» (дії, пов'язані і непов'язані з цілеспрямованим дослідженням об'єкта судово-медичної експертизи); б) зовнішні чинники, зумовлені процесами, що не залежать від особи, яка призначила судово-медичну експертизу, і судово-медичного експерта (діями людей або факторів зовнішнього середовища); 2) розглянути критерії належності висновку судово-

медичного експерта: а) значення для справи обставин, що встановлюються за допомогою висновку судово-медичного експерта; б) значення висновку судово-медичного експерта для встановлення цих обставин [86, с. 87]. Поділяючи наведену позицію, потрібно відзначити, що суб'єкт доказування, виключивши фактори, які свідчать про неналежність висновку експерта, встановлює коло фактів та обставин, які підлягають доказуванню і можуть встановлюватися за допомогою використання вказаного джерела доказів. Як відзначає С.О. Ковальчук, норми кримінального процесуального закону не обмежують коло фактів та обставин, наявність зв'язку з якими дозволяє зробити висновок про належність доказів, лише визначеними у ст. 91 КПК України обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Як впливає зі змісту ст. 85 КПК України, до числа таких фактів та обставин законодавець відносить: 1) обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; 2) інші обставини, які мають значення для кримінального провадження; 3) обставини, які підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів [93, с. 318]. Після встановлення вказаних фактів та обставин суб'єкт доказування встановлює зв'язок змісту висновку експерта з ними, у зв'язку з чим останні обґрунтовано визначаються Д.Б. Сергєєвою як критерії належності доказів [192, с. 237].

У доктрині кримінального процесу вказується, що у слідчій, судовій та експертній практиці вирішення питання про належність висновку експерта, як правило, не викликає жодних труднощів [86, с. 81], оскільки вона напряду залежить від кола запитань, які ставляться перед експертом [270, с. 16], а належність до справи останніх встановлюється під час призначення експертизи [26, с. 75]. Безперечно, що під час досудового розслідування звертаючись до експертної установи або експерта з дорученням про проведення експертизи сторона кримінального провадження (як і сторона захисту у разі звернення нею до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи), а ході судового розгляду звертаючись до суду з клопотанням про доручення проведення експертизи сторона кримінального провадження наводить обставини, які

підлягають встановленню шляхом проведення експертизи. Зокрема, стосовно стадії досудового розслідування пряма вказівка на це міститься у п. п. 1 і 3 ч. 2 ст. 244 КПК України, яка передбачає, що у клопотанні про проведення експертизи зазначається короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким воно подається, та виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання [112]. Їх наведення дозволяє слідчому судді, суду перевірити обґрунтованість поданого клопотання та сформулювати, з урахуванням їх встановленості у судовому засіданні, внутрішнє переконання щодо наявності підстав для призначення експертизи. Водночас, потрібно враховувати, що, по-перше, оцінці з точки зору належності підлягають не запитання, які ставляться перед експертом, а складений ним висновок як джерело доказів. При цьому висновки, зроблені експертом, можуть як не відповідати поставленим перед ним запитанням, так і наводитися у порядку експертної ініціативи, передбаченої ч. 3 ст. 102 КПК України – шляхом відображення експертом виявлених під час проведення експертизи відомостей, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися запитання. По-друге, внаслідок переходу від ймовірного до достовірного висновку щодо наявності зв'язку між змістом висновку експерта і фактами та обставинами, які підлягають доказуванню, оцінка його належності у ході кримінального провадження може неодноразово змінюватися.

Визнавши висновок експерта належним доказом, суб'єкт доказування встановлює його допустимість. Під час оцінки висновку експерта з точки зору вказаної процесуальної властивості суб'єкт доказування повинен встановити обставини, які характеризують кожную з умов його допустимості:

1. Складання висновку експерта належним суб'єктом. Належним суб'єктом його складання виступає експерт, якому доручено проведення експертизи. У доктрині кримінального процесу обґрунтована пропозиція про доцільність визнання належним суб'єктом і керівника експертної установи. Як вказує І.Є. Хамова, керівник експертної установи може виступати належним суб'єктом отримання висновку експерта, оскільки він може давати обов'язкові

для виконання вказівки експерту з приводу правильності складання висновку, їх відповідності встановленій методиці і нормативним приписам, формальним ознакам, обов'язковим для висновку експерта [270, с. 8-9]. Водночас, така позиція викликає заперечення, оскільки вказані повноваження керівника експертної установи носять організаційний, а не процесуальний характер.

До числа обставин, які характеризують складання висновку експерта належним суб'єктом як умову його допустимості, доцільно віднести: 1) проведення експертизи експертом, якому під час досудового розслідування надано доручення стороною кримінального провадження або якого призначено ухвалою слідчого судді, у ході судового розгляду – експертом, якого призначено ухвалою суду (ч. 6 ст. 244 і ч. 1 ст. 332 КПК України), а у разі доручення проведення експертизи експертній установі (ч. 6 ст. 244 і ч. 1 ст. 332 КПК України) – експертом, якого визначено керівником експертної установи, його заступником або керівником підрозділу (п. 4.1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р.); 2) відсутність закріплених ч. 1 ст. 77 і ст. 79 КПК України обставин, за наявності яких експерт не має права брати участь у кримінальному провадженні та підлягає відводу. Наведену позицію поділяють опитані практичні працівники, на думку яких обставинами, що характеризують складання висновку експерта належним суб'єктом як умову його допустимості, виступають: проведення експертизи експертом, якому під час досудового розслідування надано доручення стороною кримінального провадження або якого призначено ухвалою слідчого судді, у ході судового розгляду – експертом, якого призначено ухвалою суду, а у разі доручення слідчим суддею, судом проведення експертизи експертній установі – експертом, визначеним керівником експертної установи, його заступником або керівником підрозділу (92 % респондентів), і відсутність обставин, за наявності яких експерт не має права брати участь у кримінальному провадженні та підлягає відводу (86 % респондентів) (додаток Б).

Як свідчать результати дослідження судової практики, сторони кримінального провадження в окремих випадках надають неправильну оцінку

вказаним обставинам. Так, під час судового розгляду Солонянським районним судом Дніпропетровської області справи №192/1423/15-к (кримінальне провадження №1-кп/192/4/17) захисник ОСОБА_2 подав заяву про відвід експерта ОСОБА_3 з тих підстав, що існують явні обґрунтовані сумніви у його неупередженості, у зв'язку з чим наявні підстави для відводу у порядку ст. ст. 77 і 79 КПК України. Дослідивши доводи заяви захисника і з'ясувавши думку учасників судового засідання, суд дійшов висновку, що захисник фактично не погоджується з висновком експерта від 28.07.2015 р. №70/27-464, а також з бездіяльністю експерта під час слідчого експерименту, проведеного за його участю 18.10.2016 р. При цьому, яким чином висновок експерта і його бездіяльність свідчать про упередженість експерта, захисник не зазначив. В ухвалі від 18.01.2017 р. суд вказав, що він не може прийняти зазначені доводи захисника з тих підстав, що оцінка доказів проводиться після дослідження судом всіх наданих сторонами доказів, і тому посилення захисника на помилковість висновку експерта є передчасним. Що стосується бездіяльності експерта під час слідчого експерименту, то він під час своєї діяльності є вільним і самостійно визначає, яким чином діяти під час слідчого експерименту і які дані йому необхідні для надання обґрунтованого висновку. З урахуванням викладеного, суд вказаною ухвалою відмовив у задоволенні заяви захисника ОСОБА_2 про відвід експерта ОСОБА_3 [253].

Поряд із цим, у разі залучення експерта під час досудового розслідування стороною обвинувачення, невід'ємними стосовно досліджуваної умови допустимості доказів виступають обставини, пов'язані із належним суб'єктом призначення експертизи. Зокрема, до числа таких обставин належать: 1) надання доручення про проведення експертизи слідчим, який визначений керівником органу досудового розслідування та здійснює досудове розслідування у кримінальному провадженні, у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – слідчим, визначеним старшим слідчої групи, а у необхідних випадках – прокурором (п. п. 4 і 5 ч. 2 ст. 36, п. 1 ч. 2 ст. 39 та п. п. 2 і 3 ч. 2 ст. 40 КПК України); 2) надання доручення про

проведення експертизи із додержанням правил підслідності, визначених ст. 216 КПК України; 3) відсутність закріплених ч. 1 ст. 77 і ст. 79 КПК України обставин, за наявності яких слідчий, прокурор, який надає доручення про проведення експертизи, не має права брати участь у кримінальному провадженні та підлягає відводу.

2. *Отримання висновку експерта з належного джерела.* Обставиною, що характеризує його отримання з належного джерела як умову допустимості, виступає відображення відомостей про проведені експертом дослідження, зроблені за їх результатами висновки та обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені перед експертом у документі про призначення експертизи (залучення експерта), у відповідному процесуальному джерелі доказів, визначеному ч. 2 ст. 84 КПК України, – висновку експерта. Поряд із висновком експерта, окремі відомості, які стосуються проведеного дослідження, зроблених висновків і відповідей на запитання, можуть міститися і у показаннях експерта, наданих під час його допиту. Водночас, останні не можуть замінювати висновок експерта і розглядатися як належне джерело його отримання.

3. *Додержання визначеного законом порядку отримання висновку експерта.* До числа обставин, які характеризують вказану умову його допустимості, доречно віднести: 1) призначення і проведення експертизи після внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР (ч. ч. 2 і 3 ст. 214 КПК України); 2) призначення і проведення експертизи у межах строків провадження досудового розслідування, визначених ст. ст. 219, 294 – 296 КПК України; 3) призначення експертизи за наявності підстав, визначених ст. 242 і ч. 2 ст. 332 КПК України; 4) проведення експертизи на підставі доручення сторони кримінального провадження та ухвали слідчого судді, суду про доручення проведення експертизи (ст. 243 і ч. 1 ст. 332 КПК України); 5) забезпечення у ході проведення експертизи прав експерта, передбачених п. п. 1 – 4, 7 і 8 ч. 3 ст. 69 КПК України; 6) дотримання вимог кримінального процесуального закону та підзаконних нормативно-правових актів до порядку проведення експертизи; 7) наявність підстав для залучення до

проведення експертизи учасників кримінального провадження та інших осіб і забезпечення їх прав; 8) додержання порядку отримання зразків для експертизи, визначеного ст. 245 КПК України; 9) допустимість доказів, на яких ґрунтується висновок експерта (ч. 5 ст. 101 КПК України); 10) дотримання вимог до структури і змісту висновку експерта, визначених ст. ст. 101 і 102 КПК України та підзаконними нормативно-правовими актами. Підставою визнання висновку експерта недопустимим доказом виступає допущення істотного порушення норм кримінального процесуального закону під час призначення та проведення експертизи. Виявлені під час оцінки допустимості висновку експерта порушення, на думку Л.М. Головченко, є істотними, якщо вони фактично відобразилися на повноті, всебічності експертного дослідження, об'єктивності й обґрунтованості висновків, зроблених експертом, або не вплинули на їх обґрунтованість, але стосуються найбільш важливих аспектів, пов'язаних із призначенням і проведенням експертизи [53, с. 15].

Як свідчать результати дослідження судової практики, надаючи оцінку допустимості висновку експерта, суди виходять з істотності порушень норм кримінального процесуального закону, допущених у ході призначення та проведення експертизи. Так, під час судового розгляду справи №336/5755/16-к (кримінальне провадження №1-кп/336/65/2017) Шевченківський районний суд м. Запоріжжя встановив, що експертом ОСОБА_12 огляд потерпілого та дослідження його медичної документації не виконувалися, а лише склалися висновки експерта як підсумок. Фактично у проведенні експертиз від 26.08.2016 р. №3376 та від 26.08.2016 р. №3377-Д були задіяні два експерта – ОСОБА_13 (на етапі огляду потерпілого і дослідження медичної документації) та ОСОБА_12 (на етапі складання висновку), які мали право, відповідно до ст. 101 КПК України, у випадках їх одностайної думки, скласти один висновок і підписати його спільно або, у разі незгоди, скласти та підписати окремі висновки. Проте, експерт ОСОБА_12, склавши лише частину висновку експерта, а саме розділ «Висновок», підписала їх одноособово. У зв'язку з цим суд визнав висновки експерта від 26.08.2016 р. №3376 та від

26.08.2016 р. №3377-Д недопустимими доказами і не врахував їх під час ухвалення вироку від 04.09.2017 р. [39].

За наявності неістотних порушень норм кримінального процесуального закону, допущених під час призначення та проведення експертизи, суди визнають висновки експерта допустимими і використовують їх у ході ухвалення судових рішень. Так, під час судового розгляду справи №703/1748/15-к (кримінальне провадження №1-кп/703/12/16) Смілянський міськрайонний суд Черкаської області встановив, що відсутність у висновку експерта ОСОБА_9 від 28.12.2015 р., в якому зазначені можливі механізми заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому ОСОБА_2 обвинуваченим ОСОБА_4, даних про повне ім'я і по батькові експерта, а також докладного, на думку захисту, опису проведених досліджень, у тому числі й методів, застосованих у дослідженні, не впливають на повноту, якість і допустимість вказаного висновку як доказу у справі. У зв'язку з цим суд визнав наведений висновок експерта допустимим доказом і використав його під час ухвалення вироку від 26.02.2016 р. [35].

У доктрині кримінального процесу нерідко коло обставин, які характеризують дотримання встановленого законом порядку отримання висновку експерта як умову його допустимості, визначається більш широко. Зокрема, О.О. Волобуєва, Д.В. Давидова та Ю.В. Пілюков до їх числа відносять процесуальну самотійність та індивідуальну відповідальність експерта за наданий ним висновок [59, с. 152; 158, с. 101]. Водночас, вони виступають гарантіями незалежності експерта і правильності складеного ним висновку, у зв'язку з чим не можуть розглядатися як обставини, що характеризують дотримання встановленого законом порядку отримання висновку експерта як умову його допустимості.

Результати дослідження судової практики свідчать, що під час оцінки допустимості висновку експерта судами широко використовується правило «плодів отруєного дерева», яке полягає у тому, що докази, отримані на основі незаконно здобутих доказів, підлягають визнанню недопустимими і не можуть

використовуватися під час постановлення судового рішення [93, с. 342]. Так, у ході судового розгляду справи №711/3420/18 (кримінальне провадження №1-кп/711/272/18) Придніпровський районний суд м. Черкаси встановив, що судово-медична експертиза, за висновком якої від 04.01.2018 р. №02-01/18 у потерпілого ОСОБА_5 виявлено певні тілесні ушкодження, проведена до внесення відомостей до ЄРДР, у зв'язку з чим суд визнав вказаний висновок експерта недопустимим доказом. Надаючи оцінку допустимості висновку експерта від 23.04.2018 р. №02-01/508, суд застосував правило «плодів отруєного дерева», тобто оцінку допустимості всього ланцюжка доказів, що базуються один на одному, а не кожного окремого доказу автономно. Оскільки висновок експерта про наявність у потерпілого ОСОБА_5 тілесних ушкоджень, їх локалізацію, давність утворення і ступінь тяжкості ґрунтувався виключно на висновку експерта від 04.01.2018 р. №02-01/18, визнаному судом недопустимим доказом, він визнав недопустимим доказом також і висновок експерта від 23.04.2018 р. №02-01/508 та не прийняв до уваги обидва висновки експерта під час ухвалення вироку від 02.10.2018 р. [34].

Визнавши висновок експерта допустимим доказом, суб'єкт доказування встановлює його достовірність. У ході оцінки висновку експерта з точки зору наведеної процесуальної характеристики суб'єкт доказування повинен встановити обставини, які характеризують кожну з умов його достовірності:

1. Компетентність експерта та його об'єктивність. Компетентність експерта означає достатність його фахових знань для проведення відповідної експертизи у конкретному кримінальному провадженні за конкретним колом запитань, які перед ним ставляться [59, с. 154; 159, с. 161]. Компетентність експерта визначається: 1) його компетенцією – колом прав та обов'язків, наданих експерту нормами законодавства, та обсягом спеціальних знань і практичних навичок, якими він повинен володіти у зв'язку з проведенням конкретного виду експертиз; 2) його кваліфікацією – рівнем спеціальних знань і практичних навичок, якими володіє експерт: наявністю у нього необхідної освіти, проходженням ним спеціальної підготовки у межах відповідної

спеціалізації, отриманням свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, наявністю у нього стажу експертної роботи, наукового ступеня, вченого звання тощо. Вказаний підхід поділяють й опитані практичні працівники, на думку яких компетентність експерта визначається його кваліфікацією (94 % респондентів) і компетенцією (89 % респондентів) (додаток Б).

Вагомою гарантією достовірності висновку експерта виступає норма ч. 6 ст. 69 КПК України, яка передбачає, що експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів [112].

Поряд із компетентністю експерта, окремі вчені пропонують під час оцінки складеного ним висновку брати до уваги авторитетність установи, в якій він працює [25, с. 92]. Водночас, експертна установа виступає місцем роботи експерта і жодним чином не впливає як на компетентність самого експерта, так і на достовірність складеного ним висновку.

Об'єктивність експерта вказує на відсутність у нього зацікавленості у результатах кримінального провадження, яка свідчить про його упередженість і може вплинути на зміст складеного ним висновку. Коло обставин, які вказують на наявність у нього зацікавленості у результатах кримінального провадження, визначається ч. 1 ст. 77 і ст. 79 КПК України [112]. За їх наявності експерт, керуючись п. 5 ч. 5 ст. 69 КПК України, зобов'язаний заявити самовідвід [112], що виступає ще однією з гарантій достовірності висновку експерта.

Як вказує І.Л. Петрухін, «оцінка висновку експерта з точки зору компетентності останнього полягає у: а) вивченні запитань, поставлених перед експертом, і віднесенні їх до тієї або іншої галузі знань; б) вивченні фактичних даних, встановлених експертом, і вирішенні питання про те, які саме спеціальні знання вимагалися для їх встановлення; в) ознайомленні з даними, які характеризують експерта як спеціаліста у певній галузі знання; г) встановленні того, чи належать до компетенції експерта наукові положення та методи

дослідження, які були використані під час проведення експертизи» [209, с. 729-730]. Оцінка висновку експерта з точки зору об'єктивності експерта полягає у встановленні відсутності підстав для його відводу (самовідводу).

Встановлення у ході оцінки доказів як некомпетентності експерта, так і його необ'єктивності виступає однією з підстав визнання складеного ним висновку недостовірним. Наприклад, Центральний районний суд м. Миколаєва під час судового розгляду справи №490/4771/13-к (кримінальне провадження №1-кп/490/35/2016) встановив, що додаткова судово-медична експертиза була проведена поза відділенням криміналістики, яке функціонує у Миколаївському обласному бюро судово-медичної експертизи, та експертом, який спеціальної підготовки з судово-медичної криміналістики не проходив, що було підтверджено експертом ОСОБА_9 під час давання ним показань у суді. Більше того, з його показань встановлено, що він про існування методик проведення таких експертиз не обізнаний, а способи і методи їх проведення у суді назвати не спромігся. Викладене викликало обґрунтовані сумніви у компетенції експерта, що проводив вказану додаткову експертизу. На підставі викладеного суд у вирoku від 03.10.2016 р. дійшов до висновку про неможливість визнання висновку експерта об'єктивним, науково обґрунтованим і правильним [38].

2. Достатність і достовірність матеріалів, наданих експерту для проведення дослідження. Достатність наданих експерту матеріалів передбачає їх отримання експертом у кількості, необхідній для проведення експертизи. Як вказується у п. 3.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р., до експертної установи (експерту) надаються: документ про призначення експертизи, об'єкти, зразки для порівняльного дослідження та, за клопотанням експерта, – матеріали справи (протоколи оглядів з додатками, протоколи вилучення речових доказів тощо) [175]. Істотними гарантіями достовірності висновку експерта виступають норми кримінального процесуального закону, які надають експерту право за недостатності отриманих матеріалів заявити клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків (п. 2 ч. 3 ст. 69 України) і відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому

матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків (ч. 4 ст. 69 КПК України) [112].

За відсутності об'єкта дослідження у низці випадків можливе проведення експертизи за його фотознімками і копіями. Як вказується у п. 3.5 наведеної Інструкції, коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитися за фотознімками та іншими копіями об'єкта (крім об'єктів почеркознавчих досліджень), його описами та іншими матеріалами, доданими до справи в установленому законодавством порядку, якщо це не суперечить методичним підходам до проведення відповідних експертиз [175]. Достовірність наданих експерту матеріалів у доктрині кримінального процесу розглядається як чинник, який значною мірою впливає на достовірність висновку експерта. Так, Ю.К. Орлов відзначає, що істотним моментом, який впливає на достовірність висновку експерта, виступає правильність наданих йому вихідних даних – даних, які експерт отримує від суб'єкта доказування як готові посилки для висновку [148, с. 168-169]. Достовірність наданих експерту матеріалів, по-перше, зумовлює проведення суб'єктом доказування попереднього огляду об'єктів і зразків для експертизи. Як вказує Г.М. Меретуков, «неперевірені матеріали кримінальної справи доцільно на експертизу не надавати, оскільки це може призвести до давання експертом висновку, оснований на фактах, які не відповідають дійсності» [131, с. 118]. По-друге, з метою забезпечення достовірності матеріалів, наданих експерту, суб'єкт доказування повинен здійснити їх чіткий опис, що дозволить експерту встановити їх автентичність. Так, п. 3.3 вказаної Інструкції передбачає, що у документі про призначення експертизи перераховуються всі об'єкти, які направляються на експертне дослідження, із зазначенням точного найменування, кількості, міри ваги, серії та номера (для грошей Національного банку України та іноземної валюти), інші відмінні індивідуальні ознаки [175]. По-третє, задля забезпечення достовірності наданих експерту матеріалів суб'єкт доказування повинен забезпечити їх збереження під час надсилання в експертну установу. Зокрема, п. 3.4 наведеної Інструкції закріплює, що об'єкти

дослідження надсилаються в експертну установу (експертові) в упаковці, яка забезпечує їх збереження, та засвідчуються особою у передбаченому законодавством порядку [175].

3. *Наукова обґрунтованість обраної експертом методики дослідження та її застосовність до фактів кримінального провадження.* Відповідно до п. 2 Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. №595, методика проведення судової експертизи являє собою результат наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовуються в процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання [166]. З огляду на п. п. 3, 8 і 11 вказаної Постанови, методики проведення судових експертиз розробляються державними спеціалізованими установами, визначеними ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», підлягають державній реєстрації МЮ України із присвоєнням відповідного реєстраційного коду та включенню до РМПСЕ [166]. Вибір конкретної методики дослідження здійснюється експертом з урахуванням виду експертизи, що підлягає проведенню, типової експертної ситуації, цілей та умов вирішення експертних завдань. Як вказує І.В. Бурков, оцінка наукової обґрунтованості та правомірності застосування у конкретному випадку експертної методики є найбільш складною, порівняно з оцінкою інших основних вимог (умов), які забезпечують достовірність висновку експерта, що пояснює тим, що суб'єкт доказування не виступає спеціалістом у тій галузі знань, до якої належить експертне дослідження [25, с. 91]. У ході оцінки висновку експерта з точки зору достовірності застосування експертної методики, на думку С.В. Неміри, необхідно враховувати такі обставини: 1) чи виступає обрана експертом методика затвердженою й апробованою часом та експертною практикою; 2) чи правильно вона обрана у відповідності до конкретного експертного завдання; 3) чи не було підстав для застосування іншої (інших) експертних методик у сукупності із застосованою; 4) якщо використано декілька експертних методик, то чи відсутні у них суперечності

між собою; 5) чи відповідає виконане експертом дослідження даній методиці [143, с. 142-143].

Під час проведення анкетування опитані практичні працівники вказали, що у ході оцінки висновку експерта з точки зору достовірності застосування експертної методики врахуванню підлягають: внесення обраної експертом методики до РМПСЕ та її апробація в експертній практиці (88 % респондентів), правильність обрання методики з урахуванням експертного завдання (94 % респондентів), відсутність підстав для застосування іншої (інших) експертних методик у сукупності із застосованою (86 % респондентів), у разі використання декількох методик – відсутність суперечностей між ними (75 % респондентів), відповідність результатів експертного дослідження обраній методиці (78 % респондентів) (додаток Б).

Результати дослідження судової практики свідчать, що у разі встановлення наукової необґрунтованості висновку експерта він визнається недостовірним і не може покладатися в основу судового рішення. Так, під час судового розгляду справи №490/4771/13-к (кримінальне провадження №1-кп/490/35/2016) Центральний районний суд м. Миколаєва встановив, що висновок експерта за результатами проведення додаткової судово-медичної експертизи ані власне процесу дослідження, тобто – співставлення виявлених на тілі ОСОБА_6 тілесних ушкоджень із вказаними обвинуваченим обставинами, ані вказівок про методи, що застосовувалася під час такого співставлення, не містить взагалі. Із числа визначених п. 2.7 Правил проведення експертиз у відділеннях криміналістики методів, що використовуються під час їх проведення (візуального дослідження ушкоджень, слідів, накладень, гаданих знарядь, наданих зразків; фотографічних методів; рентгенографії ушкоджень і слідів; експериментального відтворення ушкоджень і слідів; складання графічних моделей порівняльних ушкоджень (метод графічного кодування, векторно-графічний спосіб тощо); порівняльного дослідження ушкоджень і слідів на наданих об'єктах та одержаних в експериментах; математичної обробки результатів дослідження; ситуаційного моделювання) у висновку

експерта про застосування інших, ніж візуальне дослідження ушкоджень і слідів, методів не йдеться взагалі. У судовому засіданні експерт пояснив, що жодних інших методів не застосовував, під час давання висновку виходив лише з власних уявлень про силу удару, а судово-медичні дані, які б обґрунтовували правильність його оцінки, навести не зміг. За вказаних обставин суд визнав вказаний висновок експерта науково необґрунтованим і вказав на неможливість його покладення в основу судового рішення [38].

4. Повнота проведеного експертом дослідження визначається наданням ним у висновку чіткої та вичерпної відповіді на всі поставлені суб'єктом доказування запитання. При цьому К.С. Мазур повноту проведеного експертом дослідження обґрунтовано пов'язує з межами проведення самих досліджень [128, с. 103]. Гарантією забезпечення повноти дослідження виступають норми кримінального процесуального закону, які покладають на експерта обов'язок особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання (п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК України) і надають йому право викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України) [112].

Здійснюючи оцінку достовірності висновку експерта з точки зору повноти проведеного дослідження, суб'єкти доказування, на думку І.Л. Петрухіна, повинні звертати увагу на такі обставини: 1) повноту використання наданих експерту матеріалів; 2) застосування різноманітних методів дослідження, які доповнюють один одного та є необхідними для достовірної відповіді на поставлені запитання; 3) наявність у висновку відповідей на всі поставлені запитання; 4) повноту опису у висновку зробленої експертом роботи, яка має значення для висновків [209, с. 730]. Аналогічним чином до визначення кола обставин, що підлягають врахуванню у ході оцінки достовірності висновку експерта з точки зору повноти проведеного дослідження, підходять опитані практичні працівники, на думку яких

врахуванню підлягають: повнота використання наданих експерту матеріалів (95 % респондентів), застосування різних методів дослідження, які у своїй сукупності забезпечують отримання достовірних відповіді на поставлені запитання (82 % респондентів), наявність у висновку відповідей на всі поставлені запитання (88 % респондентів), повнота опису у висновку експерта проведеного дослідження (82 % респондентів) (додаток Б). При цьому, з урахуванням п. 9 Листа ВССУ від 05.10.2012 р. №223-1446/0/4-12, висновок слід вважати неповним, якщо експерт не дав вичерпної відповіді на поставлені питання або у ньому не міститься відповіді на одне чи декілька питань взагалі чи його складено за результатами дослідження не всіх поданих експерту на дослідження необхідних об'єктів [173]. Поряд із цим, Н.М. Сенченко оцінкою достовірності висновку експерта з точки зору його повноти охоплює також відповідність висновків експерта проведеним ним дослідженням [191, с. 245]. Проте, вказана обставина підлягає встановленню у ході оцінки достовірності змісту висновку експерта.

5. *Достовірність змісту висновку експерта* визначається правильністю інтерпретації ним встановлених ознак об'єктів дослідження та відповідністю висновків експерта як виявленим ознакам об'єктів, так і іншим наявним у кримінальному провадженні доказам. Як вказує М.Г. Щербаковський, кожна виявлена у ході експертного дослідження ознака повинна бути докладно описана, а потім оцінена експертом, по-перше, з погляду відображення властивостей об'єкта і, по-друге, її значимості для вирішення поставленого питання. Під час вирішення ідентифікаційного завдання повинна бути оцінена ідентифікаційна значимість кожної ознаки, а також їх сукупності [284, с. 371]. Суб'єкт доказування у ході оцінки достовірності висновку повинен встановити правильність інтерпретації експертом встановлених ознак, після чого визначити відповідність його висновків ознакам об'єктів дослідження, виявленим ним під час проведення дослідження, та іншим доказам, наявним у кримінальному провадженні. Як відзначає Д.Г. Зімін, висновок експерта не може бути визнаний достовірним, по-перше, у разі, якщо висновки експерта не

випливають із дослідницької частини, є неаргументованими і необґрунтованими, а, по-друге, у разі, якщо вони суперечать іншим наявним у справі доказам [78, с. 280].

Таким чином, складність оцінки достовірності висновку експерта зумовлюється як особливостями формування цього процесуального джерела доказів, пов'язаними із застосуванням спеціальних знань та проведенням експертних досліджень, так і специфікою його змісту, зумовленою описом проведених досліджень, у тому числі й методик дослідження. Вирішення питання про достатність доказів, як вказує С.О. Ковальчук, передбачає надання оцінки наявній системі належних, допустимих і достовірних доказів, які необхідні для встановлення обставин, що підлягають доказуванню, та перебувають у взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [93, с. 352]. Відповідно, висновок експерта підлягає оцінці з точки зору достатності виключно у сукупності з іншими наявними доказами. У зв'язку з цим викликає заперечення позиція О.Ю. Горошко, на думку якої достатність висновку експертного дослідження оцінюється виходячи із тієї позиції, наскільки зроблений висновок доводить той факт, з метою встановлення якого було призначено дослідження, тобто має місце оцінка достатності стосовно одного доказу – висновку експерта [56, с. 274].

У доктрині кримінального процесу неодноразово окреслювалися процесуальні наслідки оцінки висновку експерта. Зокрема, Н.І. Клименко та І.Л. Петрухін відзначають, що у результаті оцінки висновку експерта слідчий, суд може прийняти одне з таких рішень: 1) визнати висновок повним та обґрунтованим, а фактичні дані, які у ньому містяться, – достовірними і такими, що мають значення у справі; 2) визнати висновок експерта недостатньо зрозумілим або неповним і за необхідності призначити додаткову експертизу чи допитати експерта для роз'яснення або доповнення складеного ним висновку; 3) визнати висновок експерта необґрунтованим або таким, що викликає сумнів у його правильності, та за необхідності призначити повторну експертизу чи провести інші процесуальні дії, спрямовані на перевірку висновку експерта [90,

с. 174; 209, с. 731]. Поділяючи у цілому наведену позицію, доцільно розкрити процесуальні наслідки оцінки висновку експерта залежно від встановлення наявності/відсутності його індивідуальних процесуальних властивостей і характеристик – належності, допустимості та достовірності.

Визнання висновку експерта належним, допустимим і достовірним доказом дозволяє суб'єкту доказування використовувати його у кримінальному процесуальному доказуванні. І навпаки, визнання висновку експерта неналежним або недопустимим доказом призводить до його виключення з дослідження та неможливості використання у доказуванні, у тому числі й для обґрунтування сторонами кримінального процесу відстоюваних ними процесуальних позицій і для обґрунтування слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом ухвалюваних ними процесуальних рішень. Поряд із цим, допущення істотних порушень вимог КПК України або законодавства у сфері судової експертизи щодо порядку призначення і проведення експертизи призводить до подальшого призначення та проведення повторної експертизи: під час досудового розслідування – за доручення сторони кримінального провадження або на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за результатами розгляду клопотання сторони захисту, а у ході судового розгляду – на підставі ухвали суду, постановленої за клопотання сторони кримінального провадження або за власною ініціативою суду у порядку ч. ч. 1 і 2 ст. 332 КПК України.

Наслідки визнання висновку експерта недостовірним доказом диференціюються залежно від підстав прийняття суб'єктом доказування такого рішення: 1) у разі констатації неповноти висновку експерта або його недостатньої зрозумілості проводиться допит експерта з метою роз'яснення, уточнення та доповнення складеного ним висновку; 2) у разі встановлення неповноти висновку експерта або його недостатньої зрозумілості, які не можуть бути усунуті шляхом допиту експерта, проводиться додаткова експертиза; 3) у разі необхідності отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які потребують додаткових досліджень або дослідження

додаткових матеріалів, проводиться додаткова експертиза; 4) у разі виникнення сумнівів у правильності висновку експерта проводиться повторна експертиза.

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що оцінка висновку експерта здійснюється суб'єктами доказування за загальними правилами, встановленими ст. 94 КПК України, з урахуванням специфіки цього джерела доказів, зумовленої його правовою природою, особливостями його змісту та процесуальної форми, специфікою отримання під час кримінального провадження.

Оцінка висновку експерта здійснюється на основі принципів її обов'язковості, свободи, повноти і системності та полягає у встановленні його належності, допустимості, достовірності, а у сукупності з іншими зібраними доказами – достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

2.4. Використання висновку експерта у кримінальному процесуальному доказуванні

Визначаючи зміст кримінального процесуального доказування, законодавець пов'язує його лише з формуванням доказів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [112]. Водночас, встановлення вказаних обставин тісно пов'язане не тільки з формуванням доказів, але й з їх використанням як під час досудового розслідування, так і в ході судового розгляду. На це прямо вказується у нормах кримінального процесуального закону, які передбачають використання доказів для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, обґрунтування процесуальних рішень суб'єктів кримінального процесуального доказування та правових позицій сторін кримінального провадження у судових дебатах (ст. ст. 85, 86, 98, 99, 364, 370 та інші КПК України) [112].

У доктрині кримінального процесу використання доказів розглядається як діяльність, що полягає в оперуванні суб'єктами кримінального процесуального доказування доказами. При цьому сутність використання доказів як завершального етапу доказування вченими визначається доволі неоднозначно. Зокрема, О.В. Астапенко розглядає використання доказів як розумову діяльність, що полягає у логічному оперуванні доказами [12, с. 26]. Протилежну позицію відстоює В.М. Ліщенко, на думку якого використання доказів являє собою практичну діяльність, що зводиться до прийняття та обґрунтування процесуальних рішень [125, с. 11-12]. Узагальнюючи наведені підходи, М.А. Погорецький визначає використання доказів як практичну процесуальну та розумову діяльність, що полягає в оперуванні доказами, у встановленні на їх підставі фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження [161, с. 21], в обґрунтуванні відповідних процесуальних рішень уповноваженими суб'єктами, у тому числі й для перевірки вже отриманих доказів і для отримання нових доказів тощо [162, с. 71]. Поділяючи останню з наведених позицій, потрібно вказати, що використання доказів являє собою неподільний конгломерат розумової та практичної діяльності суб'єктів доказування. Використання доказів дозволяє відображає запропонований вченими-процесуалістами підхід до розкриття поняття доказування у двох аспектах: як доказування-пізнання та доказування-обґрунтування [62, с. 320]. Як відзначає С.О. Ковальчук, використання доказів як розумова діяльність являє собою доказування-обґрунтування, виступає зовнішнім вираженням результатів оцінки доказів і завершальним етапом доказування, тісно взаємопов'язаним з етапом їх формування, а як практична діяльність використання доказів, виступаючи елементом процесуального порядку проведення окремих слідчих (розшукових) або судових дій чи тактичним прийомом їх проведення, спрямоване на перевірку наявних та отримання нових доказів, у зв'язку з чим входить до змісту збирання та перевірки доказів й охоплюється доказуванням-пізнанням [93, с. 232-233].

Мета використання висновку експерта у доктрині кримінального процесу пов'язується зі встановленням обставин, які підлягають доказуванню. Так, А.С. Амеліна та Б.Л. Білоусов вказують, що використати висновок експерта означає встановити за його допомогою факти, важливі для розслідування, у чому й полягає кінцева мета проведення будь-якої експертизи [6, с. 190]. Безперечно, що використання доказів у цілому і висновку експерта зокрема забезпечує встановлення фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. При цьому використання доказів спрямовується суб'єктами доказування на досягнення завдань доказування, визначених ними з урахуванням наданих їм кримінальним процесуальним законом повноважень, обставин конкретного кримінального провадження, наявних у ньому доказів тощо.

Залежно від завдань кримінального процесуального доказування, використання доказів під час кримінального провадження здійснюється за допомогою широкого кола способів. Пов'язуючи способи використання доказів із загальними цілями їх використання, А.Р. Белкін до числа останніх відносить: 1) перевірку: версій; інших доказів; орієнтуючої та розшукової інформації на предмет її оцінки; 2) обґрунтування: рішень, що приймаються; обвинувального акту; 3) моделювання: слідчої ситуації; механізму злочину; психологічного портрету та зовнішності злочинця; 4) отримання нових доказів, нової оперативної та розшукової інформації; формування комплексів доказів; 5) демонстрацію доказів учасникам процесу на предмет: усунення існуючих суперечностей між доказами; викриття у даванні неправдивих показань та отримання нових доказів; переконання у безглузді протидії розслідуванню, подолання кругової поруки співучасників [17, с. 370]. З урахуванням сформованих у доктрині кримінального процесу та криміналістики підходів щодо визначення способів оперування доказами у кримінальному провадженні, С.О. Ковальчук обґрунтовує доцільність розгляду використання доказів у процесуальному і тактичному аспектах [95, с. 88]. Враховуючи правову природу висновку експерта як джерела доказів і цілі його використання у ході

кримінального провадження, низка вчених звертається до визначення напрямів використання висновку експерта. Так, С.П. Лапта наводить чотири напрями його використання та визначає їх цілі: 1) у доказуванні – отримання нових доказів, перевірка інших доказів, формування комплексів доказів; 2) у тактичному плані – висунення та перевірка версій, моделювання механізму злочину, подолання протидії розслідуванню; 3) в організаційному плані – обґрунтування рішень, які приймає слідчий у розслідуваній справі; 4) у профілактиці злочинів – встановлення обставин, які сприяли вчиненню злочинів [123, с. 16-17]. Вказуючи на відсутність чіткого логічного підґрунтя такого поділу, більш послідовно до вирішення цього питання підходить М.Г. Щербаковський, який виокремлює чотири загальні напрями використання висновку експерта і притаманні їм під час досудового розслідування цілі: 1) кримінально-правовий – кваліфікація злочинних дій (встановлення ознак, елементів складу злочину); 2) кримінальний процесуальний – отримання нових доказів, перевірка інших доказів, формування комплексів доказів, обґрунтування процесуальних рішень; 3) криміналістичний – висунення та перевірка версій, моделювання механізму злочину, подолання протидії розслідуванню, обґрунтування тактичних рішень слідчого, ідентифікація осіб і предметів; 4) кримінологічний – встановлення обставин, які сприяли вчиненню злочинів [284, с. 421-422]. Поділяючи таку позицію у цілому, вбачається доцільність у детальному розкритті змісту кожного із наведених аспектів, що дозволить у межах кожного з них виокремити відповідні напрями.

1. Кримінально-правовий аспект використання висновку експерта передбачає оперування ними під час кваліфікації кримінального правопорушення. З урахуванням висловлених вченими позицій щодо використання доказів у вказаному аспекті [123, с. 146; 284, с. 421], як напрями використання висновку експерта доречно виділити:

1) використання для встановлення наявності ознак кримінального правопорушення. Висновок експерта дозволяє суб'єктам доказування встановити наявність/відсутність у діянні особи ознак об'єктивної сторони

складу злочину. Зокрема, це стосується випадків, за яких встановлення вказаних фактів можливе лише за допомогою застосування спеціальних знань. До їх числа належать дві групи випадків: а) випадки виявлення матеріальних об'єктів, які можуть відповідати ознакам речових доказів і, за цієї умови, становлять предмет кримінального правопорушення (зокрема, підроблені гроші, вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, холодна зброя, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори тощо); б) випадки застосування бланкетних норм Особливої частини КК України. У першій групі випадків експерт у висновку констатує відповідність/невідповідність ознак наданих для дослідження матеріальних об'єктів ознакам речових доказів, а у другій – відповідність/невідповідність діяння особи вимогам відповідних правил, інструкцій тощо [41, с. 240]. У слідчій і судовій практиці найбільш поширеними є випадки призначення експертизи для встановлення ознак і фізичних властивостей матеріальних об'єктів, які виступають речовими доказами і становлять предмет кримінального правопорушення: їх віднесення до вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин [36], наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів [33].

2) використання для встановлення обставин щодо окремих елементів складу кримінального правопорушення (його об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони). Останні не можуть встановлюватися експертом, оскільки не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права (ч. 1 ст. 242 КПК України) [112], а експерту забороняється з'ясовувати питання права і надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами (абз. 5 п. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз від 08.10.1998 р.) [175]. Водночас, використання висновку експерта у значній кількості випадків впливає на встановлення обставин щодо окремих елементів складу кримінального правопорушення, які перебувають у тісному взаємозв'язку з предметом доказування у кримінальному провадженні. Зокрема, висновок експерта дозволяє суб'єктам

доказування встановити обставини щодо: а) об'єктивної сторони кримінального правопорушення; б) суб'єкта кримінального правопорушення; в) суб'єктивної сторони кримінального правопорушення [41, с. 240]. Обставинами стосовно об'єктивної сторони кримінального правопорушення, які можуть бути встановлені шляхом використання висновку експерта, з огляду на вимоги п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України, виступають: час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення, у тому числі механізм події кримінального правопорушення, відомості про використані знаряддя, у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом – характер наслідків і наявність причинно-наслідкового зв'язку між діянням і суспільно-небезпечними наслідками тощо. Так, п. п. 1, 2 і 6 ч. 2 ст. 242 КПК України закріплюють обов'язок слідчого, прокурора забезпечити проведення експертизи у низці випадків, пов'язаних з необхідністю встановлення обставин, які охоплюються об'єктивною стороною кримінального правопорушення, а саме: а) встановлення причин смерті; б) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; в) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [112].

Наприклад, за допомогою використання висновку експерта під час судового розгляду справи №235/774/17 (кримінальне провадження №1-кп/235/307/17) Красноармійським міськрайонним судом Донецької області встановлено, що причиною смерті потерпілого ОСОБА_4 є колото-різане поранення правого стегна з ушкодженням стегнової артерії та вени, схованого нерву та м'язів, які завдали рясний зовнішній крововилив з розвитком гострої масивної кровотечі, внаслідок одноразового цілеспрямованого ударного впливу з достатньою силою по передній-внутрішній поверхні правого стегна; ушкоджень після смерті не виявлено; часовий проміжок між нанесенням ушкодження та смертю потерпілого складає не більше одного десятка хвилин; смерть ОСОБА_4 настала у місці виявлення трупа; після спричиненого

ушкодження потерпілий міг здійснювати самостійні обмежені дії; під час нанесення ушкодження ОСОБА_4 міг знаходитися як у вертикальному, так і у горизонтальному положенні; у крові та сечі трупа виявлено спирт етиловий у такій кількості: у крові – 4,53 %, у сечі – 5,53 %, що свідчить про вживання перед смертю алкогольних напоїв і про сп'яніння тяжкого ступеня. Вказані обставини знайшли відображення у вироку суду від 15.08.2017 р. [31].

До обставин щодо суб'єкта кримінального правопорушення, які можуть встановлюватися шляхом використання висновку експерта, належать особа, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, її вік та обставини, які дозволяють суб'єктам доказування зробити висновок щодо осудності особи. Під час проведення анкетування опитані практичні працівники вказали, що висновок експерта може використовуватися для встановлення таких обставин щодо суб'єкта кримінального правопорушення: обставин щодо особи, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, у цілому (82 % респондентів), обставин щодо віку особи, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення (94 % респондентів), обставин, які дозволяють суб'єктам доказування зробити висновок щодо осудності особи (98 % респондентів) (додаток Б).

У першу чергу, за допомогою проведення різних видів ідентифікаційних експертиз суб'єкти доказування можуть встановити особу, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. Поряд із цим, проведення експертизи дозволяє встановити вік особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, та її осудність. Так, відповідно до п. п. 3 і 4 ч. 2 ст. 242 і ст. 509 КПК України, експертиза підлягає обов'язковому призначенню для: а) визначення психічного стану підозрюваного, обвинуваченого за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності. Зокрема, під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру, з урахуванням ч. 1 ст. 509 КПК України, психіатрична експертиза проводиться за умови встановлення обставин, які дають підстави вважати, що

особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, а саме: наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання; поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затямарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо); б) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості [112].

Наприклад, Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області під час розгляду справи №686/6743/18 встановив, що за висновком амбулаторної судово-психіатричної експертизи від 19.03.2018 р. №173 обвинувачений ОСОБА_3 на період вчинення кримінального правопорушення виявляв психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності, виявляє такий і в теперішній час; проте, ці розлади не позбавляли і не позбавляють його можливості усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Даючи оцінку цьому висновку, суд визнав його науково обґрунтованим і достатньо аргументованим, таким, що відповідає об'єктивній поведінці обвинуваченого під час судового розгляду, а тому, погоджуючись із зазначеним висновком експерта, суд визнав обвинуваченого ОСОБА_3 осудним і відповідальним за вчинене, на підставі чого вироком від 27.04.2018 р визнав його винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст.185 КК України, і призначив йому відповідну міру покарання [37].

Стосовно суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, з огляду на вимоги п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України, за допомогою використання висновку експерта можуть бути встановлені обставини, які дозволяють суб'єктам доказування зробити висновок щодо вини особи, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення. У ході проведення анкетування опитані

практичні працівники вказали, що висновок експерта може використовуватися для встановлення таких обставин щодо суб'єктивної сторони кримінального правопорушення: обставин щодо вини особи (95 % респондентів), обставин щодо мотиву вчинення кримінального правопорушення (73 % респондентів), обставин щодо мети його вчинення (68 % респондентів) (додаток Б). Як вказується у доктрині кримінального процесу, мотив і мета вчиненого кримінального правопорушення мають факультативне значення для кваліфікації, але обов'язково враховуються під час визначення суспільної небезпеки вчиненого, особи злочинця та у ході призначенні судом покарання [114, с. 243; 115, с. 269]. Встановлення форми вини особи, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення дозволяє суб'єкту доказування дійти висновку про усвідомлення нею протиправності своїх дій, ступеня її вини у вчиненні кримінального правопорушення, конкретних потреб, інтересів, прагнень, які виступили мотивом його вчинення тощо. Як вказує М.Г. Щербаковський, оскільки певні дії особи дозволяють зробити висновок про свідомий характер дії, передбачення нею безпосередніх наслідків, як і про бажання або свідоме допущення отриманого результату, то криміналістичні, судово-медичні, інженерно-технічні та інші експертні дослідження, так чи інакше розкриваючи спосіб вчинення злочину, характер дій, механізм діяння тощо, виявляються значимими одночасно для доказування і об'єктивної, і суб'єктивної сторони злочину. Це й зумовлює важливу роль судових експертиз, за допомогою яких виявляються різноманітні обставини, у тому числі й ті з них, які характеризують безпосередньо суб'єктивну сторону діяння [282, с. 178-179].

2. Кримінальний процесуальний аспект використання висновку експерта пов'язаний з оперуванням ними для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Узагальнюючи наведені вченими позиції щодо використання доказів у наведеному аспекті [93, с. 430; 95, с. 88; 284, с. 421], до числа напрямів використання висновку експерта доцільно віднести:

1) використання слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом для обґрунтування процесуальних рішень. У доктрині кримінального процесу використання доказів для обґрунтування процесуальних рішень визначається як основний спосіб їх використання [121, с. 23]. Зроблені експертом висновки використовуються шляхом наведення їх змісту у мотивувальній частині відповідного процесуального рішення, яке ухвалюється слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом. При цьому висновок експерта використовується під час ухвалення процесуального рішення тільки у сукупності з іншими наявними доказами. У разі використання висновку експерта у мотивувальній частині відповідного процесуального рішення наводяться результати його оцінки суб'єктом доказування. Приймаючи процесуальне рішення, суб'єкт доказування, як вказує К.А. Садчікова, зобов'язаний зазначити, які факти встановлені висновком експерта, а не обмежуватися лише посиланням на його висновок [186, с. 246]. Для суду вказаний обов'язок впливає зі змісту п. 2 ч. 1 ст. 372 і п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК України, відповідно до яких у мотивувальній частині ухвали суду зазначаються встановлені судом обставин із посиланням на докази, а також мотиви неврахування окремих доказів, а у мотивувальній частині вироку – докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів [112]. Крім того, висновок експерта може використовуватися як для підтвердження наявності/відсутності конкретних обставин і їх відповідності іншим доказам, так і для спростування окремих доказів.

2) використання слідчим, прокурором, судом для перевірки наявних та отримання нових доказів. Дослідивши висновок експерта, суб'єкт доказування здійснює аналіз і синтез його змісту та співставляє його зі змістом інших наявних доказів. Оскільки за результатами такого співставлення суб'єкт доказування може встановити як відповідність, так і невідповідність змісту висновку експерта змісту інших доказів, то за необхідності він проводить процесуальні дії, спрямовані на отримання нових доказів. Відповідно,

використання висновку експерта дозволяє як підтвердити, так і спростувати інші наявні у кримінальному провадженні докази.

3) використання слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом для формування комплексу доказів. Висновок експерта може використовуватися як елемент сукупності доказів і стосуватися конкретних обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. При цьому, як вказує С.П. Лапта, комплекси доказів можуть формуватися: а) за предметом доказування: стосовно події злочину в цілому (вбивство, зґвалтування тощо); стосовно окремих обставин справи (встановлення місця, часу, знаряддя злочину тощо); б) за однорідністю доказів: з використанням різнорідних доказів (наприклад, факт перебування підозрюваного у певному місці підтверджується його показаннями, показаннями свідків, результатами слідчого експерименту та результатами дактилоскопічної експертизи); з використанням однорідних доказів (у цьому випадку – висновків експертів, коли певна обставина встановлюється за допомогою висновків декількох експертиз) [123, с. 19].

4) використання сторонами кримінального провадження для обґрунтування своїх правових позицій. Під час досудового розслідування зроблені експертом висновки використовуються стороною обвинувачення шляхом наведення у мотивувальній частині відповідних клопотань, які заявляються нею слідчому судді, та відповідних скарг на ухвали слідчого судді, що підлягають оскарженню у цій стадії кримінального провадження, а стороною захисту – шляхом наведення у мотивувальній частині відповідних клопотань, які заявляються нею слідчому, прокурору, слідчому судді, та відповідних скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора та на ухвали слідчого судді, які підлягають оскарженню у ході досудового розслідування. Під час судового провадження зроблені експертом висновки використовуються сторонами кримінального провадження для обґрунтування правових позицій у ході їх виступів у судових дебатах.

3. Криміналістичний аспект використання висновку експерта передбачає оперування ними для вирішення тактичних завдань, які стоять перед

суб'єктами доказування. З урахуванням висловлених вченими позицій щодо використання доказів у вказаному аспекті [95, с. 88; 284, с. 421], як напрями використання висновку експерта доречно виокремити:

1) використання для висунення та перевірки версій. Зроблені експертом висновки можуть виступати основою для висунення версій щодо конкретних обставин кримінального провадження: його часу, місця, способу, знарядь тощо. Поряд із цим, висновок експерта може використовуватися для перевірки висунутих версій, за результатами якої вони можуть підтверджуватися, коригуватися або спростовуватися.

2) використання для моделювання механізму кримінального правопорушення. Характеризуючи моделювання як метод пізнавальної діяльності, М.Г. Щербаковський виокремлює такі основні напрями його застосування під час розслідування злочинів на підставі результатів експертних досліджень: у криміналістичній діагностиці виду злочину шляхом встановлення наявності відповідних ознак певного злочину з метою його правильної кримінально-правової кваліфікації; у встановленні події, що досліджується у процесі розслідування; у виявленні та викритті особи, яка переховується після вчинення злочину; у встановленні особи трупа; під час розшуку викраденого майна, предметів, що використовувалися під час вчинення злочину; у встановленні подій, що передували, сприяли вчиненню злочину або настали після нього; у встановленні мети, мотивів, обстановки, механізму злочинної поведінки, утворених при цьому слідів; у встановленні походження та зв'язку між фактами, їх часової й просторової характеристик, для усунення протиріч між фактами тощо [284, с. 430-431].

3) використання для подолання протидії досудовому розслідуванню та судовому розгляду. Як вказує А.Р. Белкін, докази можуть бути використані для подолання протидії за такими напрямками: а) встановлення факту приховування інформації про злочин та/або її носіїв; б) встановлення факту знищення слідів злочину та злочинця; в) встановлення факту маскуванню інформації та/або її носіїв; г) встановлення хибності інформації та/або її носіїв [17, с. 382-384].

Повною мірою такий висновок стосується й напрямів використання висновку експерта для подолання протидії розслідуванню.

4) використання для обґрунтування тактичних рішень. Обов'язковим складовим елементом будь-якого тактичного рішення виступають докази, які відображаються в його інформаційній частині. У зв'язку з цим висновок експерта, поряд з іншими наявними доказами, використовується у ході прийняття тактичного рішення з метою його обґрунтування. Поряд із цим, з урахуванням спрямованості тактичного рішення на здійснення тактичного впливу на слідчу ситуацію в цілому або на окремі її компоненти, на хід і результати процесу розслідування та його елементи [110, с. 200], зроблені експертом висновки можуть сприяти правильному вибору методів, прийомів і засобів досягнення цієї мети.

4. Кримінологічний аспект використання висновку експерта пов'язаний з оперуванням ними з метою здійснення профілактики кримінальних правопорушень. Узагальнюючи наведені вченими позиції щодо використання доказів у наведеному аспекті [123, с. 29; 284, с. 422], до числа напрямів використання висновку експерта доцільно віднести:

1) використання для встановлення обставин, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. За результатами проведення експертизи експерт може виявити кримінологічні чинники, які зумовили вчинення кримінального правопорушення або сприяли його вчиненню. У разі встановлення таких обставин він може відобразити їх у висновку експерта, чим звернути увагу суб'єктів доказування на необхідність усунення обставин, які зумовили вчинення кримінального правопорушення або сприяли його вчиненню.

2) використання для розробки методичних рекомендацій, спрямованих на виявлення й усунення обставин, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. Як вказує М.Г. Щербаковський, виходячи з аналізу об'єктів і обставин, що є предметом експертного дослідження, з метою усунення криміногенних факторів можуть бути висловлені рекомендації, спрямовані на вдосконалення нормативного регулювання, окремих правил та інструкцій,

зміну конструкцій певних предметів побутового, господарського та іншого призначення, виключення деяких з них з обігу, посилення контролю за дотриманням вимог нормативних документів [284, с. 443].

Як свідчить проведений аналіз, використання висновку експерта під час кримінального провадження здійснюється за різноманітними напрямками, виокремлення яких доцільно здійснювати з урахуванням сфери його використання. За вказаним критерієм потрібно виокремлювати кримінально-правовий, кримінальний процесуальний, криміналістичний і кримінологічний напрями використання висновку експерта, кожному з яких притаманний власний зміст, що, у свою чергу, зумовлює широке коло напрямів його використання у кримінальному провадженні. З урахуванням наведеного, використання висновку експерта являє собою оперування ним суб'єктами доказування під час кваліфікації кримінального правопорушення, для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, для вирішення тактичних завдань, які стоять перед ними, і для здійснення профілактики кримінальних правопорушень [41, с. 242].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що полягає у формуванні концепції висновку експерта у кримінальному процесі на основі комплексного аналізу проблем нормативно-правового та правозастосовного характеру, а також внесенні науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення КПК України у частині визначення поняття висновку експерта, підстав проведення експертизи, порядку ініціювання її проведення, підстав і порядку проведення допиту експерта та призначення додаткової і повторної експертизи. До найбільш вагомих наукових результатів дослідження належать такі:

1. Дослідження еволюції становлення висновку експерта вказує на доцільність виокремлення у структурі цього процесу чотирьох відносно самостійних і послідовно змінюваних етапів, кожен з яких характеризується тенденціями, притаманними розвитку цього джерела доказів:

– перший етап (XI століття – початок XVIII століття) характеризується законодавчим визнанням необхідності використання спеціальних знань у кримінальному провадженні та їх доказового значення;

– другий етап (початок XVIII століття – початок 20-х років XX століття) відзначається законодавчим визнанням необхідності залучення до кримінального процесу фахівців для давання висновків з окремих питань і подальшим нормативним удосконаленням порядку його здійснення;

– третій етап (початок 20-х років XX століття – 2012 рік) характеризується законодавчим закріпленням висновку експерта як виду доказів і подальшим нормативним удосконаленням його структури та змісту;

– четвертий етап (2012 рік – наш час) відзначається визнанням на законодавчому рівні висновку експерта джерелом доказів у кримінальному провадженні і нормативним закріпленням його поняття.

2. Сутність висновку експерта у кримінальному процесі підлягає характеристиці за допомогою розкриття його сутнісних елементів і

притаманних йому ознак. Визначення сутнісних елементів висновку експерта дозволяє розкрити онтологічні основи поняття цього джерела доказів, а визначення притаманних йому ознак – логічні основи його поняття.

До сутнісних елементів висновку експерта належать: 1) зміст – фактичні дані, які містяться у його заключній частині й обґрунтовуються проведенням дослідженням та оцінкою експерта; 2) процесуальна форма – процесуальний акт, який містить вказані фактичні дані.

До числа ознак висновку експерта потрібно віднести: 1) він виступає результатом використання спеціальних знань, якими володіє експерт; 2) він складається у межах компетенції експерта і поставлених перед ним запитань; 3) він повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження наданих йому об'єктів; 4) він є вивідним знанням, сформульованим на основі проведеного дослідження.

Висновок експерта являє собою складений за результатами використання спеціальних знань, у межах компетенції експерта і поставлених перед ним запитань процесуальний акт, що ґрунтується на відомостях, які він сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження наданих об'єктів, і містить докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені за їх результатами висновки та обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені перед ним у документі про призначення експертизи (залучення експерта).

3. Структура висновку експерта відображає логічну послідовність викладу в його тексті положень, які становлять зміст цього джерела доказів.

Обов'язковими частинами висновку експерта є: 1) вступна, яка висвітлює організаційний аспект проведення експертизи і складення висновку експерта; 2) дослідницька, яка містить відомості про застосовані методики експертного дослідження, проведені дослідження та отримані на їх основі результати; 3) заключна, яка відображає зроблені експертом за результатами дослідження висновки.

Факультативною частиною висновку експерта виступає синтезуюча, яка підлягає включенню у його дослідницьку частину у разі: а) проведення під час

експертизи порівняльного дослідження – для узагальнення отриманих результатів роздільного дослідження об'єктів; б) проведення комісійної та комплексної експертизи – для узагальнення й оцінки результатів досліджень, що здійснювалися кожним із експертів; в) проведення повторної експертизи – для узагальнення й оцінки її результатів у порівнянні з результатами первинної експертизи.

Додатки до висновку експерта виступають його невід'ємною частиною, але не можуть розглядатися як самостійний елемент структури цього джерела доказів, оскільки вони лише відображають хід проведення дослідження, викладений у дослідницькій частині висновку експерта.

4. Проведений аналіз застосовуваних у доктрині кримінального процесу критеріїв і виокремлюваних видів висновків експерта свідчить про обґрунтованість їх класифікації у процесуальному аспекті за такими критеріями: 1) за характером відносин між наслідком та його підставою: умовні та безумовні висновки експерта; 2) за ступенем однозначності: однозначні та альтернативні висновки експерта; 3) за якістю зв'язаності: позитивні і негативні висновки експерта; 4) за ступенем підтвердження висловленого твердження: категоричні та ймовірні висновки експерта.

5. Систему процесуальних властивостей і характеристик висновку експерта становлять належність, допустимість, достовірність і достатність.

Належність висновку експерта являє собою його процесуальну властивість, що, по-перше, відображає зв'язок між відображеними у ньому фактичними даними й обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та/або мають значення для нього, а, по-друге, підлягає встановленню з урахуванням кола запитань, поставлених перед експертом, і проведенням експертизи на основі наданих експерту матеріалів кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження.

Допустимість висновку експерта являє собою процесуальну властивість, яка відображає його відповідність закріпленим нормами КПК України вимогам щодо отримання висновку експерта належним суб'єктом, з належного джерела

та з додержанням визначеного законом порядку його отримання. Умовами допустимості висновку експерта є: 1) його складання належним суб'єктом; 2) його отримання з належного джерела; 3) додержання визначеного законом порядку отримання висновку експерта.

Достовірність висновку експерта являє собою процесуальну характеристику, яка відображає придатність їх змісту встановлювати із високим ступенем ймовірності факти та обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. До числа умов оцінки висновку експерта з точки зору його достовірності належать: 1) компетентність експерта та його об'єктивність; 2) достатність і достовірність матеріалів, наданих експерту для проведення дослідження; 3) наукова обґрунтованість обраної ним методики дослідження та її застосовність до фактів кримінального провадження; 4) повнота проведеного експертом дослідження; 5) достовірність змісту висновку експерта.

Достатність відображає кількісну та якісну характеристику сукупності наявних доказів. Кількісна характеристика свідчить про встановлення або спростування одного й того самого факту або обставини, що підлягають доказуванню, за допомогою декількох доказів. Якісна характеристика вказує на їх якісну визначеність і системність, що забезпечують можливість обґрунтування процесуального рішення, яке підлягає ухваленню.

6. Формування висновку експерта як джерела доказів включає в себе його отримання, перевірку та оцінку. Процесуальний аспект отримання висновку експерта включає в себе закріплені нормами КПК України дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи. До їх числа належать: 1) процесуальні дії суб'єктів доказування, спрямовані на залучення експерта; 2) процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи; 3) процесуальні дії експерта щодо надання складеного ним висновку та суб'єктів доказування щодо його отримання. У своїй сукупності ці дії суб'єктів доказування та експерта становлять процесуальну форму отримання висновку експерта як способу збирання доказів.

7. Перевірка висновку експерта являє собою розумово-практичну діяльність суб'єктів доказування, спрямовану на підтвердження/спростування відомостей, викладених у змісті цього джерела доказів, і встановлення логічної узгодженості висновку експерта (або відсутності такої) з іншими доказами. Перевірка висновку експерта проводиться за допомогою здійснення суб'єктом доказування його аналізу, синтезу та співставлення з іншими доказами (розумовий етап) та отримання нових доказів шляхом проведення під час досудового розслідування слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а у ході судового розгляду – судових дій (практичний етап). Основними способами перевірки висновку експерта шляхом отримання нових доказів як під час досудового розслідування, так і в ході судового розгляду виступають допит експерта і проведення додаткової та повторної експертизи.

8. Мета допиту експерта полягає у роз'ясненні, уточненні та доповненні складеного ним висновку для усунення його незрозумілості або неповноти. Роз'яснення висновку експерта являє собою пояснення його змісту у цілому або окремих частин, спрямоване на формування в учасників кримінального провадження правильного їх розуміння. Уточнення висновку експерта передбачає здійснення додаткової аргументації окремих його положень з метою надання їм більш детальної конкретизації. Доповнення висновку експерта передбачає поглиблення змісту окремих його частин за рахунок формулювання та обґрунтування експертом додаткових тверджень, які не носять характеру висновків, ґрунтуються на результатах проведеного дослідження та не потребують додаткових досліджень.

Предметом допиту експерта охоплюються такі групи відомостей: 1) відомості щодо методики дослідження і теоретичних розробок, використаних під час проведення експертизи; 2) дані про достатність відомостей, на підставі яких готувався висновок; 3) відомості щодо наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку, а також застосованих ним засобів; 4) відомості про застосовність і правильність застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; 5) відомості,

необхідні для з'ясування причин неповноти або суперечливості висновку експерта.

9. Додаткова і повторна експертизи можуть бути призначені лише за наявності відповідних підстав.

Підставами призначення додаткової експертизи виступають: 1) неповнота висновку експерта; 2) його недостатня зрозумілість; 3) необхідність отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які виникли у суб'єкта доказування за результатами оцінки висновку експерта.

Підстави призначення повторної експертизи доречно класифікувати на дві групи: 1) фактичні – підстави, зумовлені виникненням у суб'єкта доказування сумніву у правильності висновку експерта (недостатня обґрунтованість висновку експерта, неповнота проведеного ним дослідження, надання неправильної оцінки виявленим ознакам об'єкта дослідження, неправильний вибір методики дослідження або неправильне її застосування, допущення експертом методологічних (психологічних, логічних, фактичних) та операційних помилок, суперечність висновку експерта іншим наявним доказам тощо); 2) процесуальні – підстави, зумовлені допущенням істотних порушень процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи (проведення експертизи за відсутності документа про призначення експертизи (залучення експерта), її проведення експертом, який підлягав відводу, нездійснення попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків, використання під час дослідження недопустимих матеріалів, вихід експерта за межі компетенції, обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого, інших учасників кримінального провадження та інших осіб, недотримання експертом вимог щодо змісту і структури висновку тощо).

10. Оцінка висновку експерта здійснюється суб'єктами доказування за загальними правилами, встановленими ст. 94 КПК України, з урахуванням специфіки цього джерела доказів, зумовленої його правовою природою,

особливостями його змісту та процесуальної форми, специфікою отримання під час кримінального провадження. Оцінка висновку експерта здійснюється на основі принципів її обов'язковості, свободи, повноти і системності та полягає у встановленні його належності, допустимості, достовірності, а у сукупності з іншими зібраними доказами – достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Визнання висновку експерта належним, допустимим і достовірним доказом дозволяє суб'єкту доказування використовувати його у кримінальному процесуальному доказуванні.

Визнання висновку експерта неналежним або недопустимим доказом призводить до його виключення з дослідження та неможливості використання у доказуванні, у тому числі й для обґрунтування сторонами кримінального процесу відстоюваних ними процесуальних позицій і для обґрунтування слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом ухвалюваних ними процесуальних рішень. Поряд із цим, допущення істотних порушень вимог КПК України або законодавства у сфері судової експертизи щодо порядку призначення і проведення експертизи призводить до подальшого призначення та проведення повторної експертизи.

Наслідки визнання висновку експерта недостовірним доказом диференціюються залежно від підстав прийняття суб'єктом доказування такого рішення: 1) у разі констатації неповноти висновку експерта або його недостатньої зрозумілості проводиться допит експерта з метою роз'яснення, уточнення та доповнення складеного ним висновку; 2) у разі встановлення неповноти висновку експерта або його недостатньої зрозумілості, які не можуть бути усунуті шляхом допиту експерта, проводиться додаткова експертиза; 3) у разі необхідності отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які потребують додаткових досліджень або дослідження додаткових матеріалів, проводиться додаткова експертиза; 4) у разі виникнення сумнівів у правильності висновку експерта проводиться повторна експертиза.

11. Використання висновку експерта являє собою оперування ним суб'єктами доказування під час кваліфікації кримінального правопорушення, для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, для вирішення тактичних завдань, які стоять перед ними, і здійснення профілактики кримінальних правопорушень.

Висновок експерта підлягає використанню під час кримінального процесуального доказування у чотирьох аспектах: 1) кримінально-правовому, який передбачає оперування ним під час кваліфікації кримінального правопорушення; 2) кримінальному процесуальному, який пов'язаний з оперуванням висновком експерта для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню; 3) криміналістичному, який передбачає оперування ним для вирішення тактичних завдань, які стоять перед суб'єктами доказування; 4) кримінологічному, який пов'язаний з оперуванням ним з метою здійснення профілактики кримінальних правопорушень.

12. З метою вдосконалення нормативної моделі висновку експерта як джерела доказів запропоновано внести зміни і доповнення до КПК України, якими уточнити нормативне визначення його поняття (ч. 1 ст. 101), розширити коло учасників кримінального провадження, які вправі звертатися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи (ч. 1 ст. 242), уточнити порядок розгляду слідчим суддею вказаного клопотання (ч. 3 ст. 244), визначити підстави допиту експерта у ході судового розгляду (ч. 1 ст. 356), а також законодавчо визначити особливості змісту висновку експерта, складеного за результатами проведення повторної експертизи (ч. 4 ст. 102), врегулювати підстави, умови і порядок допиту експерта під час досудового розслідування (ст. 225-1), закріпити підстави призначення й особливості проведення додаткової та повторної експертиз (ст. 242-1 і ч. 8-1 ст. 244), визначити вимоги до змісту ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи (ч. 6-1 ст. 244) тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова В.М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2004. 260 с.
2. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. М.: Норма, 2009. 480 с.
3. Александров А.С., Фролов А.С. Относимость уголовно-процессуальных доказательств: Монография. Нижний Новгород: Нижегородская правовая академия, 2011. 176 с.
4. Амеліна А.С., Данкович Н.О. Допустимість доказів у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2012. №3 (58). С. 199-205.
5. Аленин Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий. Кировоград: Центрально-Украинское издательство, 2002. 264 с.
6. Амеліна А.С., Білоусов Б.Л. Оцінка висновку експерта та його доказове значення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1-2. С. 185-192.
7. Андрушко П.П. Поняття доказів у кримінальному судочинстві, їх достовірності, належності та допустимості (закінчення). *Адвокат*. 2011. №5. С. 9-18.
8. Арешонков В.В. Загальні засади судової експертизи за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: порівняльно-правовий аналіз. *Митна справа*. 2012. №6 (84). Ч. 2, кн. 1. С. 162-168.
9. Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. М.: Юридическая литература, 1964. 180 с.
10. Арсеньев В.Д., Заблоцкий В.Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск: Издательство Красноярского университета, 1986. 152 с.

11. Артикул воинский от 26.04.1715 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/articul.htm>.

12. Астапенко О.В. Витребування та подання предметів і документів як способи збирання доказів на досудових стадіях кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. 249 с.

13. Афонін Д.С. Деякі особливості використання некатегоричних висновків експерта в якості доказів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №3. С. 191-193.

14. Бабунич В. Суть та значення перехресного допиту. Процесуальні особливості проведення перехресного допиту при розгляді кримінальних справ в суді. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 53. С. 322-328.

15. Баршев Я.И. Основания уголовного судопроизводства, с применением к российскому уголовному судопроизводству. Санкт-Петербург: В Типографии II Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1841. 326 с.

16. Басай Н.М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2012. 264 с.

17. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. М.: Норма, 2007. 528 с.

18. Белкин Р.С. Собираніе, исследование и оценка доказательств. М.: Наука, 1966. 293 с.

19. Бідняк Г.С. Висновок експерта як джерело доказів під час розслідування шахрайства. *Криміналістичний вісник*. 2014. №2 (22). С. 55-59.

20. Богославська М.О., Клименко Н.І. Допит експерта слідчим і в суді. *Криміналістичний вісник*. 2010. №1 (13). С. 29-34.

21. Бондаренко О.О. Класифікація судових експертиз у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. №1028. Серія «Право». 2012. Вип. 12. С. 339-342.

22. Боруленков Ю.П. Допустимость доказательств: время перемен? *Уголовное судопроизводство*. 2013. №3. С. 13-18.

23. Булыга А.З. Анализ и оценка экспертных выводов в криминальных делах. *Тези виступів учасників конференції прокурорів-криміналістів, начальників управлінь карного розшуку, НДЕКЦ УМВС областей та обласних бюро судово-медичної експертизи МОЗ України* (м. Київ, 14-15 березня 2005 р.). К.: Український центр духовної культури, 2005. С. 27-36.

24. Бурько А.В., Харатишвили А.Г. Вероятные выводы в заключениях экспертов. *Научная школа уголовного процесса и криминалистики Санкт-Петербургского государственного университета и современная юридическая наука: Сборник статей по материалам Международной научно-практической конференции* (г. Санкт-Петербург, 10-11 июня 2015 года). СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2016. С. 173-178.

25. Бурков И.В. Заключение и показания эксперта в уголовном процессе. М.: Юрлитинформ, 2010. 144 с.

26. Бутырин А.Ю. Оценка и использование заключений эксперта-строителя и специалиста в процессе доказывания. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2010. №1 (17). С. 74-85.

27. Васенков В. Допрос эксперта. *Социалистическая законность*. 1986. №9. С. 49-50.

28. Васяев А.А. Признание доказательств недопустимыми в ходе судебного следствия в суде первой инстанции в российском уголовном процессе: Монография. М.: Волтерс Клувер, 2010. 176 с.

29. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

30. Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. М.: Госюриздат, 1956. 220 с.

31. Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 15.08.2017 р. у справі №235/774/17 (кримінальне провадження №1-кп/235/307/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68279174>.

32. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 09.12.2016 р. у справі №165/108/16-к (кримінальне провадження №1-кп/161/199/16). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63291165>.

33. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 21.03.2017 р. у справі №711/805/17-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65525339>.

34. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 02.10.2018 р. у справі №711/3420/18 (кримінальне провадження №1-кп/711/272/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76862448>.

35. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 26.02.2016 р. у справі №703/1748/15-к (кримінальне провадження №1-кп/703/12/16). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56135544>.

36. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 06.03.2018 р. у справі №712/5751/17 (кримінальне провадження №1-кп/712/120/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72848174>.

37. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 27.04.2018 р. у справі №686/6743/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73789223>.

38. Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 03.10.2016 р. у справі №490/4771/13-к (кримінальне провадження №1-кп/490/35/2016). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61730759>.

39. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 04.09.2017 р. у справі №336/5755/16-к (кримінальне провадження №1-кп/336/65/2017). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68610760>.

40. Водоп'ян Н.Ф., Кушакова Н.О. Особливості призначення та проведення повторних і додаткових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Збірник науково-практичних матеріалів*. 2005. Вип. 5. С. 127-132.

41. Воробчак А.Р. Використання висновку експерта як джерела доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. №6. С. 238-245.

50. Гловюк І., Торбас О. Новий порядок залучення експерта за Кримінальним процесуальним кодексом України: здобутки та прорахунки. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. №2 (54). С. 97-108.
51. Гловюк І.В. Розгляд слідчим суддею клопотання про залучення експерта. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. №2 (02). С. 23-28.
52. Гмирко В.П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація: конспект проблемної лекції. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2002. 63 с.
53. Головченко Л.М. Оцінка висновків криміналістичної експертизи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 1995. 22 с.
54. Гончаренко В.Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. №2 (9). С. 22-34.
55. Горб Ю.В. Шляхи та методи пошуку недоліків та прогалин у висновках судових експертів стороною захисту. *Юридичні науки: проблеми та перспективи: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 19-20 травня 2017 року). У 2-х ч. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Ч. 2. С. 115-118.
56. Горошко Е.Ю. Оценка заключения комплексного экспертного исследования. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D: Экономические и юридические науки. Уголовное право и криминалистика*. 2010. №10. С. 270-275.
57. Гричина О.В. Судова експертиза в системі процесуальних дій як одне з джерел судових доказів в кримінальному, цивільному та господарському процесах. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2015. Вып. 60. С. 135-146.
58. Грошевий Ю.М., Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі: Науково-практичний посібник. К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2006. 272 с.

59. Давидова Д.В., Волобуєва О.О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. №2. С. 151-154.

60. Давидова Д.В. Джерела доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2015. 225 с.

61. Деєв М.В. Кримінально-процесуальне доказування та його елементи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3-2. Том 2. С. 212-215.

62. Деєв М.В. Кримінально-процесуальне доказування як різновид процесу пізнання. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип. 4. С. 314-323.

63. Декрет о суде от 22.11.1917 г. В кн.: Декреты Советской власти. Т. I. М.: Государственное издательство политической литературы, 1957. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_sude1.htm.

64. Декрет о суде от 15.02.1918 г. В кн.: Декреты Советской власти. Т. I. М.: Государственное издательство политической литературы, 1957. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_sude2.htm.

65. Дело «Лука против Италии»: Постановление Европейского суда по правам человека от 27.02.2001 г. URL: http://www.rpqi.narod.ru/echr/another_2/luka.htm.

66. Дело «Ходорковский и Лебедев против Российской Федерации»: Постановление Европейского Суда по правам человека от 25.07.2013 г. URL: <http://base.garant.ru/71004482/>.

67. Демидова Є.Є. Предмет допиту судового експерта. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 328-337.

68. Демидова Є.Є. Про тактику допиту судового експерта на досудовому слідстві. *Теорія і практика правознавства*. 2011. №1. URL: <http://law.nlu.edu.ua/article/download/62788/58271>.

69. Демидова Є.Є. Тактика допиту обізнаних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2013. 20 с.

70. Дехтяр О.Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та її реалізація у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2013. 231 с.

71. Доля Е.А. Проверка доказательств в российском уголовном процессе (стадия предварительного расследования). *Правоведение: Известия высших учебных заведений*. 1994. №1. URL: <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/st/dolya.htm>.

72. Дорохов В.Я. Понятие доказательства в советском уголовном процессе. *Советское государство и право*. 1964. №9. С. 108-117.

73. Дорошенко О.Ф. Судова експертиза як засіб доказування при розгляді цивільних справ щодо порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2007. 22 с.

74. Дудич А.В. Експерт як учасник кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 253 с.

75. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. К.: Юрінком Інтер, 2005. 388 с.

76. Елагина Е.В. Анализ и оценка прокурором заключения эксперта: конспект лекции. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2017. 48 с.

77. Жданова Я.В. Проблемы вероятного и достоверного в уголовно-процессуальном доказывании и их влияние на принятие отдельных процессуальных решений следователем: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ижевск, 2004. 281 с.

78. Зимин Д.Г. Особенности оценки заключения эксперта судом. *Научный альманах. Серия Юридические науки*. 2017. №5-1 (31). С. 278-281.

79. Зинин А.М., Омелянюк Г.Г., Пахомов А.В. Введение в судебную экспертизу. М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «Модэк», 2002. 240 с.

80. Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза: учебник. М.: Право и закон, 2002. 320 с.

81. Золотых В.В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе. Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. 288 с.

82. Зорин Л.В. Оценка относимости и допустимости заключения эксперта при производстве судебной экспертизы в стадии судебного разбирательства. *Наука Южно-Уральского государственного университета. Секции экономики, управления и права: Материалы 63-й научной конференции*. Челябинск: Издательский центр Южно-Уральского государственного университета, 2011. Т. 2. С. 113-116.

83. Іванюк Р.В., Юрчишин В.Д. Сучасна класифікація висновків експерта: криміналістичний і кримінально-процесуальний аспект. *Криміналістичний вісник*. 2013. №1 (19). С. 71-79.

84. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 р. №591 і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 18.08.2017 р. за №1024/30892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>.

85. Іщенко В. Принцип допустимості і достатності засобів кримінально-процесуального доказування. *Право України*. 2003. №7. С. 90-93.

86. Ильина Е.Р. Проблемы оценки заключения судебно-медицинского эксперта в современном уголовном процессе России: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Самара, 2005. 216 с.

87. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Х.: Право, 2008. 296 с.

88. Карпова С.А. Деякі аспекти проведення експертизи у кримінальному процесі. *Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Сімферополь – Алушта, 18-19 квітня 2013 року). Сімферополь: Діайпі, 2013. С. 72-73.

89. Клименко Н.І., Колонюк В.П. Структура і доказове значення висновку експерта як документа, що відображує його дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 213-221.

90. Клименко Н.І. Судова експертологія: Курс лекцій: навчальний посібник для студентів юридичних спеціалізованих вищих навчальних закладів. К.: Ін Юре, 2007. 528 с.

91. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2005. 632 с.

92. Коваленко С.С. Деякі аспекти використання спеціальних знань за новим КПК України. *Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Сімферополь – Алушта, 18-19 квітня 2013 року). Сімферополь: Діайпі, 2013. С. 78-80.

93. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. 618 с.

94. Ковальчук С.О. Збирання нових доказів як спосіб перевірки речових доказів під час досудового розслідування. *Вісник Чернівецького університету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 3. С. 158-171.

95. Ковальчук С.О. Основні способи використання речових доказів під час досудового розслідування. *Принципи та стандарти змагального кримінального процесу на досудовому провадженні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 7 грудня 2016 року). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 87-90.

96. Колдин В.Я. Судебная идентификация. М.: ЛексЭст, 2002. 528 с.

97. Колдин В.Я., Смирнова С.А. Экспертиза в управлении и праве. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2012. №1 (25). URL: <http://koldin-msu.ru/wp-content/uploads/2015/03/25Экспертиза-в-управлении-и-праве.pdf>.

98. Колмаков В.П. Избранные труды по криминалистике: Расследование убийств. Следственный осмотр. Идентификационные действия следователя. Введение в курс науки советской криминалистики / сост. В.В. Тищенко. Репринт. Одесса: Юридическая литература, 2008. 448 с.

99. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

100. Кони А.Ф. Собрание сочинений в восьми томах. Т. 1. Из записок судебного деятеля / под общ. ред. В.Г. Базанова, Л.Н. Смирнова, К.И. Чуковского. Подготовка текста М.М. Выдри, примечания – М. Выдри и В. Гинева. Ред. тома А.П. Могилянский. М.: Издательство «Юридическая литература», 1966. 568 с.

101. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. Х.: Консум, 1999. 157 с.

102. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

103. Копча В.В. Тактика використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 47. Том 3. С. 107-114.

104. Корухов Ю.Г. Организация и нормативное регулирование криминалистических исследований в деятельности правоохранительных и правоприменительных органов: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 1978. 52 с.

105. Костенко Р.В. Доказательства в уголовном процессе: концептуальные подходы и перспективы правового регулирования: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2006. 393 с.

106. Костенко Р.В. Оценка уголовно-процессуальных доказательств: монография. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. 152 с.

107. Костюченко О.Ю. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №1. С. 66-73.

108. Кравченко М.Е. Допустимость вещественных доказательств в уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2017. 188 с.

109. Крет Г.Р. Перевірка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. Вип. 15. С. 143-150.

110. Криміналістика: підручник для студентів юридичних спеціальних вищих закладів освіти / В.М. Глібко, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.

111. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824 с.

112. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

113. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одісей, 2013. 1104 с.

114. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

115. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. 768 с.

116. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. №1001-05 (втратив чинність). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

117. Криминалистика. Книга 1. Техника и тактика расследования преступлений. Учебник для слушателей правовых ВУЗов / под ред. А.Я. Вышинского. М.: Советское законодательство, 1935. 272 с.

118. Крушинський С.А., Каліновська М.О. Порядок залучення експерта в контексті реалізації засади змагальності в кримінальному провадженні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. №1 (59). С. 155-160.

119. Курдюков В.В. Історичний екскурс до норм законодавства щодо обов'язкового призначення судової експертизи у кримінальному процесі України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. №3 (25). С. 119-126.

120. Курдюков В.В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. 211 с.

121. Курзинер Е.Э. Актуальные вопросы доказывания в уголовном судопроизводстве Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2009. 29 с.

122. Кучинська О.П., Кучинська О.А. Кримінальний процес України: навчальний посібник. К.: Прецедент, 2005. 202 с.

123. Лапта С.П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2006. 234 с.

124. Лапта С.П. Про удосконалення структури та змісту висновку експерта. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 26. С. 115-118.

125. Ліщенко В.М. Доказування на досудових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2011. 20 с.

126. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. К.: КГУ, 1987. 100 с.

127. Лопаткин Д.А. Вещественные доказательства (процессуальные и криминалистические аспекты): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2003. 193 с.

128. Мазур Е. С. Проблема оценки достоверности заключения судебно-медицинского эксперта. *Вестник Томского государственного университета*. 2012. №4. С. 102-106.

129. Максимішин Н.М. Щодо предмета допиту експерта у суді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Вип. 2. Том 4. С. 118-121.

130. Меретуков Г.М. Производство судебно-экономической экспертизы: учебное пособие. Краснодар: Кубанский государственный аграрный университет, 2016. 262 с.

131. Меретуков Г.М. Судебная экспертиза на современном этапе развития уголовного судопроизводства России (проблемы теории и практики): монография. Краснодар: Издательство Кубанского государственного аграрного университета, 2010. 160 с.

132. Мирошніченко Ю.М. Дослідження, перевірка та оцінка судом висновку експерта. *Форум права*. 2009. №3. С. 445-450.

133. Михайлов В.А., Дубягин Ю.П. Назначение и производство судебной экспертизы в стадии предварительного расследования: учебное пособие. Волгоград: Издательство ВСШ МВД СССР, 1991. 260 с.

134. Моїсєєв О.М. Дистанційний допит судового експерта: технологічний підхід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 27. Том 3. С. 128.-131.

135. Моїсєєв О.М. Процесуальне значення допиту експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 120-126.

136. Моїсєєв О.М. Роз'яснення висновку комплексної експертизи під час допиту експерта в суді. *Форум права*. 2012. №2. С. 470-475.

137. Назаров В.А. Назначение и проведение экспертизы в уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Оренбург, 1998. 162 с.

138. Нарбікова Н.Г., Стоянов М.М. Сутність достовірності доказів у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 36. С. 251-256.

139. Нарматов Н.К. Особенности доказывания в уголовном судопроизводстве. ЖАМУнун Жарчысы. Экономикалык-агрардык илимдер. 2015. №2. С. 98-101.

140. Нарожная Е.В. К вопросу проверки заключения эксперта в процессе доказывания по законодательству Украины. *Проблемы современной криминалистики и основные направления ее развития в XXI веке: Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 60-летию юбилею кафедры криминалистики Уральского государственного юридического университета* (г. Екатеринбург, 6 октября 2017 года). Екатеринбург: Издательский дом Уральского государственного юридического университета, 2017. С. 266-270.

141. Наставление Врачамъ при судебномъ осмотрѣ и вскрытіи мертвыхъ тѣлъ от 19.12.1828 г. Полное собрание законов Российской Империи. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php.

142. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. №53/5 і зареєстровані у Міністерстві юстиції України 03.11.1998 р. за №705/3145 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. №1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

143. Немира С.В. Достоверность заключения эксперта в уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2016. 207 с.

144. Нор В.Т. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування в практиці Європейського Суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. №1 (3). С. 1-24. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11nvtzpl.pdf>.

145. Овсянников И.В. Категория вероятности в судебной экспертизе и доказывании по уголовным делам: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 2001. 511 с.

146. Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам): учебное пособие. М.: Юрист, 1995. 64 с.

147. Орлов Ю.К. Заключение эксперта как источник выводного знания в судебном доказывании: Уголовно-процессуальные, криминалистические и логико-гносеологические проблемы: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 1985. 54 с.

148. Орлов Ю.К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе. М.: Юристъ, 2009. 175 с.

149. Орлов Ю.К. Производство экспертизы в уголовном процессе: учебное пособие. М.: Всесоюзный юридический заочный институт, 1982. 80 с.

150. Орлов Ю.К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве: научное издание. М.: Институт повышения квалификации Российского федерального центра судебной экспертизы, 2005. 264 с.

151. Осетрова О.С. Про поняття, ознаки та класифікацію допустимості доказів в Україні. *Митна справа*. 2013. Спеціальний випуск. С. 69-76.

152. Павлишин А. Окремі питання допустимості доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 59. С. 356-364.

153. Панько Н.А. Доказовое значення висновку експерта. *Форум права*. 2009. №1. С. 409-414.

154. Панько Н.А. Допит експерта в суді як засіб оцінки його висновку. *Часопис Київського університету права*. 2013. №1. С. 280-284.

155. Перепічка О.І. Оцінка висновку експерта: інформаційно-змістовий аспект. *Європейські перспективи*. 2013. №8. С. 70-75.

156. Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. М.: Юридическая литература, 1964. 266 с.

157. Петрухина А.Н. Заключение и показания эксперта и специалиста как доказательства в современном уголовном судопроизводстве России: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2009. 185 с.

158. Пілюков Ю. Процесуальні вимоги до висновку експерта у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3 (15). С. 99-102.

159. Пилипенко Г. М. Оцінка компетентності експерта. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. №2. С. 159-164.

160. Пинхасов Б.И., Архангельская Е.Г. Вероятные заключения эксперта криминалиста и некоторые вопросы их оценки и использования. *Вопросы судебной экспертизы: Сборник научных трудов*. Ташкент, 1983. С. 11-16.

161. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. №10. С. 12-25.

162. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №3. С. 63-79.

163. Погорецький М.А. П'ять років чинності Кримінального процесуального кодексу України: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. №3. С. 11-27.

164. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія. Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.

165. Попелюшко В.О. Експертні знання в кримінальному провадженні за новим КПК України та допит експерта в суді. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58 (2). С. 68-74.

166. Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. №595. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF>.

167. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.05.2018 р. №865 та

зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14.06.2018 р. за №719/32171. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18>.

168. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності судового експерта та належного забезпечення здійснення судово-експертної діяльності» від 05.04.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63960.

169. Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 року / Упорядник: К.А. Вислобоков. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства НАН України, 1997. 548 с.

170. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної криміналістики бюро судово-медичної експертизи, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. №6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95>.

171. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства: Закон України від 04.10.2019 р. №187-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-20>.

172. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності судового експерта та належного забезпечення здійснення судово-експертної діяльності: проект Закону України, внесений народними депутатами України А.Ю. Геращенко та Д.О. Білоцерковцем від 04.05.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63960.

173. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.10.2012 р. №223-1446/0/4-12. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12>.

174. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. №9. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

175. Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Інструкція, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. №53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. №1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

176. Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України: Інструкція, затверджена Наказом Центрального управління Служби безпеки України від 29.05.2015 р. №371 і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 22.06.2015 р. за №738/27183. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15>.

177. Про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби: Інструкція, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 18.11.2013 р. №1109 і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 09.12.2013 р. за №2086/24618. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z2086-13>.

178. Про проведення судово-медичної експертизи: Інструкція, затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. №6 та зареєстрована в Міністерстві юстиції України 26.07.1995 р. за №254/790. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>.

179. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. №4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

180. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. №8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.

181. Рахунов Р.Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе. М.: Госюриздат, 1953. 262 с.

182. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20.10.2011 року №12-рп/2011. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.

183. Рожнова В.В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №1. С. 301-306.

184. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. М.: Право и закон, 1996. 224 с.

185. Русская Правда краткой редакции (по Академическому списку). В кн.: Памятники русского права. Вып. 1: Памятники права Киевского государства X – XII вв. Сост.: А.А. Зимин; под ред. С.В. Юшкова. М.: Госюриздат, 1952. С. 77-80.

186. Садчікова К.А. Значення висновку експерта при складанні обвинувального акту. *Форум права*. 2015. №4. С. 244-248.

187. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. К.: Кондор, 2008. 588 с.

188. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза. М.: Городец, 1999. 368 с.

189. Сводъ законовъ уголовныхъ. Книга вторая: Законы о судопроизводствѣ по дѣламъ о преступленіяхъ и проступкахъ. Сводъ Законовъ Россійской имперіи. Томъ пятнадцатый: Законы уголовные. Санкт-Петербургъ: Въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1857. URL: <http://www.library6.com/books/456421.djvu>.

190. Сегай М.Я., Надгорний Г.М., Ісакович Б.М. Пропозиції з питань удосконалення регламентації судової експертизи в проектах процесуальних кодексів України. *Вісник Академії правових наук України*. Х., 1999. №2 (17). С. 124-133.

191. Сенченко Н.М. Оцінка висновку експерта в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 4. С. 243-247.

192. Сергеева Д.Б. Належність доказів за новим КПК України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. №3 (31). С. 234-239.

193. Сергеева Д.Б. Поняття та сутність достовірності доказу як його властивості. *Юрист України*. 2014. №1. С. 89-95.

194. Сергеева Д.Б. Проблеми визначення достовірності доказу як його властивості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юрист України*. 2013. №4. С. 106-111.

195. Сімакова-Єфремян Е.Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Х., 2017. 503 с.

196. Сибилева Н.В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе: Учебное пособие. К.: УМК ВО, 1990. 68 с.

197. Скачкова Т.Ю. Про можливість використання висновків криміналістичних експертиз із вірогідною формою висновку під час розслідування кримінальних проваджень. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Вип. 4. Том 2. С. 247-250.

198. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: учебник / под общ. ред. А.В. Смирнова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Кнорус, 2008. 704 с.

199. Соколовская Н.С. Проблемы использования в уголовном процессе заключений и показаний эксперта и специалиста. *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Право*. 2012. Том 8. Вып. 2. С. 142-147.

200. Соловьев А.Б. Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии. М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2002. 192 с.

201. Справочник следователя: Практическое пособие / отв. ред. Н.А. Селиванов. М.: Рос. право, 1992. Вып. 3: Практическая криминалистика: подготовка и назначение судебных экспертиз. 320 с.

202. Старенький О.С. Законодавчі нововведення щодо процесуального порядку провадження окремих слідчих (розшукових) дій як засобів отримання доказів у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. №4. С. 82-93.

203. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. Реєстр і текст Статуту давньоруською мовою. В кн.: Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том І. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. С. 37-191.

204. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 396 с.

205. Стоянов М.М. Властивості доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 245 с.

206. Стоянов М.М. Система правил допустимості доказів у кримінальному провадженні України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 245-250.

207. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. В 2-х т. Т. 1. М.: Наука, 1968. 470 с.

208. Строгович М.С. Уголовный процесс. Учебник. М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР. 1946. 511 с.

209. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Р.С. Белкин, А.И. Винберг, В.Я. Дорохов, Л.М. Карнеева и др.; ред. кол.: Н.В. Жогин (отв. ред.) и др. 2-е изд., исправ. и доп. М.: Юридическая литература, 1973. 736 с.

210. Титов А.М., Тютюнник Т.В. Деякі аспекти допиту експерта у кримінальному процесі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Том 26 (65). №2-1 (Ч. 2). С. 363-368.

211. Тригубчак О.И. Оценка и проверка заключения эксперта: процессуальный и содержательный аспекты. URL:

http://www.iubip.ru/branch/donetsk/sotrud/ur_nauka/Тригубчак%20О.И.%20ОЦЕНКА.doc.

212. Трофименко В.М. Актуальні питання порядку проведення експертизи за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. №11. С. 77-82.

213. Тютюнник В. Проблеми виокремлення критеріїв допустимості доказів у кримінальному процесі. *Право України*. 2014. №10. С. 64-74.

214. Уголовно-процессуальный кодекс УССР: Официальный текст с изменениями на 01.07.1950 г. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1950. 156 с.

215. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України: загальна частина: навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 152 с.

216. Уставъ уголовного судопроизводства отъ 20.11.1864 г. Полное собраніе законовъ Россійской имперіи. Собраніе второе. Томъ XXXIX. 1864. Отдѣленіе второе (Отъ №41319 – 41641). Санкт-Петербургъ: Въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1867. URL: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php?part=807®im=3.

217. Ухвала Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 13.06.2018 р. у справі №199/5549/16-к (кримінальне провадження №1-кп/199/42/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74638848>.

218. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 23.05.2018 р. у справі №754/12781/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74188770>.

219. Ухвала Апеляційного суду Луганської області від 20.11.2017 р. у справі № 425/1712/15-к (кримінальне провадження № 11-кп/782/355/16). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71109515>.

220. Ухвала Балаклійського районного суду Харківської області від 18.07.2017 р. у справі №611/1192/16-к (кримінальне провадження №1-кп/610/59/2017). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67819351>.

221. Ухвала Березівського районного суду Одеської області від 19.05.2017 р. у справі №494/412/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66572883>.

222. Ухвала Борівського районного суду Харківської області від 12.04.2018 р. у справі №614/349/17 (кримінальне провадження: 1-кп/614/1/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73318578>.

223. Ухвала Великобагачанського районного суду Полтавської області від 21.03.2017 р. у справі №525/249/17 (кримінальне провадження №1-кп/525/30/2017). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65444530>.

224. Ухвала Вижицького районного суду Чернівецької області від 28.12.2018 р. у справі №713/2072/18 (кримінальне провадження №1-кп/713/56/19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79179945>.

225. Ухвала Городищенського районного суду Черкаської області від 21.03.2017 р. у справі №691/1732/14-к (кримінальне провадження №1-кп/691/5/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65416156>.

226. Ухвала Городищенського районного суду Черкаської області від 13.05.2017 р. у справі №691/1732/14-к (кримінальне провадження №1-кп/691/5/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66454092>.

227. Ухвала Городищенського районного суду Черкаської області від 18.05.2017 р. у справі №691/1732/14-к (кримінальне провадження №1-кп/691/5/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66567980>.

228. Ухвала Городищенського районного суду Черкаської області від 08.11.2018 р. у справі №691/341/16-к (кримінальне провадження №1-кп/691/18/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77737487>.

229. Ухвала Городоцького районного суду Хмельницької області від 18.10.2018 р. у справі №689/1971/17 (кримінальне провадження №1-кп/672/10/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77195490>.

230. Ухвала Дунаєвецького районного суду Хмельницької області від 09.08.2018 р. у справі №674/256/18 (кримінальне провадження №1-кп/674/47/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75817791>.

231. Ухвала Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 31.01.2017 р. у справі №263/16492/16-к (кримінальне провадження №1-кп/263/216/2017). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64418070>.

232. Ухвала Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 29.01.2018 р. у справі №263/7819/17 (кримінальне провадження №1-кп/263/137/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71912194>.

233. Ухвала Згурівського районного суду Київської області від 14.08.2018 р. у справі №365/416/17 (кримінальне провадження №1-кп/365/7/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75857347>.

234. Ухвала Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 12.02.2018 р. у справі №264/3229/17 (кримінальне провадження №1-кп/264/108/2018). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72180059>.

235. Ухвала Катеринопільського районного суду Черкаської області від 17.03.2016 р. у справі №698/1340/14-к (кримінальне провадження №1-кп/698/35/16). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56881539>.

236. Ухвала Катеринопільського районного суду Черкаської області від 28.11.2016 р. у справі №698/241/15-к (кримінальне провадження №1-кп/698/21/16). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63262777>.

237. Ухвала Катеринопільського районного суду Черкаської області від 26.02.2018 р. у справі №698/201/16-к (кримінальне провадження №1-кп/698/5/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72454857>.

238. Ухвала Кіцманського районного суду Чернівецької області від 28.12.2018 р. у справі №718/1657/18 (кримінальне провадження №1-кп/718/98/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78914486>.

239. Ухвала Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 13.12.2018 р. у справі №166/554/18 (кримінальне провадження №1-кп/159/257/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78518952>.

240. Ухвала Коростишівського районного суду Житомирської області від 17.12.2018 р. у справі №280/1227/16-к (кримінальне провадження №1-кп/280/36/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78584610>.

241. Ухвала Краснокутського районного суду Харківської області від 15.02.2018 р. у справі №627/1586/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72527350>.

242. Ухвала Краснокутського районного суду Харківської області від 15.02.2018 р. у справі №627/18/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72527017>.

243. Ухвала Кремінського районного суду Луганської області від 18.10.2016 р. у справі №415/2431/14-к (кримінальне провадження №1-кп/414/8/2016). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62097404>.

244. Ухвала Кремінського районного суду Луганської області від 15.11.2017 р. у справі №433/948/17 (кримінальне провадження №1-кп/414/186/2017). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70251127>.

245. Ухвала Ленінського районного суду м. Кіровограда від 02.11.2017 р. у справі №405/1922/14-к (кримінальне провадження №1-кп/405/54/14). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69962259>.

246. Ухвала Менського районного суду Чернігівської області від 20.10.2017 р. у справі №738/2213/16-к (кримінальне провадження №1-кп/738/22/2017). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69687619>.

247. Ухвала Млинівського районного суду від 17.03.2017 р. у справі №566/554/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65354139>.

248. Ухвала Млинівського районного суду Рівненської області від 18.01.2019 р. у справі №566/670/17 (кримінальне провадження №1-кп/566/19/19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79268100>.

249. Ухвала Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 07.11.2018 р. у справі №303/5120/17 (кримінальне провадження №1-кп/303/98/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77665981>.

250. Ухвала Приазовського районного суду Запорізької області від 23.08.2018 р. у справі №325/22/14-к (кримінальне провадження №1-кп/325/2/2018). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76036017>.

251. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 02.10.2017 р. у справі №569/14239/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69283041>.

252. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 13.11.2017 р. у справі №759/2300/16-к (кримінальне провадження №1-кп/759/35/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70172118>.

253. Ухвала Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 18.01.2017 р. у справі №192/1423/15-к (кримінальне провадження №1-кп/192/4/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64118407>.

254. Ухвала Сосницького районного суду Чернігівської області від 18.12.2018 р. у справі №739/1153/18 (кримінальне провадження №1-кп/745/91/2018). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78646682>.

255. Ухвала Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 22.11.2018 р. у справі №193/925/16-к (кримінальне провадження №1-кп/193/1/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78020272>.

256. Ухвала Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 16.01.2017 р. у справі №723/873/15-к (кримінальне провадження №1-кп/723/216/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64054789>.

257. Ухвала Ульяновського районного суду Кіровоградської області від 12.03.2018 р. у справі №402/818/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72652731>.

258. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 29.10.2018 р. у справі №766/11602/16-к (кримінальне провадження №1-кп/766/763/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77649875>.

259. Ухвала Хорольського районного суду Полтавської області від 13.04.2018 р. у справі №548/657/18 (кримінальне провадження №1-кс/548/204/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73439394>.

260. Ухвала Царичанського районного суду Дніпропетровської області від 22.12.2016 р. у справі №196/177/16-к (кримінальне провадження №1-кп/196/65/2016). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63575087>.

261. Ухвала Царичанського районного суду Дніпропетровської області від 10.08.2018 р. у справі №196/177/16-к (кримінальне провадження №1-кп/196/2/2018). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76061490>.

262. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 12.04.2017 р. у справі №490/12513/14-к (кримінальне провадження №1-кп/490/180/2017). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67902785>.

263. Ухвала Чернівецького районного суду Вінницької області від 27.04.2018 р. у справі №150/202/16-к (кримінальне провадження №1-кп/150/1/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73661906>.

264. Ухвала Чигиринського районного суду від 13.11.2018 р. у справі №708/108/18 (кримінальне провадження №1-кп/708/29/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77802723>.

265. Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 22.09.2017 р. у справі №336/2151/17 (кримінальне провадження №1-кп/336/247/2017). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69148444>.

266. Ухвала Шумського районного суду Тернопільської області від 18.04.2018 р. у справі №609/1064/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73466678>.

267. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. СПб.: Издательство «Альфа», 1996. Т. 2. 606 с.

268. Фролова А.В. Право экспертной инициативы и экспертная профилактика в современном уголовном процессе. *Проблемы техногенной безопасности и устойчивого развития: Сборник научных статей молодых ученых, аспирантов и студентов*. 2011. №2. С. 277-281.

269. Функція судового контролю у кримінальному процесі: монографія / Л.Д. Удалова, Д.О. Савицький, В.В. Рожнова, Т.Г. Ільєва. К.: Центр учбової літератури, 2015. 176 с.

270. Хамова И.Е. Оценка допустимости заключения эксперта в уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2011. 30 с.

271. Харченко Д.А. Судебная экспертиза в российском уголовном судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Иркутск, 2006. 213 с.
272. Чекотило В.І. Окремі питання допиту експерта під час досудового розслідування. *Наше право*. 2015. №4. С. 131-135.
273. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс: учебник. 2-е изд., перераб. М.: Госюриздат, 1951. 511 с.
274. Чупрікова І.Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 186 с.
275. Чуприна Е.П. Допрос эксперта на предварительном следствии. *Юридический журнал*. 2007. №3 (11). С. 47-51.
276. Чучукало О.І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2004. 204 с.
277. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара: Издательство «Самарский университет», 2004. 191 с.
278. Шепітько В.Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. №1. С. 11-18.
279. Шиканов В.И. О допустимости и доказательственном значении вероятных заключений экспертов. *Советское государство и право*. 1963. №10. С. 117-120.
280. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. М.: Юридическая литература, 1979. 168 с.
281. Шумило М.Є. Юридична конструкція доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. №1. С. 59-67.
282. Щербаковский М. Установление судебной экспертизой признаков субъективной стороны преступления. *Власть и общество (История, Теория, Практика): научный журнал ассоциации открытой дипломатии*. Тбилиси, 2015. №3 (35). С. 175-184.

283. Щербаковский М.Г. Правовая регламентация деятельности специалиста и эксперта в проекте Уголовно-процессуального кодекса Украины. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. Спеціальний випуск. У 4 ч. Луганськ, 1999. Ч. 3. С. 200-207.

284. Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Х.: В деле, 2015. 560 с.

285. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. М.: Юридическая литература, 1967. 152 с.

286. Юрчишин В.Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1 (3). С. 440-452.

287. Юрчишин В.Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Івано-Франківськ, 2007. 227 с.

288. Case of Balsytė-Lideikienė v. Lithuania (Application no. 72596/01): Judgment of the European Court of Human Rights from 4 November 2008. URL: hudoc.echr.coe.int/web/services/content/pdf/001-89307.

289. Case of Doorson v. the Netherlands (Application no. 20524/92): Judgment of the European Court of Human Rights from 26 March 1996. URL: http://www.hr-dp.org/files/2013/09/08/CASE_OF_DOORSON_v._THE_NETHERLANDS_.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Воробчак А.Р. Допит експерта у кримінальному провадженні: мета, умови і предмет. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. №36. Том 2. С. 148-152.
2. Воробчак А.Р. Використання висновку експерта як джерела доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Том 2. С. 238-242.
3. Воробчак А.Р. Порядок залучення експерта як елемент процесуальної форми отримання його висновку у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 2. Том 3. С. 117-121.
4. Воробчак А.Р. Структура висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Наше право*. 2019. №1. С. 56-63.
5. Воробчак А.Р. Оценка достоверности заключения эксперта в уголовном производстве Украины. *Legea si viata (Republica Moldova)*. 2019. №3/2. Р. 26-30.
6. Воробчак А.Р. Процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи. *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ: Матеріали науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22-23 лютого 2019 року)*. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 86-89.
7. Воробчак А.Р. Одночасний допит двох чи більше експертів під час судового розгляду у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: Тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 01 березня 2019 року)*. Хмельницький: Видавництво

Національної академії Державної прикордонної служби України, 2019. С. 429-432.

8. Воробчак А.Р. Належність як процесуальна властивість висновку експерта у кримінальному провадженні. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 07 березня 2019 р.). Одеса: Гельветика, 2019. С. 77-80.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію виконано на кафедрі кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія».

Положення, основні результати та пропозиції дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія».

Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях, зокрема на:

1) науково-практичній конференції «Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ» (м. Дніпро, 22-23 лютого 2019 року) – заочна участь;

2) III всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 01 березня 2019 року) – заочна участь;

3) міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (м. Одеса, 07 березня 2019 року) – заочна участь.

**Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до
Кримінального процесуального кодексу України**

1. Частину першу статті 70 КПК України після слів «за завідомо неправдивий висновок» доповнити словами «за завідомо неправдиві показання, відмову від давання показань».

2. Виключити з частини третьої статті 95 КПК України слова «а експерт – слідчому судді та».

3. Викласти частину першу статті 101 КПК України у такій редакції:

«1. Висновок експерта – це процесуальний акт, який містить докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені перед ним в ухвалі про призначення експертизи».

4. Доповнити статтю 102 КПК України частиною четвертою у такій редакції:

«4. У висновку експерта, складеному за результатами проведення повторної експертизи, зазначаються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце».

5. Доповнити КПК України статтею 225-1 у такій редакції:

«Стаття 225-1. Допит експерта

1. Допит експерта здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для допиту, з урахуванням положень цієї статті.

2. Слідчий, прокурор має право викликати експерта для допиту для роз'яснення, уточнення та доповнення складеного ним висновку.

3. Допит експерта проводиться після ознайомлення слідчого, прокурора зі складеним експертом висновком.

4. У разі допиту експерта він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань.

5. Допит експерта проводиться шляхом постановки перед експертом запитань, які стосуються змісту складеного ним висновку та не потребують додаткових досліджень».

6. Викласти перше речення частини першої статті 242 КПК України у такій редакції:

«1. Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання».

7. Доповнити КПК України статтею 242-1 у такій редакції:

«1. У разі встановлення неповноти висновку експерта або його недостатньої зрозумілості, що не можуть бути усунуті шляхом допиту експерта, а також у разі необхідності отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які потребують додаткових досліджень або дослідження додаткових матеріалів, проводиться додаткова експертиза. Додаткова експертиза проводиться тим самим або іншим експертом.

2. У разі виникнення сумнівів у правильності висновку експерта або допущення істотних порушень вимог цього Кодексу або законодавства у сфері судової експертизи щодо порядку призначення і проведення експертизи,

проводиться повторна експертиза. Повторна експертиза проводиться іншим експертом або комісією експертів».

8. Викласти статтю 243 КПК України у такій редакції:

«Стаття 243. Порядок залучення експерта

1. Експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу».

9. Викласти абзац перший частини першої статті 244 КПК України у такій редакції:

1. Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи у разі, якщо:»;

10. Викласти пункт перший частини першої статті 244 КПК України у такій редакції:

«1) для вирішення питань, що мають значення для кримінального провадження...» (далі – за текстом).

11. Викласти пункт другий частини першої статті 244 КПК України у такій редакції:

«2) сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не може залучити експерта самотійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин».

12. Викласти друге речення частини третьої статті 244 КПК України у такій редакції:

«Клопотання про проведення експертизи розглядається за участю особи, яка подала клопотання».

13. Доповнити статтю 244 КПК України частиною 6-1 у такій редакції:

«6-1. У разі задоволення клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу про доручення проведення експертизи, в якій зазначає:

- 1) вид експертизи і підстави її проведення;
- 2) прізвище, ім'я та по батькові експерта, якого необхідно залучити, або повне найменування експертної установи, якій необхідно доручити проведення експертизи;
- 3) перелік запитань, які ставляться експерту;
- 4) перелік матеріалів кримінального провадження, які надаються експерту;
- 5) дозвіл на повне або часткове знищення об'єкта експертизи чи зміну його властивостей, якщо у результаті дослідження неможливо забезпечити збереження об'єкта експертизи;
- 6) попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків».

14. Речення перше частини сьомої статті 244 КПК України після слів «особою, яка звернулася з відповідним клопотанням» доповнити словами «слідчим суддею».

15. Доповнити статтю 244 КПК України частиною 8-1 у такій редакції:

«8-1. В ухвалі слідчого судді про доручення проведення додаткової та повторної експертизи зазначаються мотиви і підстави її призначення».

16. Викласти перше речення частини першої статті 245 КПК України у такій редакції:

«1. У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, за дорученням якої проводиться експертиза, а у разі її проведення на підставі ухвали слідчого судді – особою, яка звернулася до нього з клопотанням про проведення експертизи».

17. Викласти частину першу статті 332 КПК України у такій редакції:

«1. Під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження, потерпілого або представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності підстав, передбачених статтею 242 цього Кодексу, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам».

18. Речення перше частини першої статті 356 КПК України після слів «для допиту для роз'яснення» доповнити словами «уточнення та доповнення».

**Узагальнення результатів анкетування
35 суддів місцевих та апеляційних судів, 32 слідчих,
38 експертів і 25 адвокатів
(усього 130 респондентів)**

№	Запитання	Відповідь	
1.	Як Ви вважаєте, в яких випадках до висновку експерта підлягає включенню синтезуюча частина?	а) у разі проведення під час експертизи порівняльного дослідження – для узагальнення отриманих результатів роздільного дослідження об'єктів	122/ 94%
		б) у разі проведення комісійної та комплексної експертиз – для узагальнення й оцінки результатів досліджень, що здійснювалися кожним із експертів	103/ 79%
		в) у разі проведення повторної експертизи – для узагальнення й оцінки її результатів у порівнянні з результатами первинної експертизи	115/ 88%
		г) інше (наведіть власний варіант відповіді)	10/ 8%
2.	Чи має, на Вашу думку, ймовірний висновок експерта доказове значення?	а) так, у повному обсязі	92/ 71%
		б) так, але лише у частині встановлення проміжних фактів та обставин, вказаних у його дослідницькій частині	20/ 15%
		в) ні, не має	18/ 14%
		г) інше (наведіть власний варіант відповіді)	–

3.	Що, на Ваш погляд, виступає підставою складання ймовірного висновку експерта?	а) недостатність вихідних даних	112/ 86%
		б) неправильний вибір методики дослідження	71/ 55%
		в) обмеженість можливостей обраної методики дослідження	75/ 58%
		г) неповнота проведеного дослідження об'єкта	81/ 62%
		д) інше (наведіть власний варіант відповіді)	12/ 9%
4.	Як Ви вважаєте, які умови підлягають встановленню під час оцінки висновку експерта з точки зору його достовірності?	а) компетентність експерта та його об'єктивність	119/ 92%
		б) достатність і достовірність матеріалів, наданих експерту для проведення дослідження	97/ 75%
		в) наукова обґрунтованість обраної експертом методики дослідження та її застосовність до фактів кримінального провадження	103/ 79%
		г) повнота проведеного експертом дослідження	115/ 88%
		г) достовірність змісту висновку експерта	108/ 83%
		г) інше (наведіть власний варіант відповіді)	—
5.	Чи доцільно, на Вашу думку, внести доповнення до КПК України, якими передбачити вимоги до змісту ухвали слідчого судді про	а) так, доцільно	105/ 81%
		б) ні, не доцільно	25/ 19%

	доручення проведення експертизи?		
6.	У чому, на Ваш погляд, полягає мета допиту експерта?	а) у роз'ясненні складеного ним висновку	122/ 94%
		б) в уточненні складеного ним висновку	118/ 91%
		в) у доповненні складеного ним висновку	75/ 58%
		г) інше (наведіть власний варіант відповіді)	—
7.	Чи поділяєте Ви викладену у ч. 2 проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності судового експерта та належного забезпечення здійснення судово-експертної діяльності» від 04.05.2018 р. пропозицію щодо доповнення ст. 65 КПК України частиною п'ятою, яка б забороняла допит як свідків під час досудового розслідування експертів з приводу наданих ними висновків?	а) так, поділяю	32/ 25%
		б) ні, не поділяю	98/ 75%

8.	З яких, на Вашу думку, підстав допит експерта під час судового розгляду підлягає проведенню у режимі відеоконференції?	а) значна експертна навантаженість експертів експертної установи	112/ 86%
		б) значна зайнятість експертів експертної установи	96/ 74%
		в) значна віддаленість експертної установи від місця розташування суду	118/ 91%
		г) відсутність фінансування експертної установи на відрядження експертів	91/ 70%
		г) стан здоров'я експерта	52/ 40%
		д) інше (наведіть власний варіант відповіді)	10/ 8%
9.	Що, на Ваш погляд, виступає підставою призначення додаткової експертизи?	а) неповнота висновку експерта	124/ 95%
		б) недостатня зрозумілість висновку експерта	116/ 89%
		в) необхідність отримання відповідей на нові запитання щодо об'єкта дослідження, які виникли у суб'єкта доказування за результатами оцінки висновку експерта	108/ 83%
		г) інше (наведіть власний варіант відповіді)	—
10.	Як Ви вважаєте, з яких фактичних підстав (підстав, зумовлених виникненням у суб'єкта доказування сумніву у правильності висновку експерта) підлягає призначенню повторна експертиза?	а) недостатня обґрунтованість висновку експерта	119/ 92%
		б) неповнота проведеного ним дослідження	114/ 88%
		в) надання неправильної оцінки виявлених ознакам об'єкта дослідження	106/ 82%
		г) неправильний вибір методики дослідження або неправильне її застосування	98/ 75%
		г) допущення експертом методологічних (психологічних, логічних, фактичних) та операційних помилок	83/ 64%

		д) суперечність висновку експерта іншим наявним доказам	102/ 78%
		е) інше (наведіть власний варіант відповіді)	—
11.	З яких, на Вашу думку, процесуальних підстав (підстав, зумовлених допущенням істотних порушень процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи) підлягає призначенню повторна експертиза?	а) проведення експертизи за відсутності документа про призначення експертизи (залучення експерта)	125/ 96%
		б) проведення експертизи експертом, який підлягав відводу	114/ 88%
		в) нездійснення попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків	119/ 92%
		г) використання під час дослідження недопустимих матеріалів	122/ 94%
		г) вихід експерта за межі компетенції	116/ 89%
		д) обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого, інших учасників кримінального провадження та інших осіб	125/ 96%
		е) недотримання експертом вимог щодо змісту і структури висновку	115/ 88%
		є) інше (наведіть власний варіант відповіді)	—
12.	Які, на Ваш погляд, обставини характеризують складання висновку експерта належним суб'єктом як умову його допустимості?	а) проведення експертизи експертом, якому під час досудового розслідування надано доручення стороною кримінального провадження або якого призначено ухвалою слідчого судді, а у ході судового розгляду – експертом, якого призначено ухвалою суду, а у разі доручення слідчим суддею, судом	120/ 92%

		проведення експертизи експертній установі – експертом, визначеним керівником експертної установи, його заступником або керівником підрозділу	
		б) відсутність обставин, за наявності яких експерт не має права брати участь у кримінальному провадженні та підлягає відводу	112/ 86%
		в) інше (наведіть власний варіант відповіді)	—
13.	Чим, на Вашу думку, визначається компетентність експерта?	а) його компетенцією – колом прав та обов'язків, наданих експерту нормами законодавства, та обсягом спеціальних знань і практичних навичок, якими він повинен володіти у зв'язку з проведенням конкретного виду експертиз	116/ 89%
		б) його кваліфікацією – рівнем спеціальних знань і практичних навичок, якими володіє експерт: наявністю у нього необхідної освіти, проходженням ним спеціальної підготовки у межах відповідної спеціалізації, отриманням свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, наявністю у нього стажу експертної роботи, наукового ступеня, вченого звання, тощо	122/ 94%
		в) інше (наведіть власний варіант відповіді)	—
14.	Як Ви вважаєте, які обставини підлягають врахуванню під час оцінки висновку експерта з точки зору достовірності застосування	а) внесення обраної експертом методики до Реєстру методик проведення судових експертиз та її апробація в експертній практиці	115/ 88%
		б) правильність обрання методики з урахуванням експертного завдання	122/ 94%

	експертної методики?	в) відсутність підстав для застосування іншої (інших) експертних методик у сукупності із застосованою	112/ 86%
		г) у разі використання декількох методик – відсутність суперечностей між ними	98/ 75%
		г) відповідність результатів експертного дослідження обраній методиці	102/ 78%
		д) інше (наведіть власний варіант відповіді)	–
15.	Які, на Ваш погляд, обставини підлягають врахуванню у ході оцінки достовірності висновку експерта з точки зору повноти проведеного дослідження?	а) повнота використання наданих експерту матеріалів	124/ 95%
		б) застосування різних методів дослідження, які у своїй сукупності забезпечують отримання достовірних відповіді на поставлені запитання	106/ 82%
		в) наявність у висновку відповідей на всі поставлені запитання	115/ 88%
		г) повнота опису у висновку експерта проведеного дослідження	107/ 82%
		г) інше (наведіть власний варіант відповіді)	–
16.	Для встановлення яких, на Вашу думку, обставин щодо суб'єкта кримінального правопорушення може використовуватися висновок експерта?	а) обставин щодо особи, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, у цілому	107/ 82%
		б) обставин щодо віку особи, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення	122/ 94%
		в) обставин, які дозволяють суб'єктам доказування зробити висновок щодо осудності особи	128/ 98%

		г) інше (наведіть власний варіант відповіді)	—
17.	Які, на Ваш погляд, обставини щодо суб'єктивної сторони кримінального правопорушення можуть встановлюватися за допомогою висновку експерта?	а) обставини щодо вини особи	123/ 95%
		б) обставини щодо мотиву вчинення кримінального правопорушення	95/ 73%
		в) обставини щодо мети вчинення кримінального правопорушення	88/ 68%
		г) інше (наведіть власний варіант відповіді)	—

**Акти про впровадження
наукових розробок дисертаційного дослідження А.Р. Воробчака
на тему: «Висновок експерта як джерело доказів
у кримінальному провадженні»
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність**

1) у науково-дослідну діяльність (Акт Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» від 12.04.2019 р.);

2) у правозастосовну діяльність (Акт Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України від 05.09.2019 р.);

3) у навчальний процес (Акт Приватного вищого навчального закладу «Університет Короля Данила» від 03.09.2019 р.).

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник директора

Чернівецького юридичного інституту

Національного університету

«Одеська юридична академія»

В.В. Марчук

2019 р.

АКТ

**про впровадження наукових розробок
дисертаційного дослідження Воробчака Андрія Романовича
«Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні»
у навчальну діяльність
Чернівецького юридичного інституту Національного
університету «Одеська юридична академія»**

Комісія у складі: голови – завідувача кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, доцента В.М. Юрчишина, та членів комісії: доцента кафедри кримінальної юстиції, кандидата юридичних наук, доцента Н.В. Кіцен, доцента кафедри кримінальної юстиції, кандидата юридичних наук О.В. Попович, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Воробчака Андрія Романовича на тему: «Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність використовуються в навчальному процесі при викладанні дисципліни «Кримінальний процес», спеціальних курсів «Теорія доказів у кримінальному провадженні», «Досудове розслідування», «Основи слідчої діяльності», «Проведення слідчих (розшукових) дій», «Судове провадження», а також можуть використовуватися у науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем кримінального процесуального доказування.

Рекомендовано до використання у навчальному процесі та науково-дослідній роботі наступні публікації:

1. Воробчак А.Р. Допит експерта у кримінальному провадженні: мета, умови і предмет. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2018. № 36. Том 2. С. 148-152.
2. Воробчак А.Р. Використання висновку експерта як джерела доказів під час кримінального провадження. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Вип. 6. Том 2. С. 238-242.

3. Воробчак А.Р. Порядок залучення експерта як елемент процесуальної форми отримання його висновку у кримінальному провадженні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 2. Том 3. С. 117-121.

4. Воробчак А.Р. Структура висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні. Наше право. 2019. № 1. С. 56-63.

5. Воробчак А.Р. Оценка достоверности заключения эксперта в уголовном производстве Украины. *Legea si viata*. 2019. № 3/2. Р. 26-30.

6. Воробчак А.Р. Процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи. Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ: Матеріали науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22-23 лютого 2019 року). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 86-89.

7. Воробчак А.Р. Одночасний допит двох чи більше експертів під час судового розгляду у кримінальному провадженні. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: Тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 01 березня 2019 року). Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України, 2019. С. 429-432.

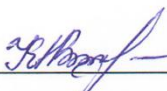
Використання зазначених результатів дозволило детальніше розглянути розділи вищевказаних навчальних курсів, які стосуються визначення правової природи висновку експерта і процесу його формування та використання під час кримінального провадження, охарактеризувати проблемні питання та окреслити шляхи їх вирішення, зокрема й на законодавчому рівні.

Голова комісії

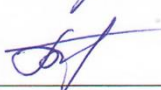

В.М. Юрчишин

Члени комісії:

Н.В. Кіцен

О.В. Попович

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Директор
 Івано-Франківського науково-дослідного
 експертно-криміналістичного центру
 МВС України

В.М. Харевич
 2019 р.

АКТ
впровадження наукових розробок дисертаційного
дослідження Воробчака Андрія Романовича «Висновок експерта як
джерело доказів у кримінальному провадженні» у практичну діяльність
Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України

Комісія у складі: голови – Лямпель В.І., та членів комісії: Тутецька Н.В., Палійчук В.П. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Воробчака Андрія Романовича на тему: «Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність використовуються у практичній діяльності Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України під час підготовки висновків експерта за результатами окремих видів і підвидів судових експертиз, які проводяться експертами центру.

Зокрема, рекомендовано до використання у практичній діяльності такі публікації:

1. Воробчак А.Р. Допит експерта у кримінальному провадженні: мета, умови і предмет. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2018. № 36. Том 2. С. 148-152.
2. Воробчак А.Р. Використання висновку експерта як джерела доказів під час кримінального провадження. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Вип. 6. Том 2. С. 238-242.
3. Воробчак А.Р. Порядок залучення експерта як елемент процесуальної форми отримання його висновку у кримінальному провадженні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 2. Том 3. С. 117-121.
4. Воробчак А.Р. Структура висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні. Наше право. 2019. № 1. С. 56-63.
5. Воробчак А.Р. Оценка достоверности заключения эксперта в уголовном производстве Украины. Legea si viata. 2019. № 3/2. Р. 26-30.

6. Воробчак А.Р. Процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи. Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ: Матеріали науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22-23 лютого 2019 року). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 86-89.

7. Воробак А.Р. Одночасний допит двох чи більше експертів під час судового розгляду у кримінальному провадженні. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: Тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 01 березня 2019 року). Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України, 2019. С. 429-432.

Голова комісії:

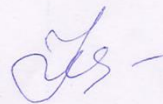
Заступник директора центру-
завідувач відділу криміналістичних
видів досліджень

В.І. Лямпель

Члени комісії:

Заступник завідувача відділу-
завідувач сектору почеркознавчих
досліджень, технічного дослідження
документів та обліку

Н.В. Тутецька

Завідувач відділу комп'ютерно-технічних
та телекомунікаційних досліджень

В.П. Палійчук

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з наукової роботи

Університету Короля Данила

О.В. Острогляд

«3»

вересня 2019 р.

АКТ

**про впровадження наукових розробок
дисертаційного дослідження Воробчака Андрія Романовича
«Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні»
у навчальну діяльність
Університету Короля Данила**

Комісія у складі: голови - декана юридичного факультету Університету Короля Данила, доктора юридичних наук, доцента Зварича Романа Васильовича; членів комісії: завідувача кафедри кримінального права і процесу, кандидата юридичних наук Репецького Сергія Петровича; доцента кафедри кримінального права і процесу, кандидата юридичних наук, доцента Огерука Ігоря Степановича, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Воробчака Андрія Романовича на тему: «Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність використовуються в навчальному процесі Університету Короля Данила при викладанні дисциплін «Кримінальний процес» та «Криміналістика», а також можуть використовуватися у науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем кримінального процесуального доказування.

Рекомендовано до використання у навчальному процесі та науково-дослідній роботі наступні публікації:

1. Воробчак А.Р. Допит експерта у кримінальному провадженні: мета, умови і предмет. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2018. № 36. Том 2. С. 148-152.
2. Воробчак А.Р. Використання висновку експерта як джерела доказів під час кримінального провадження. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Вип. 6. Том 2. С. 238-242.
3. Воробчак А.Р. Порядок залучення експерта як елемент процесуальної форми отримання його висновку у кримінальному провадженні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 2. Том 3. С. 117-121.

4. Воробчак А.Р. Структура висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні. Наше право. 2019. № 1. С. 56-63.

5. Воробчак А.Р. Оценка достоверности заключения эксперта в уголовном производстве Украины. Legea si viata. 2019. № 3/2. Р. 26-30.

6. Воробчак А.Р. Процесуальні дії суб'єктів доказування та експерта, пов'язані з проведенням експертизи. Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ: Матеріали науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22-23 лютого 2019 року). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 86-89.

7. Воробчак А.Р. Одночасний допит двох чи більше експертів під час судового розгляду у кримінальному провадженні. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: Тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 01 березня 2019 року). Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України, 2019. С. 429-432.

Голова комісії:

Р. В. Зварич

Члени комісії:

С. П. Репецький

І. С. Огерук